

# S

**SAAGMANS, Aesge** (Aeschinus), theoloog (Lwd. 29. 8.1672—Akkrum 24.8.1739). Bekwaam predikant te Akkrum (1695) en Franeker (1704-39). Catechiseerde onder de studenten, schreef met A. Landreben\* vragenboekjes. z Catechisatie.

Zie: N.B.W. X, 865; Jierb. Gen. Wurkf. (1951), 31-36.

**SAATS(EX)**. Vaak buitendijks land, uitgegraven en weer aangegroeid. Er zijn zoden (Oudfr.: *sad*, *sath*) uitgehaald voor het ophogen van dijken.

Zie: Fr. Plaknammen III, 74-76.

**SABBATSPROFANATIE**. Ontheiliging van de zondag. De Fr. kerk heeft tijdens de Republiek steeds moeite gehad met de zondagsrust en -heiliging.

Officieel waren er twee lange kerkdiensten, maar men hield er niet steeds de hand aan. Het landwerk (z *Ûngetiid*) ging soms gewoon door, zo ook handel (boelgoeden\*) en nering. Er waren kermissen\*, jaarmarkten\* en vele uitspattingen. Spelen(kaatsen\*, papegaaischieten\*, ringrijden\*, ganzetrekken\*) werden op zondag beoefend.

Zie: S. D. v. Veen, Zondagsrust en Zondagsheiliging in de 17de eeuw (Nijkerk z.j.); Cuperus, Kerkelijk leven II, 88-100; H. B. Visser, De gesch. van den sabbatsstrijd... (Utrecht 1939).

**SACRAMENTSHUISJE**. Klein, soms versierd nisje of muurkastje, meestal aan de noordkant van het koor der middeleeuwse kerk, waar het sacrament (hostie, ouwel) bewaard werd in een pixis\*. Nog te Anjum, Bergum, Rinsumageest. Misschien ook bergplaats voor papieren van waarde. In latere M.E. vervangen door tabernakel op het altaar.

**SACRISTA**. Middeleeuwse naam voor koster\*.

**SACRISTIE** of gerfkamer. In middeleeuwse kerken een vertrek dicht bij het altaar, waar alles wat bij mis, vesper of processie dienen moest en niet in de kerk of op het altaar hoorde, bewaard werd. De geestelijke verkleedde er zich, ze was archief- en schatkamer. Oude *S.en* te Bolsward, Franeker, Oosterbierum, Oosterend, Oosterlittens en Sneek. Later vaak als consistoriekamer\* gebruikt. Hier en daar zijn nog moeten van een S.-deur.

Zie: E. J. Haslinghuis, Bouwkundige termen (Utrecht 1953), 313,316.

**SAECKMA**. Fr. geslacht, waarvan Johan Wopkes 1536 grietman van Dantumadeel was. Zijn kleinzoon was de raadsheer Johannes S. Uitgestorven 1671, waarna de naam overging op een tak Van Wyckel\*.

Zie: Stb. I, 369; II, 257.

—, **Johannes**, jurist (Kollum 7.11.1572—Lwd. 22.12. 1636). Advocaat te Lwd., secretaris der admiraliteit\* te Dokkum, procureur-generaal, raadsheer van het Hof (1600), afgevaardigde naar de Staten-Generaal en curator der Hogeschool. Woonde op Minnema-huis (thans Nieuwe Doelen).

Gaf met Th. Herbaeus *de Statuten, Ordonnantiënen Costuinen van Frl.* uit (1602). Hun aantekeningen werden door U. Huber\* benut. Veel brieven aan hem zijn bewaard (*Codex\* Saeckma*). Zijn zoon Dirck (1610-1666) was eveneens een bekwaam jurist, raadsheer van het Hof; een ander grietman van Dantumadeel.

Zie: N.B.W. II, 1255-1256; X, 865-866; B. II (1940), 157-160.

**SAEGMAN**, Jan, zilversmid. Meester te Stavereen ca. 1675. Bekend zijn twee gegraveerde bekers, waarvan één in het Fr. Museum.

**SAGEN**. Mondeling overgeleverde fantastische verhalen van onbekende herkomst — verbonden aan opvallende gebeurtenissen, feiten, zaken - die op geloofwaardigheid aanspraak maken. In Frl. in groten getale aanwezig: complete verhalen naast beknopte berichten en verslagen, die soms toch in opbouw en taal suggestief zijn.

In abtenlevens\* en kronieken\*, in lokale geschiedschrijving, oude wetten en heemkundige publikaties komen *S.* voor, terwijl H. Sytstra\* en T. R. Dijkstra\* ca. 1844 de stof systematisch begonnen te verzamelen. De eerste publikatie bracht echter pas S. J. v. d. Molens: *Fr. Ségeboek* (1939 e.v., 4 dm.), vervolgd in *Der waerd wol sein* (1952). Na W.O. II heeft Dam Jaarsma\* in de Wouden materiaal verzameld. Verder gaf J. P. Wiersma *Fr. sagen* (1934), *Fr. mythen* (1937), met uitvoerige aantekeningen. Tot de oudste *S.* behoren die om Karel\* de Grote, Redbad\*, Magnus\* Forteman en het schip zonder riemen, uit de Oudfr. wetten. Nog levende *S.* handelen meest over spokerij en voorgezichten.

Zie: Repert., 362-364.

**SAINT-OMER** (Sint-Omaars). Plaats even ten zuiden van Duinkerken. Van 1787-95 de verblijfplaats van de na het ehech van Franeker gevluchte Fr. patriotten\* (o.a. C. L. v. Beyma\*, Joh. Valckenaer\*).

**SAINT SIMON**, Claude Henry de Rouvray, Frans denker (1760-1825). De gedachten van deze voor-marxistische, utopistische socialist vonden ook in Frl. weerklank. R. Posthumus\* schreef over hem (1835).

Zie: Repert., 351.

**SAITERPETTEN** c.a. Natuurmonument in de Oude\* Venen, bijna 100 ha, sedert 1937 eigendom van It Fr. Gea\*. Z. van Wartena, tussen Saiter en Oudewegster vaart, deels open plassen, deels begroeide petgaten. Moeilijk te bereiken; voor de watersport van minder betekenis dan het Princehof\*. z Pet.

**SAKSEN**. Germaanse volksstam uit Sleeswijk-Holstein, drong sedert de 3de eeuw naar het westen op, onderwierp de Chauken\*, en kwam in de 5de eeuw over IJsel en Elbe. De *S.* namen met de

Angelen deel aan de Angelsaksische\* invasie. Karel\* de Grote bestreed hen 772-804 en gaf hun, na hun onderwerping, de Lex Saxonum. Nog na 1000 trekken de Friezen uit tegen deze vijanden ('de hoge helm en het rode zwaard'), als tegen de Noormannen\*.

Zie: B. H. Slicherv. Bath, Mensch en land in de M.E. (Assen 1944); Friezen, Saksen, Franken. Lezingen door M. Schönfeld, B. H. Slicherv. Bath en P. G. Boeren (Amsterdam 1947); B. XIX (1957), 31-39.

**SAKSENSPIEGEL.** Eike van Repgaus *Sachsenspiegel* (ca. 1220) is in de latere M.E. in Duitsland omgewerkt en van een glosse (verklaring) voorzien. Deze bewerking is in N.-Nederland (Frl.?) nog eens bewerkt. Fragmenten daarvan zijn in het Oudfr. opgenomen in de Excerpta\* legum.

Zie: P. Gerbenzon, Excerpta legum (1956), 328-350.

**SAKSISCHE ORDONNANTIE (S.O.).** Bestuurs- en rechtsregeling voor Frl., uitgevaardigd door George\* van Saksen (3.7.1504). Voordien (1501, door Al-brecht) was in een 'Friesische Ordnung' bestuur en rechtspraak gekomen aan een stadhouder met zes raden. Bij" de S.O. komt het bestuur aan zes regenten\*, de rechtspraak aan een overste recht, zeven rechters, gepresideerd door een der regenten (in 1506 weer een stadhouder, in 1515 bestuur en recht weer bij één hof).

Voor bepaalde belangrijke zaken moesten de regenten de Staten bijeenroepen. Het overste recht was het gerecht voor heerschappen en prelaten, voor anderen hof van appel. De regenten stelden grietmannen aan. Dezen moesten de hertog trouw zweren en benoemden in elk dorp (of per twee dorpen) een rechter (i.p.v. de atte\*) en vier bijzitters\*, die met hen het grietienijgerecht vormden. Dit had civiele en criminele jurisdictie, maar voor doodstraf was toestemming der regenten nodig. Verder in de S.O. (afgedrukt in *Charterboek* II, 35-60) een systeem van strafmaten, en iets over maten en gewichten. Buiten het procesrecht 118 artikelen, vervangen door Landsordonnantie\* (1602).

Zie: J. S. Theissen, Centraal gezag en Fr. vrijheid (1907), 20; Het Boek XX (1931), 177; R. Visscher, Cat. Sted. Bibl. (1932), 156.

**SAKSISCHE TIJD (1498-1515).** Frl. werd tegen 1500 verscheurd door partijschappen\*. De Fr. vrijheid\* "was in anarchie ontwaard. Albrecht\* van Saksen bracht het einde van de vrijheid, maar tevens een begin van orde. Hij en zijn zoon Hendrik\* hebben nog niet veel kunnen doen, maar George\* begon in 1504 met maatregelen, die Frl. ten goede zijn gekomen, z Saksische ordonnantie.

Kanselarij en Munt werden gebouwd, de belastingen geregeld, het Hof van Frl. ingericht. Lwd. werd hoofdstad. Vooral stadhouder Hendrik van Stolberg\* moet genoemd. Zijn opvolger Ev. van Bent-heim\* bedierf zoveel, dat men steun zocht bij Karel\* van Egmond. De voordelen van het Saksische bewind zijn: a. het gevaar van Groningen\* wordt gekeerd; b. de partijschappen nemen af; c. orde en regelmaat nemen toe; d. betere beveiliging tegen de zee en winst van vruchtbare grond. Voor zich zelf had George weinig voordeel van zijn Fr. bezit

(*Friesland Freszland!*). Daarom verkocht hij het 1515 aan de Oostenrijkers. De Geldersen en de Zwarte\* Hoop bleven en jaren vol verwarring volgden.

Zie: Repert., 383.

**SALAMANDER.** Tweeslachtig dier. In Frl. alleen de kleine water-S.

**SA LANG AS DE WYN FAN DE WOLKEN WAEIT...** (zolang de wind uit de wolken waait...). Formule die sedert de Magnus\*keren in de 12de eeuw de tijden door voor Friezen vastheid en trouw uitdrukt (bijv. in koopakten, verbonden). De formule is vaak uitgebreid, bijv. in T. R. Dijkstra\*'s *Fr. Sang*.

Zie: Pompebl. XX (1949), 30-32.

**SALOMONSZEGEL** (Fr.: *segelplant*). Plant. Veelbloemige S. vrij algemeen in bosjes op zandgrond in het oosten en het zuiden.

**SALTEN, Alfred,** dirigent (Koningsbergen 23.6.1914—). Dirigeert van zijn 18de jaar af; veelzijdig vakmanschap (opera, operette, symfonie). Leerling o.m. van de dirigent en auteur Hm. Scherchen. Sinds 1955 dirigent Fr. Orkest Lwd. Werk: muziek Halbertsma-declamatorium van Y. Poortinga\* (1958).

Zie: Orkestnieuws Fr. Orkest (sept. 1955, jan. 1957).

**SALVERDA, Jan Cornelis Pieter,** schoolmeester (Bolsward 28.6.1783-Wons 7.3.1836). Werkte te Tjerkwerd en Wons. Leidde een behoeftig en vereenzaamd leven. Als romantisch dichter beïnvloed door Gysbert\* Japicx en E. Wassenbergh\*. Schreef: *Ijtljcke Fr. rijmckes* (1824), *Hiljuwnsuwren* (1834, <sup>2</sup>1858), waarin verzen van grote religieuze spanning, en vertalingen naar Burger en Hölty.

Zie: Rimen en Teltsjes (<sup>6</sup>1944), 588-602; Wumkes, Bidders, 412-420; Piebenga (1957), 98-101; Repert., 270.

**SAMLER.** Eigenlijk verzamelaar. Man die de kopij verzamelt, tijdschriftredacteur.

**SAMPLONIUS, Johannes Gerardi,** theoloog (Lwd.-Heerenveen 1688). Predikant o.a. te Haskerhorne (1655) en te Heerenveen (1663-88). Medestander van H. Brinck\*. Ook zijn broer Hesselus († 1682), predikant te Molkwerum (1639), Kollum (1641) en Dokkum (1647-82), was een vooraanstaand predikant. Een andere broer Steffen Geerts was boekhandelaar te Lwd. (ca. 1650).

Zie: N.B.W. X, 868.

**SANATORIUM,** z Beatrixoord.

**SANDE, Johan van den,** jurist (Arnhem 28.6.1568-Lwd. 17.11.1638). Advocaat te Utrecht (1597), juridisch hoogl. te Franeker (1598), raadsheer (1604), ouderling en afgevaardigde ter synode te Dordt (1618), een der rechters van Oldenbarnevelt, rechtsgeleerde-afgevaardigde ter Staten-Generaal (1634).

Wrk.: enige arrestenbundels (*Decisiones Frisicae*, beleefde een tiende druk) en een vervolg op de Hist. der Ned. oorlogen van zijn oom Ev. v. Reyd\*.

Zie: N.B.W. IV, 1199; Boeles I, 2de dl., 68-70; v. d. Aa X VII, I, 70-73.

**SANDFURDE** (Fr.: *Sânfurd*). Dorp in Wymbritsera-deel, Z.W. van Sneek, tussen Oudegaaster en Vlakke Brekken en Ringwiel (97 inw.). Herv. kerk. Veeteelt. N. van Oudegaaster Brekken de buurschap Sanfurder Rijk. z Rijk.

Zie: Leeuw. Cour. (30.8.1948).

**SANERING**. Gezondmaking. In het algemeen: de maatregelen, nodig voor de gezonde ontwikkeling van de landbouw in een gebied waar bepaalde factoren deze belemmeren. Zulke factoren, die veel voorkomen, zijn: onvoldoende waterbeheersing\*, gebrekkige ontsluiting\*, verspreid liggende kavels, te kleine bedrijven. Deze zgn. externe produktiefactoren kunnen door maatregelen als bijv. ruilverkaveling\* verbeteren.

In de laatste tijd denkt men bij *S.* in het bijzonder aan het probleem der te kleine bedrijven. Ca. 60 pct. van alle bedrijven in Frl. is 1-10 ha groot. Naar huidige maatstaven is 1-5 ha sociaal-economisch niet verantwoord. Ook bedrijven van 5-10 ha zouden met meer land gebaat zijn, als althans de andere externe produktiefactoren gunstig zijn. Vergroting dezer bedrijven bedoelt de bedrijfsgrootte in de juiste verhouding te brengen tot de op het bedrijf beschikbare arbeidskracht.

**SANG, Fryske**. Verzameling tweestemmige Fr. liederen door W. Dijkstra\* uitgegeven (1874, <sup>2</sup>1875, met aantekeningen van G. Colmjon\*).

**SANKJES, Frieske**. Boekje met enige Fr. liederen van T. R. Dijkstra\* en H. S. Sytstra\*, uitgegeven bij Eekhoff (Lwd. 1842).

**SANLAANSTERZIJL** (Fr.: *Sânleanstersyl*). Brug met keersluis in de Slachte\* over Sneker-Franeker Zeilvaart te Roodhuis (Hennaarderadeel).

Gebouwd 1527 om scheepvaartverkeer tussen Sneek en Franeker mogelijk te maken. Sneek nam aanleg en onderhoud voor zijn rekening. Thans betalen stad en zeeverend\* waterschap Der Vijf Deelen Zeedijken Binnendijks ieder de helft van het onderhoud.

Zie: Binnendijken en Slipeerdijken I, 266.

**SAN MICHELE**, z Friezenkerk.

**SANNES**. Geslacht van predikanten, afkomstig uit IJlst. Afstammend, volgens de familie te Scherpenzeel, van hopman Jan Pieters, grietman van Weststellingwerf (1578-92), te Visvliet (1604-18).

Zie: Ned. Patr. V (1914), 358; Romein, Naamlijst, passim.

**SANNES, Hartman**, onderwijzer-historicus (Sint Anna Parochie 24.6.1890-Lwd. 5.1.1956). Schoolhoofd te Koten (1918-34).

Wrk.: *Gesch. van Het Bildt*, 4 dln. (1951-56); *Grafschriften tussen Flie en Lauwers*, II, *Het Bildt* (1952).

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 21; Repert., 129.

**SANTEMA, Oepke**, ambtenaar Prov. Bibliotheek (Scharnegoutum 16.8.1904—). Schreef enige dorpsgeschiedenissen: *Skearnegoutum troeft de ieuwen hinne* (1936); *Ta de skiednis fen Toppenhuzen en Twellegea* (1939); en talrijke artikelen. Houdt alom dorpshistorische lezingen.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 21; Repert., 129-130.

**SANTEMA, Willem**, verzetsstrijder (Scharnegoutum 2.3.1902-gefusilleerd 9.8.1944). Boer, later autoverhuurder enz. te Sneek. In W.O. II illegaal werker, 23.12.1943 gearresteerd. Schreef in de gevangenis: *Persen*, illegaal uitgegeven.

Zie: H. Voordewind, *De commissaris vertelt* (1949).

**SARCOFAAG**. Stenen doodkist. In Frl. zijn nog 28 uit één stuk (meest bont-) zandsteen gehakte doodkisten, vooral in Zevenwouden, gevonden. Hiervan zijn zeven zgn. kinderkisten, mogelijk niet als doodkist gebruikt. Buiten Frl. zijn 38 kisten geregistreerd.

Wrsch. alles uit de 11de en 12de eeuw. Het bonte zandsteen komt uit Vogezen, Maingebied, omgeving van Trier en wrsch. van bij de Bovenweser. De kisten kwamen meest via Rijn, IJsel en Zuiderzee naar hier, die uit geel, Bentheimer zandsteen langs Vecht en Zuiderzee. De vorm wijst op houten voorbeelden. Oudste kisten onversierd, later in de 'gefrijnde' binnenwanden eenvoudig ornament. Veel deksels, ook fragmenten, zijn gevonden: onversierd, met geometrisch ornament, met christelijke symbolen en met menselijke figuur. De kist lag georiënteerd in de grond, het deksel, tevens zerk, egaal met de opp. Uit vondsten op begraafplaatsen blijkt herhaald gebruik. De schedels van vorige skeletten lagen dan in de kist en de overige beenderen ernaast.

In kerkmuseum Janum voorbeelden van verschillende typen kisten en deksels, ook van dekselfragmenten, die later als altaartafel\* hebben gediend. De *S.en* zijn en worden nog als veevoeder- of bloemenbak gebezigd, z Begrafenisgebruiken, Dodencultus.

Zie: H. Martin, *Vroegmiddeleeuwse zandstenen S.en in Frl. en elders in Ned.* (1957).

**SAS** (sluis). Naam van keersluizen in de zeevering te Harlingen en in de Nieuwe Lindedijk, gebouwd na de watervloed van 1825.

De Linde-*S.* bestaat allang niet meer. De deuren van N.-en Z.-*S.* te Harlingen worden alleen bij stormvloed gesloten; de *S.en* zullen door één keersluis worden vervangen.

**SATÉ**. Eigenlijk: land waarop men woont (Oudfr.: *sitte*, wonen). Geheel van een plaats\*, vaak met inbegrip van de state\*, doch met nadruk op het land als het agrarisch en juridisch belangrijkste deel van de eenheid. De uitdrukking 'S. en landen' in notariële annonces duidt aanvankelijk slechts aan: een hoeve bestaande uit nader te noemen landen, of: een geheel van kennelijk tot de hoeve horende landen én losse of verspreid liggende landen. Het is oorspronkelijk de S. en niet het hornleger\*, waarop het stemrecht\* rust.

**SATER, SITTER**. Oud woord voor 'bewoner'. Leeft in de vorm *-stra*, afkomstig van, voort in vele familie- en plaatsnamen: *Dijkstra* (oud: *Dicstera*): de familie van de man, die aan de dijk woont; *Dijksterhuizen*: de huizen van de mensen aan de dijk. Ook de namen *Delfstrahuizen*, *Opsterland* enz. zijn zo ontstaan, z Saté.

Zie Compendium: Hoe de Friezen heten.

Zie: Moerman, 196; P. Sipma, Fr. Nammekunde I (1952), 86-87.

**SATERLAND**, of Sag(el)terland (Fr.: *Sealterlân*). Zandgebied in het Duitse Nedersaksen, aan beide zijden van de Sagter Eems en het Hunte-Eemskanaal dicht bij Nederlandse grens. Opp. 149 km<sup>2</sup>, 6840 inw. (1956). Wrsch. in 13de eeuw uit Oostfrl.\* bevolkt. De voor tweederde r.k. bevolking spreekt Fr. Veehouderij, turfgraverij in het hoogveen aan weerszijden van de zandstrook. Voornaamste dorpen: Strücklingen, Ramsloh en Scharrel.

Zie: G. Sello, S.s ältere Geschichte und Verfassung (1896); J. Botke. *Sealterlân* (1934); B. XV (1953), 138-151.

**SATIRE**. Hekelend gedicht of prozawerk. In de Fr. literatuur vooral bij de liberaalgezinde, 19de-eeuwse schrijvers, vaak in dienst van modernisme en vooruitgangsgeloof. Satiriek proza gaven W. de Jong\* Jz. en de gebroeders Halbertsma\*, hekeldicht o.a. J. G. v. Blom\*, H. G. v. d. Veen\*, P. J. Troelstra\*, Fr.-nationalistische S. o.a. bij H. S. Sytstra\* en J. J. Hof\*; later bij F. Schurer\* en Y. R. Boonstra\*. Apart staan de *Leksums* van Tamme Tysker (D. A. Tamminga\*). Een moderne vorm van S. geeft ook het cabaret\*.

Zie: Th. de Vries, Fr. Stilstyk (1937), 42-44.

**SAXMUNDUS**. Een 'sapiens' (rechtskenner), die toevoegsels maakte op de Lex\* Frisionum.

**SAXO-FRISIA**. Tweemaandelijks tijdschrift ter bevordering van de kennis der landschappen, geschiedenis, taal en letteren, volkskunde en samenleving van het noorden. Redacteur: J. M. N. Kapteyn. Verscheen vier jaar (1939-43) en gaf verschillende voor Frl. belangrijke artikelen.

**SCANDINAVIË**. De Fr. handel met S. was al vóór de vikingentijd van belang en bloeide vooral daarna tot de 12de eeuw. De voornaamste handelsweg ging van Dorestad\* over Haithabu\* (Hedeby in Sleeswijk) naar Birka\*. Ook Ribe werd een belangrijk centrum. z Sigtuna.

Uit de Oudfr. wetten blijkt, dat de vikingentochten zich ook tot Frl. uitstrekten. Muntvondsten in S. bewijzen, dat ook het Fr. terpengebied. O van het Vlie aan de handelsverbindingen deel heeft gehad. Is ook de kolonisatie van Noordfrl. aan de westkust van Sleeswijk vrucht van deze Fr.-Scandinavische verbindingen? Na ca. 1500 was vooral de houthandel met Noorwegen van belang (Hindeloopen!). Contact op landbouwgebied blijkt pas uit bijv. de reis van een commissie van de Fr. Mij. van Landbouw in 1878 naar Sleeswijk-Holstein. Denemarken en Zweden om de zuivelmethoden der concurrenten te bestuderen, z Boter.

Van culturele banden getuigt het aantal Scandinaviërs, vooral Denen, dat in de 17de eeuw te Franeker studeerde. Bij de frisiasten\* der vroege 19de eeuw ontwaakt belangstelling voor de Scandinavische talen. De Deen Rasmus Rask\* schreef een grammatica van het Oudfr. en correspondeerde met Friezen. Ook tegenwoordig is er taalkundige belangstelling voor het Fr. in S. De bibliotheek van Aarhus bevat een grote verzameling

Fr. boeken (z Clercq, P. de; Stensgaard, E.). Na ca. 1850 is er vrij veel uit de literatuur van S. (Oudijlands, Zweeds, Noors, Deens) in het Fr. vertaald. De culturele verbindingen tussen S. en Frl. (in het bijzonder de Fr. beweging) zijn tegenwoordig van belang.

Zie: I. H. Gosses, Deensche heerschappijen in Frl. gedurende den Noormannentijd (Amsterdam 1923); B. II (1940), 172-180; Knud Fabricius, L. L. Hammerich og Vilh. Lorenzen, Holland-Danmark 1-11 (København 1945); Handelingen van het 20ste Ned. philologen-congres (1948); B. H. Slicher v. Bath, Herschreven Hist. (Leiden 1949).

**SCEATTA**. Kleine zilveren munt uit de 6de-8ste eeuw. Vroeger algemeen voor Angelsaksisch gehouden. In de laatste tijd is gebleken, dat een groot deel der S.'s van Fr. herkomst is en samenhangt met de rol van de Fr. handel in die periode.

Omvangrijke vondsten in Frl. (Hallum, Terwispel, Franeker), Groningen en Oostfrl. (Kloster Barte); vondsten van door de handel verspreide exemplaren tot in Engeland en Frankrijk, De stukken, gekenmerkt door een hoog en scherp reliëf, wegen ca. 1 g en dragen van Laatormeinse voorbeelden afgeleide zeer barbaarse beeldenaars, bijv. het standaardtype afgeleid van een vierkant met inscriptie, het stekelvarkentype afgeleid van een menselijk hoofd, z Munt.

Zie: Boeles II, 365-381; Jaarb. voor Munt- en Penningk. XLI (1954), 11-18 (met lit).

**SCHAAF, Dominicus van der**, theoloog (Franeker 1753—Ouderamstel 5.4.1831). Patriottisch-gezindpredikant te Minnertsga (1775-87), als zodanig afgezet. In 1795 hersteld, maar vrijwillig vertrokken. Predikant te Limmen (1795-1807). Legateerde een groot bedrag aan de herv. gemeente te Minnertsga voor onderhoud van predikantsweduwen en armen.

Zie: Diest Lorgion, 303-305; N.B.W. III, 1126-1127; Repert., 271.

**SCHAAF, Sjoerd Thomas' van der**, journalist (Gorredijk 1.4.1906—). Tot 1.9.1952 redacteur van de 'Heerenveense Koerier', daarna hoofdredacteur van de 'N.V. Nieuwe Pers', een 'Parool'-combinatie. Schreef de eerste Fr. detectiveroman, een roman over het oude Beetsterzwaag en verschillende novellen.

Wrk.: It geheim fen de Greate Wielen (1941); Abbingawâld (1947, Hollandse vertaling 1949); De wûndere simmer fan Jurrit Jongema (1957); G. L. van der Zwaag, De kloklied fan de Súdeasthoeke (1958).

Zie: Piebenga (1957), 270.

**SCHAAF, Thomas van der**, onderwijzer (Terhorne 18.12.1878-Drachten 28.10.1955). Schreef in tijdschriften en kranten vele Fr. tijdversjes.

Zie: Piebenga (1957), 227; Leeuw. Cour. (26.6.1954).

**SCHAAF, Trijntje (Nine) van der**, Nederlands schrijfster (Terhorne 30.4.1882—). Gaf in haar romans ook Fr. stof (*Fr. dorpsleven*, 1921, <sup>2</sup>1930;

als: *Heerk Walling*, <sup>3</sup>1943; *Een vrouw van de Vlecke*, 1947).

**SCHAFF, Hendrik**, schilder (Lwd. 26.1.1805-26.6. 1850). Leerling van Otto de Boer\*. Portretten, figuurstukken, enkele landschappen. Werk in Fr. Museum.

**SCHAAP**. Zeer oud herkauwend huisdier. Gehouden, nu eens meer om de melk, dan om de wol. Ook het vlees was van waarde, en later op het zand vooral ook de mest der heide-*S.en* ('s nachts in de *S.s*-kooien opgevangen).

*Heide-S.en* zijn in Frl. haast verdwenen: kunstmest maakte hun mest overbodig; door ontginning verdween hun natuurlijke graasterrein, de heide. Het heide-*S.* was uiterst sober en gaf slechte, harige wol. Fr. melk-*S.en* en moderne Texelse worden nog gehouden in Frl. Het Fr. *melk-S.* betekent weinig meer en wordt meest georganiseerd gefokt (Fr. Melk-*S.en*-Stamboek). Het is wit, schraal, hoogbenig, plattribbig met een scherpe rug en weinig beveleesd afhankelijk kruis; levert per jaar wel 150-500 kg melk van vrij hoog vetgehalte; zeer vruchtbaar: vaak drielingen, ook wel vierlingen; wol van goede kwaliteit, maar vaak niet veel (kale buik en benen). Vrij sober, eist op goede grond, in niet te grote koppels, weinig krachtvoer.

Het oorspronkelijke *Texelse S.* was een melk-*S.*, vrij nauw verwant aan het Fr. melk-*S.* Door kruising met Engelse rassen is dit type verdwenen. Uit de, aanvankelijk teleurstellende, kruisingen is door voortdurende selectie het moderne Texelse *S.* ontstaan, sedert 1921 in Frl. georganiseerd gefokt (Texelsch *S.en*-Stamboek). Ook voor de niet-geregistreerde *S.en*-stapel wordt veel gevraagd naar stamboekrammen van Texels ras, zodat dit grote invloed heeft. De moderne Texelaar is een vlees-wol-*S.*: wit, kort, breed, voldoende diep, prima ontwikkeld achterste! (beste bouten). De verhouding in opbrengst vlees tot wol is ca. 6:1. Op jeugdige leeftijd geeft het prima vlees met weinig vet (vooral in Parijs zeer gewild). Verder is de wol van zeer goede kwaliteit, gemiddeld van rammen ca. 6 kg, van ooien ca. 5 kg, meest gebruikt voor breigarens en dekens. De Texelaar is vroeg rijp en vruchtbaar (meest tweelingen); sober en zeer sterk: kan het hele jaar buiten zijn. Dit vlees-wol-*S.* wordt in Frl. steeds meer gehouden (men heeft voor melken geen volk genoeg); het vlees wordt goed betaald. Gemiddeld kunnen acht *S.en* op een ha grasland een netto-overschot van f 400—450 leveren. De rendabiliteit der *S.en*-houderij is relatief zeer gunstig, vooral doordat ze weinig arbeidsloon vraagt. Verder is het *S.* een 'weideverbeteraar': het ruimt boter- en paardebloemen op; graast 'bossen' af, die de koeien laten staan; het trapt in de winter vertrappt weiland met 'gouden voetjes' weer vast. De bronsttijd valt in de herfst en de draagtijd is 21 weken. Frl. is de tweede *S.en-prov.* van Nederland. → Compendium, Het landschap van Friesland.

AANTAL SCHAPEN PER GEMEENTE IN MEI 1955

AANTAL SCHAPEN PER GEMEENTE IN MEI 1955

|                 |      |                   |      |
|-----------------|------|-------------------|------|
| Achtkarspelen   | 1166 | Leeuwarderadeel   | 1673 |
| Ameland         | 1560 | Lemsterland       | 660  |
| Baarderadeel    | 3082 | Menaldumadeel     | 2456 |
| Barradeel       | 1530 | Oostdongeradeel   | 2944 |
| Het Bildt       | 2365 | Ooststellingwerf  | 518  |
| Bolsward        | 385  | Opsterland        | 1361 |
| Dantumadeel     | 1600 | Rauwerderhem      | 1004 |
| Dokkum          | 248  | Schiermonnikoog   | 25   |
| Doniawerstal    | 2501 | Sloten            | 65   |
| Ferwerderadeel  | 6501 | Smallingerland    | 1075 |
| Franeker        | 729  | Sneek             | 639  |
| Franekeradeel   | 3060 | Staveren          | 275  |
| Gaasterland     | 1367 | Terschelling      | 790  |
| Harlingen       | 439  | Tietjerksteradeel | 2459 |
| Haskerland      | 1626 | Utingeradeel      | 1359 |
| Heerenveen      | 1246 | Vlieland          | -    |
| Hemelumer       | 2184 | Westdongeradeel   | 3718 |
| Oldeferd        |      |                   |      |
| Hennaarderadeel | 2631 | Weststellingwerf  | 1336 |
| Hindeloopen     | 149  | Wonseradeel       | 6480 |
| Idaarderadeel   | 1429 | Workum            | 1505 |
| Kollumerland    | 3690 | Wymbritseradeel   | 3531 |
| Leeuwarden      | 1743 | IJlst             | 62   |

Totaal aantal schapen in Friesland in mei 1955 75 166, in Nederland 380 792; in mei 1959 resp. 107 248 en 485 089

**Schapenstamboeken.** Verenigingen, die de *S.en*-fokkerij willen bevorderen, in het bijzonder door het aanleggen en bijhouden van stamregisters. Er waren oorspronkelijk in Frl. drie stamboeken. Het oudste in Frl., het Lincoln *S.en*-Stamboek, opgericht 1907, is verdwenen. Het Fr. Melk-*S.en*-Stamboek, opgericht 1909, heeft thans nog slechts 24 leden. De meeste belangstelling trekt het Texelse *S.* Het Texelsch *S.en*-Stamboek in Frl., opgericht 1922, telt 289 leden.

**SCHAAP, Jouke** (Lippenhuizen 13.2.1846-Oudehaske 1.3.1923), en Anke Beenen (Langezwaag 18.1. 18-53-5.9.1886). Hardrijderspaar (ca. 1870-81). Wonnen samen hoge prijzen en duizenden guldens, ook in Holland; ook afzonderlijk in mannen- en vrouwenwedstrijden. Hun vrijwel levensgrote houten beelden prijken lang op de directieket van Thialf te Heerenveen.

Zie: J.H. Rijpkema, Hardrijders en hardrijdsters in vroeger en later jaren (1936); Nieuwsbl. van Frl. (27.1.1937); D. M. v. d. Woude, Vrouwen in de hardrijdersbaan (Assen <sup>2</sup>1948).

**SCHAAR.** Gereedschap. De oudste *S.en* uit de terpen leken in vele opzichten op de latere schapen-*S.en*. De vorm die wij kennen, is jonger.

**SCHAATSENFABRICAGE.** Tot in de 19de eeuw vervaardigden dorpsambachtslieden samen in de slappe tijd de zgn. Fr. schaatsen: de smid de ijzers, de timmerman de 'houten'. Sommige hadden een goede naam (advertenties in de 'Leeuw. Cour.' met bijv. Tietjerkster, IJlster, Oudkerkster of Wirdumer schaatsen).

In de 19de eeuw begint de specialisatie in kleine bedrijfjes, na ca. 1880 uitgroeiend tot fabrieken: Hoekstra, Warga; Minkema, Oosterlittens; Nooitgedagt, IJlst; Ruiter, Akkrum; Ruiter, Bolsward e.a.; naast kleine bazen als Hamstrate Oudkerk. Nog bekend zijn o.a. Hoekstra, Ruiter, Nooitgedagt; verder P. B(os), Heerenveen; Nijdam, Oranjewoud; Frisia, IJlst (z Schaatsenmodellen). De fabricage van houten schaatsen is vrijwel in Frl. geconcentreerd. Metalen schaatsen maakt in Frl.

De Valk te IJlst.

Zie: Elfstedentocht Realta (1941).

**SCHAATSENMODELLEN, Friese.** Uit de terpentijd zijn koeschenkels bekend, die men zich als 'glijders' onderbond, terwijl men zich afzette met een paar puntstokken. Na ca. 1200 kwamen ijzeren schaatsen, in hout gezet, in de 14de eeuw al alom in gebruik. Later werden de 'ijzers' van staal, op ijzer geweld. Het model was vrij uniform, met lange hals en hoge krul vooraan: 'krolders'. Soms is het houtwerk fraai besneden.

Met de schaatsenfabrieken ontstond de zgn. 'gewone' Fr. schaats, met krul aan de hals, en achter afgeknot bij de moer. De beste schaatsen kwamen uit het waterland. De hardrijders hadden last met de krul, die bij de zgn. 'Fr. hardrijdersschaats' tot een knop gereduceerd werd, en later helemaal verdween. Al in de 19de eeuw komt er variatie: verkorte Fr. schaats, Fr. doorloper (ijzer loopt bij de hak door), de Vissering-Ruiterschaats, Stheemanschaats met bewerkt voetblad, de Fr. veiligheidsdoorloper, de Fr. Noren\* enz. De eigenlijke Fr. schaats is weinig veranderd en wordt - als doorloper - in binnen- en buitenland het meest gebruikt. Overigens zijn zeer vele modellen niet specifiek Fries. Museum Staniastate\* bezit mooie oude modellen. Tegenover 'Hollands' leerwerk met ringen en gespen, gebruikt men in Frl. meest geknoopt leerwerk, dat op een lange tocht beter zelf te repareren is.

**SCHAATSENRIJDEN.** In Frl. eeuwenoude manier om zich te verplaatsen, oorspronkelijk wel meer middel tot verkeer dan tot vermaak.

Tot in deze eeuw waren de wegen, vooral 's winters, slecht. Ook heeft Frl. vele dorpen, en nog meer boerderijen, die, soms nog, beter en sneller bereikbaar zijn over water dan over land. Nog thans zijn bijv. sommige postroutes in Grouw het gemakkelijkst over ijs. Men bond de 'redens' (schaatsen) dus onder voor familiebezoek (het werk lag toch stil) en ook voor zaken (P. Koopman reed met een brief van Willem IV voor Maria Louise in een dag van Den Haag naar Lwd. (1763), daar dit de snelste verbinding was). Bovendien kon praktisch iedereen behoorlijk S., doordat het ondergelopen boezemland na geringe vorst de - jeugd al overvloedig gelegenheid gaf om te oefenen. Voor genoeg reden vooral jonge mensen wel met een groep, bijv. naar Enkhuizen of Leek (z IJstoerisme). In de 18de eeuw introduceerden kasteleins de wedstrijden (z Hardrijden). Georganiseerde tochten zijn van deze eeuw. z Elfstedentocht, IJstoerisme. De praktische achtergrond van het S. demonstreert zich als men ziet hoe mensen, wie alle belangstelling voor sport vreemd is, erop staan dat hun kinderen S. en welke moeite zij daaraan besteden. → Elfstedentocht, Hardrijden.

Zie: S. H. Hylkema, Handb. voor IJssport (1887); J. v. Buttingha Wichers, S. (1888); W. Mulier, Wintersport (1893); Tentoonstelling Fr. ijssport 1938-39 (Fr. Museum, Lwd.); Repert., 348, 369-370.

**SCHACHT, Johannes Oosterdijk,** veelzijdig geleerde (Leiden 20.10.1704-Utrecht 18.8.1792). Hoogl. in wijsbegeerte te Franeker (1727), waar hij welbewust de nieuwe (Newtoniaanse) richting van zijn leermeester 's-Gravesande insloeg, in de geneeskunde te Utrecht (1729-90). Ook een zeer

bedreven Latijns dichter.

Zie: Galama, Wijsg. Onderwijs, 150-153.

**SCHADE, Gerardus,** jezuïet (Gouda 15.10.1619-Delft 20.3.1679). Missionaris op Ameland (1651-62). Drong aan op gezantschap naar Cromwell\* (1652).

Zie: N.B.W. IX, 954.

**SCHADELOOSSTELLING.** De in 1787 uitgewekenen hoopten in 1795 S. te krijgen. Hierover is druk getwist, o.a. tussen D. H. Beucker Andreae\* (contra) en Gadzo Coopmans\* (pro). Na het Kollumer\* oproer trachtte men vergeefs de Oranjeklanten en leden van het vroegere bestuur de S. te laten betalen. Eerst in 1800 kwam deze uit de kas der Republiek.

**SCHAFT- en MAALTIJDEN.** Het zware landwerk en de lange werkdagen eisten vroeger voor mens en dier meer rustpozen en maaltijden dan men elders gewend was. Dit gold vooral voor de Bouwhoek\*.

In Het Bildt en in de Dongeradelen ging men ca. 1930 om 6 uur, na een ontbijt van roggebrood met spek, naar het land. De warme hoofdmaaltijd volgde om 9-10 uur, waarvoor een uur schafttijd stond. Van 2-3 uur een broodmaaltijd met thee. Na het derde 'schoft', om 6 uur, een maaltijd met brij. In de Greidhoek\* begon en begint men om 4-4.30 uur, na het melken ca. half 8 volgt ontbijt van thee en brood. In de Zuidoosthoek was dit ca. 1920 nog vaak gebakken aardappels met spek en brij. Hier kwam dan de hoofdmaaltijd om 12 uur.

De verschillen waren dus groot; bij het klokluiden houdt men met de plaatselijke gewoonten rekening. Behalve de ochtendkoffie dronk men in de gezinnen ook om 5 uur koffie; dit gebruik neemt af. Het toenemen van de mechanisatie in het bedrijf doet deze gewoonten veranderen, z Klok, Tijdluiden.

**CHAKEN.** Het oudste schaakstuk in Nederland van vóór 1200 is 1938 bij verbouwing van de 'Leeuw. Cour.' in Lwd. opgegraven. Eerste schaakclub in Frl., voor zover bekend, 'Strijd in Eendracht', in Woudsend (1843). Daarna volgden: 'Philidor', Lwd. (1847), 'Strijd en Eendracht', Weidum (1850), 'Heerenveen', 'Sneek' en 'Overwinning kroont den strijd', Winal-dum (1861), 'Friso', Winsum (1863), en 'Dokkum' (1864). In 1905 werd te Bolsward, op initiatief van schaakclub 'Westergoo', De Fr. Schaakbond opgericht.

Sterkste spelers voor 1930 o.a.: Van der Stal, S. J. Rienks († 1954) en J. Tolsma. Th. Heemskerk (minister in enige kabinetten) was een sterk speler en jarenlang lid van 'Philidor'. Van 1930-34 was K. M. Bergsma, arts te Ferwerd (in 1934 vertrokken naar Rotterdam), de sterkste speler. In 1934 was E. Ploegh\* kampioen, sedert 1935 H. Kramer\*. Overige vooraanstaande spelers: K. D. Mulder\* van Leens Dijkstra, Th. P. v. d. Tol\*, D. Hokwerda, D. Boven en A. Tilstra. De grootste schaakclub is 'Philidor' met 110-130 leden. Het eerste tiental van deze club speelt een rol in het Nederlandse schaakleven.

**SCHALDERDIJK.** W. armdijk\* van de zeedijk van het Nieuw Kruisland (1529-42) tussen de

Raken en Rintjeshoek. De kwelder aldaar heette Schalder.

**SCHALKEDAM.** Oude uitwateringssluis in de Lauwers, Z. van de samenvloeiing met de Oude Ried. Deel van een verbindingdijk tussen de Groningse dijken bij Visvliet en de Fr. dijken N. van Strobos. De sluis verviel voor 1300. Schalk is dienaar, onvrije.

**SCHALSUM** (Fr.: *Skalsum*, um\*-naam uit skalk, onvrije, en heem). Dorp in Franekeradeel (194 inw.). Landbouw, veeteelt. Herv. kerk uit 1175-1225, later gewijzigd.

Zie: Hepkema Memories, 73.

**SCHALSUMERPOLDER.** Boezemwaterschap in Franeker en Franekeradeel. Oppericht 1941 (1294 ha). Doel: regeling waterstand door bemaling; verkeersgelegenheid.

**SCHALTER.** Hobbeligheid van het maaiveld door horizontale krimp van het spalerverveen\* bij uitdrogen. Hierdoor verticale scheuren, soms 20 à 30 cm wijd. Het vee trapt de bovengrond in de scheuren, zodat het deel ernaast relatief hoger komt te liggen. In de praktijk zegt men dat S. 'groeit'. Door steeds meer en dieper intrappen van de bovengrond is een perceel ten slotte alleen nog geschikt voor beweiden. S., voor de landbouw zeer nadelig, komt het meest voor in Z.W.-Frl. om de grote meren, waar de kleilaag op het veen dun is, bijv. Z. van het Tjeukemeer. Vroeger door spitten en tegenwoordig doorploegen tracht men de nadelige invloed op te heffen.

**SCHAMEL** (Fr.: *skammel*, Hollands: schraag). Onderzetstuk, waarop men (wegens het overstromingsgevaar?) te Hindeloopen de keeftkasten en kisten plaatste. Driepoot onder de wastobbe, z. Beschilderd meubilair.

**SCHANDSTEEN.** Tot 1811 placht men o.a. te Lwd. mannen en vrouwen van slecht levensgedrag te pronk te stellen met twee zware *S.en* aan een beugel om de hals (in het Fr. Museum bewaard), z. Kaak.

**SCHANS.** Tegen de Spanjaarden onder F. Verdugo\* liet Willem\* Lodewijk *S.en* aanleggen (ca. 1593): de Zwartendijkster of Eener S. op de weg Norg-Bakkeveen (nog intact), de Fr. Palen-S. op de weg Marum—Ureterp en de Breeberg-S. tussen Donkerbroek en Duurswoude (geslacht).

De zee-S. bij Oostmahorn (aangelegd door B. Entens\*, 1567) en die van Monnikezyl en Kollum behoorden ook tot dit verdedigingssysteem. Aan de zuidgrenzen kwamen de *S.en* Bekhof (bestaat nog gedeeltelijk; eigendom van It Fr. Gea\*), Slijkenburg en De Blesse. Verder waren er versterkingen te Lemmer, Hindeloopen en te Sotterum bij Makkum (z. Hidde Sybrands). In het binnenlands *.en* te Oldeboorn, Joure, Rottum, Terband en Oudeschoot. Deze primitieve forten zijn in de oorlog van 1672 (z. Bisschopsgraven; Galen, C. B. van) met succes gebruikt en nog vermeerderd. Zo kwamen aan de oostkant van Lwd., even voorbij de Grote Wielen (nu nog: *S.er*-brug), de *S.en*

'Albertine Agnes' en 'Hendrik Casimir'.

De Fr. of Lindelinie\* begon aan de Zuiderzee, volgde de Linde tot Blessebrug, vandaar noordwaarts naar de Tjonger en de Schoterbrug, dan over Heerenveen en Terbandsterschans naar Gorredijk en zo naar Breeberg, Zwartendijk en Fr. Palen. Er waren o.a. bij Oldeberkoop, Makkinga, Voorwerk bij Trimunt thans verdwenen *S.en*. z. Tolheksbos.

Zie: W. Eekhoff, Beknopte gesch. van Frl. (1851), 201, 273, 282; W. E. v. Dam v. Isselt, De verdediging van Frl. in 1672-73 (1931); Historia VI (1940), 12-15; Fr. Plaknammen II, 93; Leeuw. Cour. (28.5.1955).

**SCHAPENPOEL.** Natuurmonument bij Elslø (ruim 30 ha), eigendom van It Fr. Gea\*. In de poel werden vroeger de heideschappen\* gewassen.

Hier o.a. de waterlobelia. In de omgeving van de poel de flora der vochtige heide, o.a. lavendelheide en veenbes. In het afwisselende landschap ook stuifduinen en hoge heide.

**SCHAPER, Heye,** militair (Joure 8.9.1906-). Kreeg opleiding als zeeofficier en vlieger. Sedert 1954 generaal-majoor en plaatsverv. chef luchtmachtstaf.

**SCHAPETILLE,** of Smidssluis. Brug met keersluis in de Slachte te Achlum. Gebouwd bij het graven van de Achlumer vaart door het klooster aldaar. In 1580 in bezit van de prov., nu eigendom van het zeewerend waterschap Der Vijf Deelen Zeedijken Binnendijks.

Zie: Binnendijken en Slipeerdijken I, 261.

**SCHAR** (Fr.: *skar*). Platvis. Aan de kust en in de Waddenzee zeer algemeen; wordt op de visafslagen in Frl. verhandeld; tegenwoordig minder dan vroeger gerookt.

**SCHAR** (Fr.: *skar, sker*), *a.* eigendomsaandeel in wei- of hooiland; *b.* gebruiksaandeel in een meenschar\* of een particuliere finne\*, nl. het recht om er een koe in te scharen gedurende het weideseizoen; *c.* landmaat voor weiland - als zodanig synoniem van koe gras\* (in de Zuidwesthoek: hoofd) - en voor hooiland (ca. anderhalve pondemaat). Het woord S. in vele Fr. land- en veldnamen.

Zie: J. Winkler, Fr. Naamlijst (1898), 352; Moerman, 196-197.

**SCHAR, Het.** O.K.W.-reservaat, ca. 40 ha heide tussen de Hooiweg en het Ouddiep onder Wynjeterp in 1957 door de staat aangekocht.

Het toont nog vrij goed hoe het stroomdallandschap van het Ouddiep er heeft uitgezien, vóór het grotendeels in cultuur werd gebracht. Van de struikheidegemeenschap zijn er verschillende vormen, o. a. de zeldzame, orchideeënrijke variant; verder de dop heidegemeenschap en fragmenten van de vegetatie van het blauwgrasland\*. Het terrein is behalve floristisch en vegetatiekundig ook archeologisch van waarde. Resten van mesolithische, neolithische en vroegmiddeleeuwse cultuur. Aan de Hooiweg

het Oud-Kerkhof.

**SCHARL** (Fr.: *Skarl*). Dorpje in Hemelumer Olde-ferd, achter het Rode Klif aan de weg van daar naar Warns (133 inw., van wie 54 te Laaksum). Veeveelt, landbouw. Kerkhof met klokkestoel.

**SCHARLENSIS, Ocko**, geschiedschrijver, volgens Andreas\* Cornelius voortzetter (ca. 970) van een Latijnse kroniek over Frl. van Solco Forteman (ca. 760). Deze kroniek, later door Johannes Vlieterp\* vertaald en vervolgd, zou door Andreas Cornelius gebruikt en uitgegeven zijn (1597, <sup>2</sup>1742, <sup>3</sup>1753). Ze is veel geraadpleegd.

Zie: J. Bolhuis v. Zeeburgh, Kritiek der Fr. Geschiedschrijving (Den Haag 1873), 148; E. H. Waterbolk, Twee eeuwen Fr. Geschiedschrijving (Groningen 1952), passim.

**SCHARN** (Oudfr.: *skern*, mest; vgl. *rûchskerne*, mesthoop). Wordt aangetroffen in de plaatsnamen Scharnegoutum, Scharnehuizen (Buitenpost-Burum), Scharneburen (Ferwoude) en te Sneek (Scharnsteeg).

Zie: Fr. Plaknamen I, 80.

**SCHARNEGOUTUM** (Fr.: *Skearnegoutum*, z Scharn, um\*-naam). Terpdorp in Wymbritseradeel (1006 inw.), N.N.O. van Sneek aan trekvaart en straatweg Sneek-Lwd. (rij oude huizen is duidelijk naar het water gericht). Herv. en geref. kerk, twee chr. lagere scholen. Veeveelt, zuivelfabriek. Terpvondsten uit 4de en 7de eeuw. Bij bedijking der Middellzee is S. opgenomen in de Z. dijk, westwaarts naar Pophorne, oostwaarts naar Deersum, langs de westkant van Nijklooster. Veel schade geleden door middeleeuwse twisten (nabijheid van Sneek). Sedert W.O. II uitbreiding naar het zuidwesten.

Zie: Hepkema Memories, 228; Leeuw. Cour. (8.6.1888); Repert 207; Fr. Dagbl. (19, 26.11.; 3.12.1956).

**Scharnegoutum** c.a. Boezemwaterschap in Baarderadeel, Hennaarderadeel, Sneek en Wymbritseradeel. Opgericht 1914 (1500 ha). Doel: regeling waterstand, bevordering verkeersgelegenheid. Voor het wapen → Boezemwaterschap.

**SCHARSTERBRUG** (Fr.: *Skarsterbrêge*, naar de brug over de Scharster Rijn). Dorp in het oosten van Doniawerstal, aan de weg Sint Nicolaasga-Joure (730 inw.). In de 19de eeuw ontstaan op de 'Skarren' onder Oldeouwer. Herv. kerk, openb. lagere school. Zuivelfabriek.

**SCHARSTER RIJN of RIEN**. Vaarwater tussen Langweerder Wielen en Tjeukemeer, diep 2 m, in beheer bij de prov. z Rijn.

**SCHAT**. Een verborgen *S.* wordt in het volksverhaal aangewezen door een lichtje of door geld tellende spoken en bewaakt door aardmannetjes\* of de duivel\*.

De *S.* verzinkt naarmate men dieper graaft of het zwijgen verbreekt; hij kan gevonden worden als men de formule kent. Zo heet in Veenwouden een *S.* gevonden, toen iemand de eigenaar

hoorde zeggen: 'hij moet in de grond blijven tot er een kip voor de eg, en een haan voor de ploeg wordt gespannen', en deze voorwaarden metterdaad vervulde.

**SCHATTING**. Scheidingsdijk, tevens waterkering, tussen twee gebieden (bijv. Oudegaaster *S.*).

**SCHATZENBURG**. Buiten bij Dronrijp, ca. 1780 gewijzigd door J. L. Huber\*.

**SCHAUENBURG**, graaf Joost II van, stadhouder (1525-81). Streed bij Heiligerlee\* (1568), was stadhouder van Groningen en Frl. (1572), woonde te Franeker. Leider van de guerrilla der geuzen, doch moest vluchten, z Bronkhorst, D. van.

Zie: v. d. Aa XVII, I, 475-476.

**SCHAUMBURG, Willebrord von**, Saksisch veldheer van Albrecht\* van Saksen (gest. 1510), kwam 1498 in Frl. Veroverde Westergo gemakkelijk, maar had moeite met Oostergo en Zevenwouden. Lwd., zetel der Vetkopers, werd twee keer belegerd. *S.* bouwde in Frl. en elders blokhuisen\*. Hielp Hendrik\* van Saksen uit Franeker bevrijden (1500). Een van zijn aanvoerders was N. Fox\*.

Zie: N.B.W. II, 1271-1274.

**SCHEENSDIJK**. Oude dijk langs de grens (*scheen*) van Doniawerstal, tussen Joure en Ouwsterhaule. Keerde water uit Haskerland; sedert de 18de eeuw zonder betekenis.

**SCHEEPSBOUW**. Het aantal scheepswerven (ca. 1900 in Frl. nog ruim 100) was in 1930 65, met 423 man, waarbij één werf te Harlingen met 94 en negen werven met 11-50 man, totaal 175.

In 1950 was het aantal 61, met 404 personen, onder wie 4 met meer dan 20 (Makkum 39, Harlingen 129, Lwd. 24, Workum 23). Van 1950-56 steeg het personeel tot 884 man, het aantal bedrijven met boven de 20 man tot n. Dit kwam vooral door vestiging van coasterwerven, o.a. te Kootstertille, Bergum, Lemmer, Franeker en Harlingen, en de groei van een reparatiewerf te Harlingen, z Coaster.

**SCHEEPSTYPEN**. Alleen in Frl. of in Frl. meer dan elders voorkomende *S.* zijn: vissersschepen: aak\*, haringboot\* (zeeverserij), vissersbootje\* (binnenvisserij); vrachtschepen: bok\*, skûtsje\*, snik\*, tjalk\*; pleziervaartuigen: boeier\*, Fr. jacht\*, schouw\*, tjotter\*.

Al deze schepen zijn nog in de vaart. Twee vissersschepen zijn uit de vaart: de Staverse jol\* (sinds kort), de snik\* (sinds 1850). Voorgaande vormen waren alle traditioneel. Een Fr. pleziervaartuig van eigen vinding is de B.M.'er\*, z Statenjacht, → Watersport.

**SCHEEPVAART**. Geschiedenis. Over het uiterlijk van de Fr. schepen in de Romeinse tijd vertelt het zgn. Utrechtse schip van ca. 16 t uit de 1ste-3de eeuw n.C. In de 8ste eeuw is er Fr. handel op Engeland en Denemarken, dus zeevaart.

Zie Compendium: Handel.

De Friezen hadden een eigen scheepstype, anders dan de Deense -drakenschepen en de Engelse snacca's. Sedert de 11de eeuw



drukke handel op de Oostzee (muntvondsten!) uit Staveren, Bolsward, Lwd., Dokkum, Molkwerum, Hindeloopen, Workum en Sneek. Op zegels uit de 13de eeuw (Medemblik, Staveren) afbeeldingen van Fr. koffen\*. Sedert de 15de eeuw wel Fr. schippers, maar geen Fr. kooplui. Amsterdam wordt de haven en stapelmarkt (z Hindeloopen). De Friezen gebruiken dan koffen, galjoten, fluiten en smakken, 's Winters zijn de schepen te Amsterdam. In het vroege voorjaar worden ze op de Fr. werven opgeknapt. Scheepswerven e.d. houdt Frl. wel. Ca. 1780 zijn er nog 1000 Fr. schepen in de vaart en bloeit Hindeloopen. Na 1830 komt het verval. Frl. wordt een agrarisch gewest, tot er in onze tijd opleving komt. z Binnenscheepvaart, Binnenvloot, Coasterbouw, Kustvaart, Scheepsbouw, Vaarwegen.

Zie: LH. XXXV (1957), 131-135 (met lit.).

**SCHEEPVAARTMUSEUM**, Fries. Opgericht 1937, sinds 1947 gevestigd Kleinzand 12 te Sneek; tegelijk Sneker oudheidkamer. Het S. heeft allereerst modellen van schepen en scheepsonderdelen, allerlei met betrekking tot het hardzeilen\*; verder hebben de gilden, de Sneker handel, de zilversmeedkunst\* e.d. de aandacht.

Zie: Repert., 211.

**SCHEEPVAARTONDERWIJS**. Voor stuurman en scheepswerktuigkundige op de grote vaart leidt de Willem Barentszschool te Westerschelling op. Op 1.7.1957 140 leerlingen, 60 à 70 gediplomeerden per jaar; 70 pct. der leerlingen uit Frl., 22 uit N.- en Z.-Holland, 8 pct. uit overige provincies. Er zijn plannen voor een kust- en binnenvaartschool te Harlingen, z Zeevaart.

Zie: De vlag in top, jubileumuitgave... 75-jarig bestaan van de Willem Barentszschool, 1875-1950 (1951).

**SCHEERLING** (Fr.: *giftich piipkrûd*). Plant. Gevlekte S. verspreid langs wegen en op ruige plaatsen. Water-S. (Fr.: *stjonkwoartel*), een gevaarlijke gifplant, in moeras, vooral langs kanten van sloten en op drijftillen.

**SCHEFFER, Age**, journalist (Lemmer 14.8.1900-). Algemeen chef der redactie van 'Het Vrije Volk' te Amsterdam. In zijn werk herinneringen aan Frl.

Wrk.: Gerechtigheid (Amsterdam 1929); Kruistocht om het eiland (Amsterdam 1945); Jurjen, je wordt geroepen (Haarlem 1948); Nachtboot naar Lemmer (Amsterdam 1948); Branding vooruit! (Amsterdam 1951). Bovendien twee brochures: Vrije Friezen, L V.I.O.-reeks (Amsterdam 1949); Met het Fries in de wereld, I.V.I.O.-reeks (Amsterdam 1952).

**SCHEIDIUS, Johannes Philippus**, jurist (Harderwijk 14.10.1767-Arnhem 17.1.1821). Advocaat te Arnhem (1789); hoogl. in de rechten te Franeker (1790). Wegens veranderde regeringsdenkbeelden nam hij ontslag (1797); daarna advocaat, secretaris-generaal der Prefecturen van Boven-IJssel, griffier der Staten van Gelderland.

Zie: Boeles I, 2de dl., 644-648.

**SCHELDVERSJES EN PLAAGRIJMEN**. Veelvuldige uiting van volksrijmelarij en -humor; meest in het Fr. Op namen bijv.: Sytse, memme

lytse, memme pop, slobbert alle molke op; op beroepen bijv.: Boer, boer, De sûpe is sûr, De keallen rinne it lân oer; op vreemdelingen bijv.: Poepen, poepen binn' net djûr, fiif en tweintich foar in stûr enz.; op andere eigenaardigheden, stadsdialect bijv.: Se suden, En se wuden. En se kuden niet. z Dorp (scheldnamen), Nocht oan ûnnocht.

**SCHELKENS, Sebastiaan**, jurist (Frankfort 21.5.1635—Franeker 15.5.1700). Hoogl. in de rechten te 's-Hertogenbosch (1663-72), te Franeker (1678). Onder zijn leerlingen C. v. Bijkershoek. Bezat een munt- en penningkabinet.

Zie: Boeles I, 2de dl., 274-276.

**SCHELLINGER, Cornelis**, theoloog (Terschelling 1645-Winsum 18.3.1720). Lang predikant te Winsum (1683-1720). Produktief dichter in het Latijn.

Zie: N.B.W. IV, 1207-1208.

**SCHELP**. De *S.en*-visser is historie geworden. Vrijwel alle *S.en*-winning is nu *S.en*-zuigerij. Deze vindt op het Fr. en Groninger wad plaats door twee Fr. bedrijven: de N.V. Stoom-*S.en*-zuigerij Doeksen en Zonen te Terschelling (met twee stoomzuigers, elk met een capaciteit van 2000 t water per uur, en twee motorzuigers, elk van 1500 t) en de firma Wiersma te Harlingen (met één zelflader). De produktie van het Fr. wad is ca. 50 pct., die van Fr. en Groninger wad ca. 90 pct. van het Nederlandse totaal (200000—250000 m<sup>3</sup>).

De *S.en* gaan naar de kalkbranderijen (metselkalk en landbouwkalk) en naar de fabrieken van kippegriet. Frl. had in 1950 nog vier kalkbranderijen met 40 man personeel, te Sneek, Drachten, Gerkesklooster en Midlum (in 1860 27 met 80 man), die ca. één achtste van de Nederlandse S.-kalk leverden.

**SCHELTA**, z Skelta.

**SCHELTEMA**. Naam van twee zeer uitgebreide geslachten uit Harlingen en Franeker, deels Adama v. S. en S. de Heere geheten.

Zie: Ned. Patr. XXVII (1941), 218; XXVIII (1942), 368.

—, **Jacobus**, publicist (Franeker 14.3.1767—Utrecht 25.9.1835). Verliet als patriot in 1787 Frl., was 1795-98 weer terug, vestigde zich daarna buiten Frl. In zijn vele werken komen ook verschillende Fr. onderwerpen aan de orde.

Zie: N.B.W. II, 1274-1276; Repert., 130.

—, **Paulus Cornelis**, ontvanger directe belastingen (Franeker 14.12.1752—1.7.1835). Broer van Jacobus S. Landbouwer, schreef over landbouwkundige vragen, daarna ontvanger. Op gevorderde leeftijd belangstelling voor de Fr. taal, verzamelde o.a. Fr. spreekwoorden, bemoeide zich met het Achlumer Dorsrecht\*. Bevriend met J. H. Halbertsma". Bijnaam: 'Paulus Lieger'. Mij. Letterkunde te Leiden en Fr. Gen. bezitten handschriften van S.

Zie: N.B.W. IV, 1210-1211.

—, **Taco**, portretschilder (Harlingen 16.8.1760-

Velp 7.9.1837). In zijn tijd gevierd. Werkte buiten Frl.

Zie: A. Staring, Kunsthist. Verkenningen (Den Haag 1948), 147-163.

**SCHELTINGA**. Nog bloeiend geslacht uit Stiens (16de eeuw). In 17de eeuw apothekers te Lwd., waar de naam door huwelijk (1624) van Bauck Taekes S. met Wybe Gerloffs te Dokkum op diens nageslacht overgaat, waarvan enkele leden in de 18de eeuw advocaat, burgemeester enz. te Lwd. en hoogl. te Harderwijk en Deventer waren.

Zie: W. Wijnaendts v. Resandt, Gesch. en genealogie v. h. geslacht van S..., 136 e.v.

**SCHELTINGA**, Van. Fr. geslacht. Dirck Lieuwes (Franeker ca. 1560-Lwd. 2.3.1628), 1596 pensionaris Franeker, 1598 gedeputeerde, noemde zich, sedert hij (5.7.1613) procureur-generaal was, Van S. Nazaten meest raadsheer, grietman of officier. Het geslacht bloeit nog, deels in armelijke omstandigheden.

Zie: Ned. Patr. (1941), 290; Ned. Adelsb. (1951), 77; idem (1958).

**SCHELTINGA**, Van. Vermogend r.k. geslacht uit Lwd. (eind 16de eeuw), van één stam met geslachten Bruynsma\* en Van der Lely. Uitgestorven 1762.

Zie: Stb. I, 325; II, 218.

**SCHELTINGA**, Terwisscha van. Uitgebreid, meest r.k. landbouwersgeslacht te Ter Idserd, Oosterwierum en Heerenveen, afstammend van Bocke Seerps S. te Makkum (1647-1692).

Zie: Stb. I, 326; II, 218.

**SCHEN(C)K VAN TOUTENBURG**, George, stadhouder) ?-Vollenhove 2.2.1540). Stadhouder van Frl. (1521-40), opvolger van W. v. Roggendorf\*. Het lukte hem de Geldersen onder C. v. Meurs\* terug te dringen. J. Douwama\* kwam met hem in conflict, maar verloor. S. veroverde Dokkum (z. Golstein, J. van) en ten slotte Sloten en Lemmer. Hij zette de strijd tegen Gelder buiten Frl. voort, werd stadhouder van Overijsel, versloeg de wederdopers\* bij Bloemkamp\*, veroverde ook Groningen (1536), waar hij eveneens stadhouder werd. Voor de inrichting van het bestuur heeft Frl. veel aan hem te danken. Zijn grote verdienste voor de Fr. waterschappen blijkt uit het groot-arbitrament\* of arbitrament van S. Onder zijn bestuur won de hervorming\* aan kracht; dit ondanks de strenge plakkatens, z. Toutenburg.

Zie: N.B.W. II, 1132-1136.

**SCHENKENSCHANS** (Fr.: *Skinkeskâns*). Buurschap aan Harlinger Trekvaart en Zwette, deels onder Deinum, deels onder Lwd. Steenfabriek, houtzagerij en andere industrie.

**SCHEPEN**. Onder het Fr. stadsrecht met de rechtspraak belast. Eerst treedt de S. slechts op als getuige bij het zeend\*- en marktgerecht\* (uit het laatste komen de stadsrechten\* voort) en is dan

identiek met *atta\** en *tolva\**. De *S.en* blijken later de hele rechtspraak te verzorgen en vormen met de raadslieden (z. Reedsman) 'Riucht ende Reed'. Van 1806-11 is S. de ambtstitel der rechters in Lwd., Sneek en Harlingen.

Zie: Ph. Heek, Die altfr. Gerichtsverfassung (Weimar 1894), 108 e.v., 381 e.v.

**SCHEPERS, Jan Dirk**, medicus (Sint Jacobi Parochie 28.11.1815-Woudsend 13.8.1873). Arts te Woudsend (1842-73). Schreef Fr. novellen.

Zie: Fryslân (1928), 81-83.

**SCHEPERS, Johan Bernard**, historicus en letterkundige (Heerenveen 15.8.1865—Haarlem 10.7.1935). Groeide op te Grouw, leerling van C. Wielsma\*, studeerde te Groningen, waar hij P. J. Troelstra\* ontmoette. Sinds 1895 leraar te Haarlem. Groot-Nederlander en Fries; dichtte in Hollands en Fries. IJverde voor Hollandse en Fr. spellinghervorming.

Wrk.: talrijke artikelen en boeken, o.a.: Gedichten (1897); Troelstra als Fr. dichter (1925); Pier Panders kinst ta eare (1925).

Zie: H. G. Cannegieter Dzn., De Fr. beweging (Amsterdam 1917), 45-52; Repert., 131, 271; Piebenga (1957), 201-203.

**SCHEPPER, De**. Kousenmakersfamilie te Geraardsbergen (1421) en Gent (1474). Eind 16de eeuw te Sneek. Sybrand de S. (1594-voor 1658), zijdekoper, wordt 1617 burger van Lwd.

Van zijn zoons werd Abraham (ged. Lwd. 9.10.1635-11.12.1684) burgemeester en gedeputeerde en Isaack (?-9.5.1688) secretaris der Staten van Frl. en 1677 grietman van Achtkarspelen. Deze maakte ook enige naam als Hollands en Latijns dichter. In volgende generaties enige hoofdofficieren. Begin 18de eeuw uit Frl. weggetrokken.

Zie: Stb. I, 334; II, 220; Ned. Leeuw (1929, 2931, 1933, 1940).

**SCHEPPING VAN DE MENS**. Oudfr. (Emsinger) verhandeling, die verhaalt hoe de mens is geschapen uit acht elementen, waarna Gods adem hem het leven inblies. Vele parallellen in andere talen; eerste bron is wrsch. het apocriefe boek II Henoch.

Zie: Trijeresom (1950), 18-26.

**SCHERHEM**. Oude polder, ingericht tot waterkering bij doorbraak der zeedijken. Omvatte meest gebied van Scharnegoutum en Ysbrechtum ('Ysbrechtumer Hem').

Ten westen en ten noorden liep de Middelzee dijk over Tirns, Pophorne en Scharnegoutum naar Nijklooster; vandaar over Sneek naar Tjalhuizum de Scherhemsterdijk. Afwatering naar Sneek, waar in deze dijk lagen: Oosterpoortzijl, Poortertzijl, Neltjezijl, Noorderpoortzijl, Hospitaalsterzijl, Eesterzijl. Ook het aan de S. grenzende Middelzeenieuwland tussen de Huniadijk en de Dille had door deze zijlen zijn uitwatering. De verhoging der zeedijken na 1850 ontnam de hem\* zijn betekenis.

**Scherhemsterdijk**. O. en Z. dijk van de S. Heette van Scharnegoutum over Sneek en Bons Speersterdijk, werd Oude Dijk genoemd en vervolgens Groene Dijk tot Tjalhuizum bij de Middelzeedijk. Aanleg wrsch. uit de 12de eeuw.

**SCHERPENZEEL.** Dorp (528 inw.), in het midden van de Westhoek (Veenpolder, Weststellingwerf). Herv. kerk, openb. school. P.v.d.A.-meerderheid. Taal Stellingwerfs. Gedenknaald voor P. Stuyve-sant\*.

Zie: Hepkema Memories, 527; Algra, De Historie I, 225-238.

**SCHERWOLDER- en MORRAHEMMEN.** Laatste rest van een eeuwenoude instelling; thans juridisch nog een waterschap in Wymbritseradeel. Opp. 2300 ha.

Belast met onderhoud en beheer der werken, die vroeger ten laste van o.a. Morra- en Scherwolderhem waren (o.a. Scherwolder Hemdijk als waterkering, verschillende vaarten als Westhemmeropvaart, Blauwhuisteropvaart, Wolsumervaart, Oude Rijn, Tjaarddijkstervaart, Nijlandervaart, Follegaasteropvaart). Als waterschap gereguleerd 13.11.1893. Het heeft zijn taak overleefd. Pogingen tot reorganisatie, waardoor het ook de bemaling zou verzorgen, vonden tegenstand bij de ingelanden. Een aantal kleine boezemwaterschappen (Abbege, Eemswoude, 't Marlân, de Oosterhemmen) verzorgt nu de bemaling van het gebied.

**SCHERWOLDERHEM.** Oude polder ingericht tot waterkering bij doorbraak der zeedijken. In het westen tegen de Morrahem, in het noorden tegen de Scherhem aansluitend, terwijl verder de Scherwolder Hemdijk de begrenzing vormde.

Voor de afwatering van de hem\* diende eerst alleen de Piekezijl, in de 15de eeuw kwam de Nijezijl erbij en in het begin van de 17de eeuw het Rijnziltje. De S., wrsch. uit de 12de eeuw, was eerst een zelfstandige polder; sedert de 16de eeuw vormde hij een waterstaatkundig geheel met de Eemswouder- en Morrahemmen. De verhoging der zeedijken na 1850 ontnam de hem zijn betekenis.

**Scherwolder Hemdijk.** Z. en O. dijk van de S. Sloot bij Westhem op de Morrahemdijk aan, liep oostwaarts over Nijezijl naar Bons, waar hij eindigde tegen de Scherhemsterdijk. Grotendeels nog aanwezig.

**SCHETSBERG, Henderikus Christophorus,** boekhandelaar (Zuidbroek 8.12.1795-Lwd. 29.11.1856). Had van 1824-56 een sedert verdwenen zaak in het Naauw en de St. Jacobsstraat.

Zie: W. Eekhoff, Stedelijke Bibliotheek (1870), 452.

**SCHETTENS** (Fr.: *Skettens*; ens\*-naam). Terpdorp in Wonseradeel, N.W. van Bolsward, aan de Bolswardervaart (323 inw.). Herv., geref. en doopsgez. kerk, chr. lagere school. Vee-teelt. Vindplaats van proto-Fries terpaardewerk.

Zie: Hepkema Memories, 165.

**SCHEVERSTEIN, Ate,** zilversmid (Lwd. febr. 1693-sept. 1773). Keurmeester van het gilde 1720-21.

Zie: Voet, 58.

**SCHIERAAL** (Fr.: *skieriel*). Geslachtsrijpe aal\*. Bijnaam voor Schieringers\*. z Leidse lap, Partijtschappen.

**SCHIERBEEK, Lambertus,** boekdrukker

(Groningen 7.2.1803—Lwd. 9.1.1875). Kwam 1823 van Groningen, werd uitgever van 'Fr. Volksalmanak\*' (1835), 'Prov.\* Fr. Courant', Cat. Prov. Bibliotheek. Stadsdrukker. W. Eekhoff\* kreeg bij hem zijn opleiding.

Zie: W. Eekhoff, Stedelijke Bibliotheek (1870), 452-453.

**SCHIERE MONNIKEN** (Latijn: *grisei*). Naam voor de cisterciënzers. De priesters droegen een wit habijt. De talrijke meer naar buiten optredende conversen\* droegen echter grauwe kleding, z Schiermonnikoog.

**SCHIERINGERS.** Partij in 14de-15de eeuw, genoemd naar de 'Schiere monniken', naar het schijnt vooral sterk in Westergo, en voorstanders van de vrijheid\*. Zij zochten steun bij Jan\* van Beieren als vijand van gravin Jacoba, bij Albrecht\* van Saksen omdat hij alleen tegen Groningen kon helpen. Zij bleven de Saksische hertogen trouw en aanvaardden ook Karel V. z Partijtschappen, Schieraal, Vetkopers.

**SCHIERMONNIKOOG** (Fr.: *Skiermuontseach*, het oog (eiland) der schiere of grijze monniken). Het meest oostelijke der Fr. Waddeneilanden\* (groot 2593 ha), aan de westzijde begrensd door het Fr. Gat, aan de oostzijde door de Eilander Balg, een onbelangrijk zeegat dat door het Simonszand gescheiden is van de Oude Lauwers, oorspronkelijk de uitmonding van de rivier de Lauwers, vanouds de grensrivier tussen Frl. en Groningen. S. heeft één dorp, Oosterburen, een regelmatig, ruim aangelegd streekdorp dat door zijn beplanting het karakter van een tuindorp heeft. WAPEN. 'In zilver een omgewende monnik met tonsuur en korte bruine baard, gekleed in een grijze pij met kap, dragend om het middel een lederen riem, alles van hetzelfde, geschoeid van sabel, staande op een grasgrond, de linkerhand opgeheven met omhooggerichte wijsvinger. Het schild gedekt met een kroon van vijf bladeren.' (→ Waddeneilanden). De gemeentevlag bestaat uit de kleuren rood, wit en blauw, vervolgens groen en dan weer rood, wit en blauw in horizontale banen.

BEVOLKING. In 1796 telde S. 1078 inw., dit getal daalde tot 628 in 1939, steeg daarna tot 790 op 1.1.1958, van wie 355 mannen en 435 vrouwen. Het grote vrouwenoverschot is karakteristiek voor de meeste Waddeneilanden.

TAAL. Deze wijkt vrij sterk af van het Fr. aan de vaste wal. Toch is het onmiskenbaar Westerlauwer: Fries, dat zich echter zelfstandig volgens eigen weten heeft ontwikkeld uit het zgn. Oudfries. S. lag zowel geografisch (eiland) als economisch (zeevarend) geïsoleerd van het overige Frl.

Het meest sprekende voorbeeld is wel de ontwikkeling van de aa die in het Fr. tot ea en op S. tot ai werd.

| Oudfr. | Nieuwfr. | Sch.  | Ned.    |
|--------|----------|-------|---------|
| baam   | beam     | baim  | boom    |
| fliaa  | fieane   | fjain | vliegen |

|                |               |                 |                  |
|----------------|---------------|-----------------|------------------|
| strand<br>sond | strân<br>soun | straun<br>seoun | strand<br>gezond |
|----------------|---------------|-----------------|------------------|

De in het Fr. veelvuldig voorkomende breking (stijgende tweeklank uit een dalende) komt op S. niet voor (bijv. Fr.: *strjitte*, Schier-monnikoogs: *striete*, straat) en evenmin de osklank. Enkele opmerkelijke bijzonderheden zijn voorts nog het bestaan van drie geslachten, zij het dan uitsluitend in het aanwijzend voornaamwoord, bijv. dat hynjer: dat paard; diman: die man; jo faam: dat meisje; en meervoudsvorm op -e, bijv. tain, taine: teen; tuer, tuere: toren; vaak gepaard niet rekking van de vocaal: hin, hene: kip; blom, blome: bloem; terwijl een verkleinwoord ontbreekt. Hiervoor wordt een omschrijving met lytj (klein) gebruikt: in lytjen tieun: tuintje. In 1955 werd het dialect nog door 20 pct. Der lagere-schoolleerlingen gesproken.

Zie: P. Eijkman, *Phonetische beschrijving van de klanken der Schiermonnikoogse taal* (Amsterdam 1925); *Pompebl.* XX (1949); B. XIV (1952), 125.

**KERKELIJKE EN POLITIEKE SITUATIE.** Er is een Ned. herv. kerk en evangelisatie, een geref. en r.k. kerk. In 1947 waren 381 inw. Ned. herv., 271 geref., 42 r.k., 65 doopsgez., terwijl 65 tot geen kerkgenootschap behoorden. Bij de kamerverkiezingen in 1956 werden uitgebracht op de K.V.P.-32, P.v.d.A. 230, A.R.P. 175, C.H.U. 70, V.V.D. 58, G.P.V. 30 en C.P.N. 8 stemmen. Gem.raad: 4 Schierm. Bel., 3 A.R.P.-C.H.U.

**ONDERWIJS.** Een openb. lagere en chr. uloschool en een bijz. lagere school. De in 1817 opgerichte zeevaartschool werd in 1834 opgeheven.

**VORM EN LIGGING.** Het boogvormige duingebied is het hoogst in het westen bij de vuurtoren (ca. 20 m). Het O. deel (het Oosterstrand) is langs het Noordzeestrand een kale zandvlakte, ten zuiden daarvan enkele groepjes lage duintjes, o.a. het Willemsduin, en langs de wadkant een brede kwelderstrook, met slenken doorsneden. Door de afslag in het westen (z Waddeneilanden) ging vooral in de 18de eeuw veel land verloren; het dorp Westerburen en het huis van de heren van S. werden door de zee verzwolgen; de kerk werd in 1720 en nogmaals in 1762 oostwaarts verplaatst. Ook in de 20ste eeuw was de afslag belangrijk; in 1923 stortte het strandhotel bij paal IV in zee. Thans verplaatsen H.W.- en L.W.-lijn zich hier zeewaarts; achter een strandhaak ligt een brede zandvlakte, die met de wadgronden overeenkomt.

**GRONDSOORTEN, GEBRUIK VAN DE BODEM.** De bodem van S. is jong holoceen en bestaat grotendeels uit zand, aan de wadkant een zave-lige kwelder, waarvan in 1860 ruim 300 ha, de Banckspolder, werden bedijkt (z Waddeneilanden). Er is slechts weinig cultuurland: 328 ha grasland (meest in de Banckspolder) en 18 ha bouwland; in de duinen ten noorden van het dorp een drietal boscomplexen (60 ha), in deze eeuw aangelegd door graaf van Bernstorff. In 1953 waren er 501 runderen en 25 paarden en enig pluimvee. Een kleine zuivelfabriek produceert boter. In het O. deel van de Banckspolder is een eendenkooi\*.

**BESTAANSMIDDELEN.** Vroeger waren de zeevaart en visserij het belangrijkste bestaansmiddel; in 1847 voeren nog 40 à 50

schepen, meest smakken en tjalken, voor eigen rekening. Deze verdwenen met de opkomst der grote scheepvaartmaatschappijen. Toch heeft S. nog zeelieden, ook gezagvoerders; de bemanning van de Nederlandse walvisvaarder telt een belangrijk contingent van S.

In de loop der 19de eeuw is S. een badplaats geworden; in de 20ste eeuw was het vreemdelingenverkeer een belangrijk bestaansmiddel; er komen jaarlijks ca. 15 000 badgasten, die vooral in hotels en pensions worden ondergebracht; aan de Badweg is een lintbebouwing van zomerhuisjes ontstaan.

**NATUUR.** De flora van S. is rijk aan orchideeën, de plantengroei der vochtige duinpannen is hier bij zonder fraai; in tegenstelling met de andere Waddeneilanden komt heide hier niet voor. Kwelder en duintjes ten oosten van de Banckspolder zijn bekend om hun rijke vogelwereld.

*Kapenglop*, Een moerassig duingebied ten noorden van de ijsbaan. Sedert 1955 een staatsnatuurmonument.

De *Kobbeduinen* en alle overige ten oosten van de Reddingsweg gelegen gronden zijn in 1955 door de minister van Financiën tot staatsnatuurreservaat bestemd. Het ruim 1100 ha grote gebied omvat ook het zgn. 'Grieënglop' en strekt zich oostwaarts uit tot het Willemsduin.

*Westpunt*. In 1955 tot staatsnatuurmonument bestemd. Het gebied omvat duinen en kwelders (ca. 200 ha). Groeiplaats van de zeer zeldzame zeggesoort, *Carex punctata*.

**GESCHIEDENIS.** S. of Wernerooge wordt het eerst genoemd in 1440; het eiland behoort dan aan het cisterciënzer klooster Klaarkamp\*, dat een uithof had op het eiland. Aan de grijze pijpen van de kloosterbroeders ontleent S. zijn naam. In 1580 worden de Fr. kloostergoederen prov. domein, tot de Staten in 1638 het eiland verkopen aan Johan Stachouwer, die daarmee niet alleen in bezit kwam van het eiland maar ook van 'zeeregt, impositien, civile en criminele justitie' (benoeming van predikanten en ambtenaren, innen van belasting). Sindsdien is S. als vrije heerlijkheid eigendom van de familie Stachouwer, later Van Starckenborgh Stachouwer. In de Franse tijd worden de heerlijke rechten afgeschafte en blijft alleen het eigendom van de grond. In 1858 wordt S. verkocht aan mr. E. J. Banck te Den Haag; in 1892 wordt S. eigendom van de Duitse graaf van Bernstorff-Wehningen, tot het eiland na W.O. II als vijandig vermogen tot staatsdomein wordt verklaard. De verbinding met de vaste wal (Oostmahorn) wordt onderhouden door een motorboot, die op tij moet varen, alleen op sommige dagen is een dubbele dienst mogelijk. In de zomermaanden is er bovendien een verbinding met Zoutkamp; de badgasten komen voor een groot deel uit de prov. Groningen. S. heeft een haven, alleen een aanlegsteiger ten zuiden van het dorp. Een verharde weg voert van deze steiger naar het

dorp en het badhotel. Ook zijn er enkele fietspaden; 'het eiland\*' kent nog enkele folkloristische gebruiken, z → Kallemooi, Sinterklaas.

Zie: H. J. Moerman e.a., S. (Delfzijl 1938); Reg. Leeuw. Cour., 56-57; Repert., 207-208; Groningse V.A. (1956), 81-107.

**SCHIERSTINS.** Vierkant torengedebouw, 14de-eeuws, enig overgebleven stins\*. De cisterciënzers, schiere monniken van Klaarkamp\*, groeven te Veenwouden turf (vervoerd langs de Monnikevaart) en verwierven 1429 de stins aldaar als uithof\*. Vandaar Skira monnicahuis of S. Kleine ramen en schietgaten. Beneden dicht keldergewelf. Men bereikte de verdieping buitenom met een ladder. Gerestaureerd in 1906. Na een aanstaande restauratie wil men in de S. een wapenmuseum inrichten. Om het gebouw stinsflora\*.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 57; Repert., 208.

**SCHIERZAND,** z Podzol.

**SCHIK, Pieter,** schilder (Wormer 1632-Lwd. 1683). Burger van Lwd. (1662). Portretschilder.

Zie: Eekhoff, Kunstverz. (1875), 39, 117, 250, 294.

Italiaans: *a.* het Italiaanse landschap, waarin zich een bijbelse handeling afspeelt (Elsheimer, Lastman, Pynas); *b.* de groep van levensgrote driekwartfiguren om een tafel of tegen een effen achtergrond (Caravaggio). Jacob Backer\* uit Harlingen is bij Lambert in de leer geweest, misschien Jacobus Sybrandi Mancadan\* ook. Deze schilderde arcadische Italiaanse landschappen, maar ook enige uitstekende landschappen in Frl. Emanuel Murant\* gaf op gevoelige wijze boerenerven met gebouwen en gedierte. Merkwaardigerwijs is er in dit zeevarend gewest maar één zeeschilder van betekenis: Wigerus Vitringa\* (ca. 1700); D. P. Sjollema\* en Nicolaas Baur\*, een eeuw later, zijn ook nog wel te waarden.

Pas in de laatste jaren bleek dat in Frl. in de 17de eeuw interessante stillevens zijn geschilderd, waarvan het Fr. Museum de belangrijkste bezit. Een keukenstuk van de Fr. Leidenaar Jan Willems de Wilde herinnert aan vroege stillevens van Floris v. Schoten. Dirk de Hom\* toont in een hangende haan, stillevens met vlees en dode hazen, en vruchtenstillevens een oorspronkelijk talent. Margaretha de Heer\* geeft met haar schelpen, torren en vlinders iets eigens. Misschien spreekt in Petrus Schotanus\* Vanitas-stillevens de invloed van zijn theologische familie. Deze 17de-eeuwse bloei breekt af. Pas in de 19de eeuw schildert Eelke Jelts Eelkema\* weer bloemen en vruchten.

De 18de eeuw brengt in het kader der binnenhuisarchitectuur behangsels, schoorsteenstukken en sopra-portes van middelmatig soort (R. Keijert\*, Rienk Jelgerhuis\*). Dit duurt tot na 1800. Er naast werkt dan de school van Van der Kooi: portret en genrekunst van Fr. aard, nog versterkt door de Fr. dracht der figuren. Christoffel Bisschop\*, na 1850, is romantischer; Hindeloopen wordt min of meer verheerlijkt. Lourens Alma Tadema\* uit Dronrijp leefde

buitenslands en voelde zich aangetrokken tot de oude cultuur van Egyptenaren en Romeinen, W., A. Zie: Kurt Bauch, Jacob Adriaensz Backer (1926); Vr. F. XXVIII (1928), 53-94; Oud Holland LI (1934), 210-217; A. Wassenbergh, L'art du portrait en Frise au 16me siècle (1934); Gedenk. Lwd, 1435-1935; Cat. Herdenkingstent. Lambert Jacobsz., Fr. Museum (1936); Oud Holland LVII (1940), 1-13; Kunsthist. Med. I (1946), 34-36; Cat. 100 j. Fr. S.; Jaarb. Centraal Bureau voor de Genealogie II (1948), 189-205.

**Tegenwoordige tijd.** Zomin als tevoren heeft de Fr. S. in de 20ste eeuw een 'eigen gezicht'. Frl. heeft geen karakteristiek Fr. bijdrage aan de Nederlandse S. geleverd. Dat de stof voor vele in Frl. ontstane kunstwerken Fr. is, betekent nog niet dat ze op specifiek Fr. wijze is verwerkt. Fr. schilders zijn open voor invloeden van buiten; van een prov. isolement is geen sprake. Wel lijkt het nieuwe over het geheel iets later vat op de kunstenaars (vooral op de honkvasten onder hen) te krijgen dan in de Z. prov. en in Holland, waar het contact met buitenlandse kunstcentra frequenter en directer is. Het realisme, in ruime zin, vond in Frl. steeds — als in heel Nederland trouwens - vele en toegewijde aanhangers. De zichtbare werkelijkheid werd weergegeven, geïnterpreteerd, als uitgangspunt genomen. Extreme bewegingen als futurisme en dadaïsme sleepten geen Friezen mee; het surrealisme vond onder hen weinig, en dan nog gematigde, vertolkers. Men vindt dus in Frl. in de 20ste eeuw naast realisme en naturalisme het impressionisme in allerlei schakering, het expressionisme (niet het hevigste), het kubisme (niet het meest leerstellige) en (bij enkelen) iets van de 'experimentele' en van de abstracte en absolute S. Onder de Friezen 'om utens' zijn ook schilders en niet de minst begaafde. Als agrarische prov. biedt Frl. de schilders niet dezelfde kansen tot opleiding, voorbeeld, contact, werk, als de grote steden. Alle Fr. schilders, in Frl. en elders, hebben elk naar eigen aard bijgedragen aan het boeiende totaalbeeld der 20ste-eeuwse Nederlandse S. Dat die bijdrage gewoonlijk bescheiden was is duidelijk: Frl. omvat ruim 4 pct. van de Nederlandse bevolking, en grote talenten zijn dun gezaaid. Zo'n talent was J. H. Jurrens\*, archaïserend romanticus, staande buiten de stroom van de tijd. Ook Jan Mankes\*, de peinzende realist, was een figuur van betekenis. In werk van Hobbe Smith\* en Ype Wenning\* bloeide de Haagse school voort. Tjerk Bottema\* was een bekwaam schilder, in Nederland vooral bekend door satirieke tekeningen in 'De Notenkraaker'. Zijn broer Tjeerd Bottema\* is een zeer respectabel schilder. Te vermelden zijn verder Anton Molkenboer\*, portrettist enz. en de landschapsetser Riekele Prins\*. Piet v. d. Hem\* is een zeer knap, vaak virtuoos, portrettist, Germ de Jong\* een kolorist van formaat en gevoelig tekenaar. Jeanne Bieruma Oosting\*s gaven blijken vooral in haar grafisch werk duidelijk. Kunstenaars van meer dan prov. betekenis zijn Cor Reisma\*, schilder, glazenier, mozaïekkunstenaar, en G. Benner\*, die de werkelijkheid verdroomt of absolute werken maakt. S., G.

Zie: Kroniek van Kunst en Kuituur (okt. 1949).

**SCHILDPAD** (Fr.: *skylpod*). Reptiel. De *S.en* die in Frl. zijn aangetroffen, waren wrsch. ontsnapte of losgelaten exemplaren. Enige malen in de buurt van Beetsterzwaag en in 1946 in de Oude Venen een moeras-S.; gevangen in een fuik te Kortezwaag de Amerikaanse bijt-S.

Zie: E. Zandstra e.a., Het Princehof (Amsterdam 1948).

**SCHILKAMPEN**. Buurschap O. van Lwd., wrsch. genoemd naar de kampen land waar de schelpen (Fr.: *skyl*) voor de kalkbrandery lagen, z Schil.

**SCHILLAARD** (Fr.: *Skillaerd*, uit *schil*\*; werd\*-naam). Eertijds dorp, thans gehucht in Baarderadeel, kerkelijk onder Mantgum. De 14de-eeuwse kerk is 1880 gesloopt, zadeldaktoeren bleef behouden, kerkhof buiten gebruik. Klok in Fr. Museum.

Zie: Hepkema Memories, 146; Bouwwereld XII (1913), 325; Repert. 208.

**SCHIMMELAVOND** (Zuidhoeks: *skimmel-eand*). In Warns, Hindeloopen en Molkwerum in de vorige eeuw naam voor oudejaarsavond; de schimmel van St.-Nicolaas bracht dan voor de kinderen de geschenken onder de schoorsteen.

Ca. 1850 kende men de sinterklaasavond op 5 dec. niet en in Warns werd in 1902 *S.* naast St.-Nicolaas gevierd. Wrsch. doordat de vele zeevarenden in de Zuidwesthoek 5 dec. nog niet thuis waren.

Zie: S. J. v. d. Molen, De Fr. kalenderfeesten (Den Haag 1941), 139-140; Leeuw. Cour. (31.12.1951).

**SCHINGEN** (Fr.: *Skingen*; *skinge* misschien waternaam). Dorp in Menaldumadeel (168 inw.). Landbouw, veeteelt. Herv. kerk. Openb. lagere school. Vroeger hier de staten Wobbema en Blaauwhuis. Geboorteplaats van Chr. Schotanus\*.

Zie: Hepkema Memories, 70.

**SCHINGEN, Hero van**, 17de-eeuws jurist. Bekend geworden door zijn *Procurator ende der rechten begin...* (1635) en *Paratitla ofte korte begriip over het Corpus Juris...* (1635) waarin Fr. verzen voorkomen.

Zie: N.B.W. X, 883-886.

**SCHIPPERKE**. Oude Fr. klok, kleiner en eleganter dan de stoeltjesklok. Uit met de hand gepolitoerd mahoniehout. Wijzerplaat met zon, maan en sterren. Korte, nijldige tik. Gelijkenis met de staartstukklok\*, maar zonder slingerkast. Evenals staart- en stoeltjesklokken\* tevens wekker.

Zie: Leeuw. Cour. (4.3.1949).

**SCHIPPERS, Hendrik Karel**, leraar (Jubbega-Schurega 27.4.1893-). Studeerde wis-, natuur- en sterrenkunde. Leraar Rijkskweekschool te Drachten. IJvert voor Fr. zang, opleiding Fr. L.O. Is conservator oudheidkamer. Eindredacteur 'Smellingeraland' (1944).

Wrk.: Eenige opmerkingen over het koorleiderschap in Frl. (1941); Hofkesjonge by tûke tinkers (1957).

Zie: Repert., 131; Drachtster Cour. (25.4.1958).

**SCHIPPERSHONDJE**. Men zei: It skippershountsje guit (het S. huilt), van het geluid dat de wind in de sloopstouwen maakte.

**SCHIP VAN SINTERNÚT**. Fr. variant van het in heel W.-Europa bekende reusachtige zeeschip, dat het summum van onmogelijkheid is.

Op de grote ra vier herbergen; als matrozen het bovenbramzeil moeten vastmaken, komen zij als oude mannetjes terug; 100 zeilmakers naaien aan één marszeil. Door het laveren van het S.v.S. zouden de Fr. torens hun spitsen hebben verloren. In Groningen: *Schip van Ternuten* of *De Almacht*; in Noordfrl. *Di Mannigfuald*. Beschrijving in Amelander dialect reeds in de V.A. (-1842). Joh. Mulders\* maakte van het S.v.S. een houtsnede, een tekening en een schilderij.

**SCHLEINITZ**, Slenitz, Slenitz, George (Thomas?). Landsknechten\*-leider, die met Albrecht\* van Saksen ca. 1498 aan het hoofd van de Zwarte\* Hoop naar Frl. kwam. Sneuvelde 17.2.1500 bij Hemmingstedt.

Zie: N.B.W. III, 1181-1182.

**SCHNITZELBANK**, *a.* de bank waarop de jonge student werd ontgroend.

*b.* lange strook papier, ca. 1 m breed. De onder elkaar geplaatste tekeningen, waarbij de vertoner het publiek een toepasselijk rijmpje leert, worden achtereenvolgens vertoond. Zo brachten straatzangers een historie onder het volk. Zo laat men bijv. op een bruiloft vooral de grappige en ingrijpende feiten uit het leven der hoofdpersonen de revue passeren.

Zie: Nieuw Frl. (7, 14.6.1947).

**SCHNOOR, Heinrich Christian**, Duits liederencomponist (Lübeck ca. 1760-?). De melodie van het Fr. volkslied 'Frysk\* bloed, tsjoch op' is ontleend aan 'Vom hoh'n Olymp' van S. (1790).

Zie: Fr. Jierb. (1946), 89-95.

**SCHOELIER, Jan A.**, boekhandelaar (Makkum 12.12.1813-6.6.1892). Schreef Fr. stukken, waarvan vooral bekend is: *Ho domeny oan ien boffert kaem* (1872, <sup>2</sup>1896).

Zie: B. XVI (1954), 49-53.

**SCHOENMAKERSPERK**. Straatnaam in verschillende steden (bijv. Lwd., Dokkum). Houdt verband met vroegere vellenploterijen en leerlooierijen van het schoenmakersgilde.

**SCHOL** (Fr.: *skol*). Algemene zeevis; jongere exemplaren bij de kust. Marktwaarde goed, maar aanvoer van de Waddenzee gering.

**SCHOLA FRISONUM**, z Friezenkerk.

**SCHOLEKSTER** (Fr.: *strânlijip, bânste liuw*). Weidevogel. Broedt veel in Frl., ook op de eilanden, 's Winters aan de Waddenkust in soms zeer grote troepen.

**SCHOLEN**, Friese (*F.S.*). Tweetalige lagere scholen, waar met de drie technieken (lezen, schrijven, rekenen) wordt begonnen in de taal van het kind, in het Fries. In het eind van de tweede klas komt het Nederlands aan de orde, eerst als vak, dan als voertaal. Een Fr. school heeft dus alleen zin in een Friessprekend gebied, of in de stad voor een

### Friessprekende schoolbevolking.

ONTSTAAN. Bij een onderzoek in 1950 naar de taai-prestaties van 12-14-jarigen bleken deze in Frl. ver beneden het landelijk gemiddelde te zijn. De onderzoeker P. Post\* weet dit aan het negeren der tweetaligheid\* door de school. Uit de Rijksinspectie L.O., het Nutsseminarie te Amsterdam en de Prov.\* Onderwijsraad is toen een *Commissie van drie* (R. J. Sipkens\*, rijksinspecteur, P. Post van het Nutsseminarie en A. L. J. Wytzes\* van de Onderwijsraad) zeer actief geweest. Het personeel van tien *proefscholen* (gekozen in Bouwhoek, Greidhoek en Wouden; openbare en bijzondere; grote en kleine; met al dan niet begaafde of voor de Fr. beweging geporteerde leerkrachten) heeft o.l.v. de Commissie van drie de problemen van de theoretische en praktische kant bestudeerd. Zo is men tot een goede methode en tot bruikbare leermiddelen gekomen. Nadat P. Post uit de commissie was gegaan en A. L. J. Wytzes was overleden en opgevolgd door S. E. Wendelaar Bonga\*, is thans H. Nieuwenhuis van het pedagogisch instituut der Groningse Univ. de derde in de commissie die toezicht op de F.S. uitoefent. De resultaten der proefscholen waren nl. bemoedigend: schriftelijke en mondelinge beheersing van het Fries werd beter; ook het actieve gebruik van het Nederlands (z Nederlands op de Friese scholen). Belangrijker nog is dat men unaniem de nieuwe methode stimulerend achtte voor de ontwikkeling: het kind geeft zich meer, de sfeer in de klas is vertrouwelijker.

De staat heeft deze resultaten erkend: De Wet\*-Cals biedt alle gemeente- en schoolbesturen de kans hun school om te zetten in een Fr. school, van dezelfde opzet dus als de proefscholen waren. De prov. helpt met een *Prov. adviescommissie gebruik Fr. taal bij het onderwijs* (voorzitter de hoofdinspecteur L.O. in de derde hoofdinspectie, leden o.m. alle inspecteurs in Frl.). Bij deze commissie (ten Provinciehuize, Lwd.) kan elk gemeente- of schoolbestuur advies inwinnen over evt. meedoen aan deze vorm van onderwijsvernieuwing\*, alle bijzondere omstandigheden in aanmerking genomen. Natuurlijk gaat dit ook de ouders aan, die moeten gaan inzien welk schooltype in een tweetalige situatie voor de ontwikkeling van hun kind het beste is. De vereniging 'De Fr. Skoalle'\* geeft verantwoorde voorlichting.

Zie: Med. Nutsseminarie nr. 42; P. Post, Bilinguïsme in Ned. (Groningen 1949); Rapport over het Fr. op de lagere school. Ver. van chr. onderwijzers (1954); Kr. Boelens en M. J. de Haan, Twatalich ûnderwiis foar de Fr. bern? (1956); De taal van het schoolkind in Frl. (1956).

**SCHOLTEN, André Roelof**, theoloog (Arnhem 4.8.1910-Schingen 11.11.1944). Predikant te Oldeholtwolde c.a. en te Schingen. Schreef o.a. *De ballade fen in ald matroas* (1935), naar S. T. Coleridge, *JiERGONG* (1936). Vertaalde zondagsschoolliederen, ijverde voor de Fr. preek\*.

Zie: Repert., 131; Piebenga (1957), 261, 265.

**SCHOLTEN, Jan Hendrik**, theoloog (Vleuten 17.8. 1811-Leiden 10.4.1885). Predikant te

Meerkerk (1837), hoogl. te Franeker (1840), te Leiden (1843-81). Grondlegger van het modernisme, dat in de controverse geloofrede, de rede niet wenste op te offeren, maar in te schakelen. Gevierd docent en academiëprediker.

Zie: Boeles I, 2de dl., 803-815; N.B.W. III, 1143-1145.

**SCHOLTEN, Marten Koopsz.**, ambtenaar Prov. Bibliotheek (Arnhem 6.5.1904-). Actief op velerlei wijze in de Fr. beweging. Samensteller *Cat. der Fr. taal- en letterkunde...* (1941).

**SCHOLTEN, Otger**, priester (Oldemarkt 30.5.1827-Nes, Ameland, 20.10.1911). Pastoor op Ameland (1852), bouwde er een nieuwe kerk (1878). Dorpspastoor, vergroeid met zijn parochie, vroom, menslievend, belangstellend (redde veel voor het Fr. Museum). Zeer bemind.

Zie: L. J. v. d. Heyden, St.-Clemens op Ameland (1946), 40-44.

**SCHONENBORCH, Joh.**, z Wou, Geert van **SCHONING, Stephanus Ubeli** (Afridomus), een der eerste studenten van de Franeker Hogeschool (1586). Wrsch. ca. 1592 rector te Dokkum, op zijn minst tot 1619. Schreef werken op klassiek terrein. Zijn vader en ook zijn zoon waren predikant.

Zie: N.B.W. III, 1146.

**SCHOOL**. In sommige dorpen (bijv. Veenwouden, Wier, Brantgum) staat een 'âld skoalle' (oude S.). Een lang huis met, naast een normale woning, een extra-grote kamer.

Dit zijn *S.en* van voor ca. 1850, dus eigendom van de kerk: S., tevens woning voor de S.-meester-koster. Als ze nog van de kerk zijn vaak catechisatielokaal (Brantgum), kosterwoning (Veenwouden), indien verkocht meest arbeiderswoning (Waaksens, Westdongeradeel). Vaak dichtbij de kerk, soms zelfs op het kerkhof (Lekkuum, tot ca. 1875).

Zie: K. J. v. d. Akker, Van de mond der oude Middelzeel (1934), 4-16.

**SCHOOLARTSENDIENST**, z Gezondheidszorg.

**SCHOOLBORD** (Fr.: *skaalleboerd*). Kist met schuifdeksel. De bodemplank loopt even door en heeft een boorgat, zodat het S. kan hangen.

De 'schooltas' van voor ca. 1900 is vaak versierd met schilder- of snijwerk. In de 19de eeuw veel vervaardigd door De Vrij, Joure, die ze via Lemmer o. a. naar Marken leverde. Roosjen te Hindeloopen maakt ze nog, ook in miniatuur.

Zie: Fr. reisvalies II (1951), 128-129; III (\*952), II.

**SCHOOLLAND, Klaas**, classicus (Ureterp 17.2.1851-Grand Rapids 20.9.1938). Leraar Grieks aan Calvin College, Grand Rapids. Schreef over Frl. en de Fr. bij bel vertaling\*.

**SCHOOLMEESTER**. In de 19de eeuw het beroep voor de plattelandjongen die gemakkelijk leerde en uit een milieu kwam waar men door meester op de gedachte van 'doorleren' moest worden gebracht, of waar de financiën andere studie niet toelieten. De honderd jongens, die jaarlijks na vergelijkend examen met een beurs tot een der vijf rijkskweekscholen (Deventer, Groningen, Haarlem,

Maastricht, Middelburg) werden toegelaten, waren bevoorrecht. Er zijn heel wat Friezen opgeleid. Daarbij valt op dat zij zelden in en voor Frl. gewerkt hebben. Deze elite werd, 14 jaar oud, uit het Fr. milieu gelicht, sprak na vier jaar accentlozer Nederlands dan vele Fr. gymnasiasten en was bewust Nederlands opgevoed; zij werden later hoofden van staatsscholen of kwamen bij het M.O. of in andere functies, meestal buiten Frl., terecht. Voor de vele anderen waren er particuliere opleidingen en sedert 1859 rijksnormaallessen, ca. 1900 zelfs 26.

Ontelbare *S.s.*, jonge voor wie het Fr. dorp doorgangshuis was, oudere die bleven, hebben zich behalve voor de school verantwoordelijk gevoeld voor het culturele leven op hun dorp, bibliotheken, zangkoren en rederijderskamers opgericht, lessen gegeven, bestuursfuncties vervuld. Opvallend zijn de begaafde meesters uit vroeger tijd (Gysbert Japicx, Foeke Sjoerds). Opvallend is ook op hoe velerlei cultureel terrein zich degenen die Frl. trouw bleven, hebben bewogen. Men denke aan: J. P. C. Salverda, Rein Windsma, Harmen Sytstra, H. G. v. d. Veen, T. E. Holtrop, H. Sannes, S. E. Wendelaar Bonga, E. B. Folkertsma, Paulus Folkertsma, Gerben Brouwer, Ulbe v. Houten, Fedde Schurer, J. Piebenga, D. A. Tamminga, J. Slofstra. z Meester.

Zie: H. G. Cannegieter Dzn., *De Fr. beweging* (Amsterdam 1917), 91-98.

**Schoolmeestersboekjes.** Collectie van 79 schriften met oudheidkundige aantekeningen, op verzoek van het bestuur van het Fr. Gen.\* in 1857 opgesteld, handelend over 79 Fr. dorpen. In archief Fr. Gen, Schoolmeesterslijsten. Om de rol die de *S.* in de Fr. geschiedenis heeft gespeeld, zijn de *S.*-lijsten, die H. Sannes\* heeft opgesteld, van veel belang. Ze betreffen de gemeenten Barradeel, Het Bildt, Dantumadeel, Doniawerstal, Franeker, Franekeradeel, Haskerland, Idaarderadeel, Leeuwarderadeel, Menaldumadeel, Smallingerland, Sloten, Tietjerksteradeel, Utingeradeel en Wonseradeel. Ze gaan soms terug tot 1600. Verschenen in plaatselijke bladen. De volledige collectie wordt in de Prov. Bibliotheek bewaard.

**SCHOOLMUSEUM VOOR FRIESLAND.** Opricht 1926 met steun van het 'Nut' te Franeker onder de naam Fr. Schoolmuseum. Nu in Lwd. in een lokaal van de St.-Anthoniusschool, waar het buiten de vakanties elke woensdag- en zaterdagmiddag van 2-4 is geopend.

Doel is gelegenheid te geven tot kennismaking met de onderwijsuitgaven voor g.l.o., v.g.l.o. en u.l.o., waaronder een afdeling Fr. en de onderwijsbladen. Het bezoek is de laatste tien jaar gemiddeld 270 per jaar. Instandhouding wordt mogelijk gemaakt door bijdragen van leden en gemeentebesturen in Frl. en niet het minst door de belangeloze medewerking van de uitgevers en een groep onderwijzers.

**SCHOOLSTRIJD.** Het Réveil\* wekte ook in Frl.

het streven naar chr. onderwijs, vooral na de wet van 1857, die de neutraliteit van het openb. lager onderwijs voorschreef en de mogelijkheid opende tot het stichten van bijzondere scholen. Voordien werd elk verzoek tot oprichting van eigen scholen afgewezen. Direct na deze wet kwamen de eerste chr. scholen te Sneek en Harlingen, later door vele gevolgd. In vele plaatsen werd het onderwijs geheel of gedeeltelijk uit kerkefondsen betaald, terwijl de schoolgebouwen dikwijls eigendom der herv. gemeenten waren. Verschillende rechtzinnige kerkvoogdijen zegden het gebruik van de gebouwen aan de burgerlijke gemeenten op en stelden ze ter beschikking van het chr. onderwijs. Dikwijls ging de nieuwe chr. school ook uit van de kerk en vormde de kerkvoogdij het schoolbestuur (Abbega, Oosthem, Gaast e.a.), z Floreen. Tussen kerkelijke en burgerlijke gemeenten ontstond hierdoor soms felle strijd, vooral in Wonseradeel, dat nieuwe openb. scholen bouwde op kosten van de dorpen. Andere chr. scholen werden opgericht door groepen rechtzinnige ouders (ook afgescheiden). Op allerlei manieren moest het onderwijs worden bekostigd, vaak met grote offers. Na de wetwijziging van het ministerie-Mackay (1889) kwam er verruiming en nam het aantal chr. scholen snel toe. De Doleantie\* veroorzaakte splitsing, vooral in het zuidwesten, waar na 1886 in vele dorpen twee kleine chr. schooltjes bestonden. In de laatste tijd soms weer concentratie (Wons, Schettens, Gaastmeer e.a.). De gelijkstelling van het openb. en bijz. lager onderwijs deed het aantal chr. scholen nog toenemen.

In deze eeuw werden ook prot-chr. kweekscholen, middelbare scholen en vakscholen gesticht. In gemeenten als Wymbritseradeel en Oostdongeradeel verdween het openb. onderwijs bijna geheel. Na de pacificatie luwde de strijd op onderwijsgebied, maar juist in dezen staan de vaak overgeërfde meningen scherp tegenover elkaar, zoals bij de 'zaak-Hardegarijp\*' bleek.

Zie: J. Kuiper, *Gesch. der wording en ontwikkeling van het chr. lager onderwijs* (Amsterdam 1904); *Van Strijd en Zegen* (Leiden 1904), speciaal de hoofdstukken 23, 24, 25, 33 en 43; Wumkes, Réveil.

**SCHOOLTANDARTSENDIENST.** De Fr. *S.en* zijn uitvloeisel van particulier initiatief, ze hebben alle de stichtingsvorm. Het bestuur wordt gevormd door een vertegenwoordiger van het gemeentebestuur, een van de ziekenfondsen, een van de Mij. tot bevordering van de tandheelkunde, afdeling Frl. Zoveel gemeenten als in een dienst samenwerken, zoveel vertegenwoordigers van deze groepen zijn er. Verder zijn het bijz. en openb. onderwijs en een kruisvereniging vertegenwoordigd.

Schiermonnikoog zette 1950 een kleine *S.* op, vlak daarna Weststellingwerf. In 1951 volgden Lwd. en Sneek; Ooststellingwerf



en Lemsterland gaan samenwerken met Weststellingwerf. Later volgden Heerenveen, Harlingen (met Barradeelen Wonseradeel), Opsterland, Dokkum (met Kollumerland, Dantumadeel en de Dongeradelen), Utingeradeel, Franeker. In 1958 zijn ontstaan Menaldumadeel (met Baarderadeel, Hennaarderadeel en Franekeradeel). Behalve Sneek en Utingeradeel werken alle *S.en* met 'dental cars'. Dat de *S.en* geen luxe zijn blijkt uit een enkel cijfer: nog niet 1 pct. van de kinderen die in Lwd. de lagere school verlaten heeft een volkomen gaaf gebit.

Zie: Leeuw. Cour. (12.4.1958).

**SCHOOLTYPEN.** Kleuteronderwijs. De gegevens hierover uit 1949, vermeld in een rapport 'Kleuteronderwijs in Frl.' van de Stichting Frl. voor maatschappelijk\* werk, zijn ontstellend. Nog in 1954 hadden op 100 Fr. en Groningse kleuterscholen slechts 14 een speellokaal, 21 een wissellokaal, 25 een goede speelplaats.

Na de wet van 8.12.1955 (Stbl. 558) verbetert de situatie vrijwel dagelijks: nieuwe gebouwen, moderne leermiddelen, meer gediplomeerde leidsters. Opleidingen daartoe te Drachten (openb.) en Lwd. (openb., chr., r.k.). Op de akte is een aantekening Fr. te behalen. Ook in Fr. sprekend gebied wordt op de dringende pedagogische eis dat de kleuterschool aansluit bij de taal van het kind nog niet steeds gelet. Er waren in Frl. per 1.1.1958 198 kleuterscholen, bezocht door 11 130 kinderen, dat is ca. 74 pct. der in aanmerking komenden.

**Gewoon lager onderwijs.** In 1957 gegeven aan 255 openb., 285 chr. (inclusief M.U.L.O., B.L.O., schippersscholen, V.G.L.O. zijn het: chr. volksonderwijs (C.V.O.) 81, chr. nat. (C.N.) 89, geref. schoolverband (G.S.) 35, combinatie G.S. en geref. gemeenten 1, combinatie C.N. en C.V.O. 2, bij schoolraad aangesloten 26), 34 r.k. en 2 bijz. neutrale scholen te Lwd. en Sneek (de enige Montessorischool in Frl.). Van de 1961 leerkrachten verstond 92 pct. en sprak 73 pct. Fr. Er zijn op de dorpen veel twee- en driemansscholen, maar 'vrijwel alle inspecteurs rapporteren gunstig over de kleine, de één- en tweemansscholen' (*Het onderwijs in Ned.*, 1948, 476). Ook in 1953 worden twee kleine scholen in Frl. genoemd als voorbeelden inzake onderwijsvernieuwing.

Op dit terrein geven de verslagen der N. hoofdinspecties een levendiger beeld dan elders: vooral de beoefening der heemkunde\* blijkt gunstig af te steken (*Het onderwijs in Ned.*, 1951, 486 e.v.). De inspectie blijft klagen over het ontbreken van boekjes over de geschiedenis van Frl. De migratie der onderwijzers: van het dorp naar de stad, en van daar naar Holland, werkt ongunstig op het onderwijs, zodat de inspectie aandacht vraagt voor een 'ontberingstoelage'. z Akte Fries; Filmstrip; Kinderboeken; Nederlands op Friese scholen; Pompe-blêdden; Provinciale Onderwijsraad; Scholen, Friese; Schoolmuseum voor Friesland; Schoolwezen; Skoalle, Fryske; Tweetaligheid; Ûnderwiisliga; Wet-Cals.

**Buitengewoon lager onderwijs.** Het aantal

scholen is thans voldoende. Misschien is meer specialisatie gewenst en zouden scholen voor kinderen met leer- en opvoedingsmoeilijkheden nog velen helpen. Er zijn zeven openb., zes chr. scholen, één r.k. (Sneek) en één compromisschool (Wolvega).

Voortgezet gewoon lager onderwijs. In Frl. nog minder dan elders op gang gekomen. Scholen te Lwd., Sneek, Drachten, Harlingen.

(Continuuscholen voor *schipperskinderen* staan in Lwd. en Sneek. Ook aan scholen elders zijn 'ligplaatsklassen', bijv. in Harlingen, waar niet-leerplichtigen op een binnenvaartschool avondlessen kunnen krijgen.)

**Landbouwscholen** zijn: 11 openb., 10 chr. en 3 r.k., verder 2 tuinbouwscholen te Berlikum en Buitenpost. De middelbare landbouwscholen staan in Drachten, Lwd. en Sneek en een chr. in Dokkum. Percentage der leerlingen 4 (Nederland 0,6).

Ze hadden in 1953 samen een aangifte van 157 leerlingen (in Nederland 43 scholen, aangifte 1544). Sedert 1954 heeft Lwd. een bijzondere hogere landbouwschool. Daarentegen was het aantal leerlingen der (lagere) landbouwscholen kleiner dan in vergelijkbare gebieden elders. Van de jongens ging 8 pct. van de lagere school naar land- of tuinbouwschool. Voor speciale onderdelen (fruitteelt, aardappelteelt enz.) worden cursussen gegeven. De Rijksmiddelbare Zuivelschool\* te Bolsward had in 1953 85 leerlingen, van wie 35 het diploma in dat jaar haalden, z Landbouwonderwijs.

**Voortgezet dagonderwijs.** Deze groep is sedert W.O. II zeer sterk toegenomen, zowel wat aantal leerlingen als wat scholen betreft.

Van 1948-56 nam het aantal leerlingen van V.H.M.O., U.L.O. en N.O. toe met resp. 33, 42 en 87 pct. (Nederland 41, 45, 54 pct.). In 1957 was go pct. der leerlingen die de lagere school verlieten, bestemd voor voortgezet onderwijs. Dit zal weinig hoger meer worden, wel kunnen er verschuivingen komen van het ene soort onderwijs naar het andere.

Het *uitgebreid lager onderwijs* komt (1953) in leerlingental bijzonder hoog: 13,3 pct. der 12-20-jarigen (Nederland 11,3 pct.).

Alleen het noordoosten, Lemsterland en Haskerland leverden minder. De uloscholen (27 openb., 23 chr., 4 r.k.) zijn over de hele prov. verspreid. De uloleerlingen komen veel uit zgn. 'lager' milieu, het is de school voor 'de kleine man' om vooruit te komen; de school die ook toegang geeft o.a. tot kweekschool en M.T.S.

Het *nijverheidsonderwijs* breidt zich snel uit. Het aantal meisjes is hoog, 12,2 pct. (Nederland 10,2 pct.). Dit ligt vooral aan het westen en oosten; het noorden en het midden hebben het landelijk percentage. In Lwd. gaan (evenals in de prov. Groningen) meer meisjes naar de ulo dan naar dit type school. Het aantal jongens is normaal, alleen in het uiterste noorden en zuiden aan de lage kant. De 13 lagere technische scholen staan in Bolsward, Dokkum, Drachten, Gorredijk, Harlingen, Heerenveen, Jubbega, Kollum, Surhuisterveen.

Verder heeft Noordwolde een rietvlecht- en industrijschool, en- zijn er 20 avondscholen. In Lwd. bovendien een hogere technische school; dit onderwijs is beperkt door de weinige industrie in Frl.

*Scheepvaartonderwijs* geeft alleen de Willem Barentsz-school op Terschelling. Er worden stuurlieden en scheepswerktuigkundigen opgeleid (de laatsten ook aan de H.T.S. te Lwd.). z Scheepvaartonderwijs. De *kweekscholen* trekken veel leerlingen: in 1953 1,8 pct. (Nederland i). Er zijn rijkskweekscholen te Drachten, Heerenveen en Lwd., chr. te Dokkum, Drachten, Lwd. en Sneek, z Schoolmeester. Het *voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs* in Frl. had in 1953 5,1 pct. der 12-20-jarigen (Nederland 7 pct.). In Achtkarspelen en Kollumerland zelfs geen 2 pct.

Wel neemt de belangstelling voor het V.H.M.O. toe; deze is in Lwd. en Sneek goed, in N.O.- en Z.O.-Frl, het geringst. De scholen zijn: stedelijke gymnasia te Lwd. en Sneek; geref. gymnasium te Lwd.; R.H.B.S. te Lwd., Sneek, Harlingen, Heerenveen, Drachten, Oosterwolde (te Harlingen en Sneek met afdeling M.M.S., te Heerenveen en Drachten met gem. afdeling gymnasium); chr. lycea te Sneek en Dokkum; gem. H.B.S. te Lwd.; gem. H.B.S. voor meisjes, M.M.S. te Lwd.; chr. H.B.S. te Lwd.; r.k. H.B.S. te Bolsward. Totaal zijn in 1958 toegelaten 1062 leerlingen (in 1908 158). De leerlingen komen meest uit zgn. 'hogere' milieus. Hieronder zijn relatief veel kinderen van niet-Fr. intellectuelen en ambtenaren, zodat deze scholen het minst Fr. zijn wat betreft taal en omgeving der leerlingen.

De grote plaatsen zijn onderwijscentrum voor een wijde omgeving; het is niet vreemd als middelbare scholieren dagelijks 30-35 km fietsen. Absoluut hebben de scholen van Lwd. de meeste buitenleerlingen (1741), relatief die van Dokkum (1017). Sneek heeft er 1130. Van de steden fungeert Franeker weinig in deze zin, maar Drachten is sterk in opkomst. (Alle cijfers in dit artikel zijn de laatst beschikbare, van 1953.) B., KR.

**SCHOOLVERZINGEN** '(Fr.: *skaalforsjonge*). Tot ca. 1850, toen de schoolmeesters kerkelijk functionaris waren (koster, voorzanger, organist enz.), kwam het bij de vergelijkende examens ten overstaan van de dorpsnotabelen en de schoolopziener (vaak een dominee) erg aan op de zang.

De kandidaten moesten zich in de kerk laten horen. Wie het luidst kon zingen had veel kans. Buiten de kerk werden soms stokken neergezet, waar men het geluid nog kon horen. Bij H. Sytstra\* (brieven) en H. G. v. d. Veen\* is er veel over te vinden.

**SCHOOLWEZEN.** Over het lagere S. in Frl. in de M.E. is zo goed als niets bekend en ook de 16de en 17de eeuw geven maar weinig. Pas uit de 18de en vooral de 19de eeuw zijn er meer gegevens. Na de Franse tijd hebben Joh. H. Nieuwold\*, H. W. C. A. Visser\* en H. Nieuwbuur Ferf\* achtereenvolgens als schoolopziener grote invloed gehad op de hervorming, ja, de schepping van het

volksonderwijs in Frl. Evenals zijn tijdgenoot Pestalozzi kwam Nieuwold tot bevordering van landbouw en onderwijs door de nood der plattelandsbevolking.

Na 1800 liep de geschiedenis van het onderwijs in Frl. evenwijdig met die in heel Nederland. Het Fr. Réveil\* bereidde het bijz. onderwijs voor. J. J. A. Ploos\* v. Amstel voelde zich pas op dreef als hij drie of vier malen per week daarover kon spreken. J. W. Felix\* was oprichter van een eerste vereniging voor christelijke belangen te Heeg. De floreen\*-kwestie gaf in Frl. een bijzonder fel aspect aan de schoolstrijd. Ook de kost- en dagschool voor meisjes te Spannum (1871) was een vorm van bijz. onderwijs. Voor de opleiding van onderwijzers hebben in Frl. de Rijksnormaallessen veel gedaan. In 1859 werd er een opleiding van kwekelingen verbonden aan de burgerschool te Sneek en aan de tussenschool te Franeker. In 1878 waren er in Frl. 10 normaallessen, die honderden jongens en meisjes de kans hebben gegeven te gaan studeren (ca. 1900 28). In 1923 zijn bijna alle normaallessen opgeheven. Slechts enkele dagnormaallessen werden kweekscholen; die van Lwd. in 1924.

Na de pacificatie van 1920 door de Wet- De Visser was nog niet alles pais en vree. Op vele dorpen leefden 'links' en 'rechts', oftewel 'grou' en 'fyn' met elk hun eigen school langs elkaar heen, allengs gewend aan elkaars negering. Tot na W.O. II een verandering in de herv. kerk zich ook op schoolgebied manifesteerde. Hardegarijp\* werd een teken! De jongste kerkelijke splitsing heeft zich ook in Frl. voelbaar gemaakt, doordat leden van de geref. kerken (art. 31) afzonderlijke scholen stichtten, z Hogeschool, Latijnse scholen.

Zie: Foeke Sjoerds, Alg. Beschrijving van Oud- en Nieuw-Frl. II (1767), 526-549; J. Krull, Kost- en dagschool te Spannum (1876); P. Oosterlee, Gesch. van het chr. onderwijs (Haarlem 1929); K. Harts, De Leeuw, normaal- en kweekschool 1859-1934 (Leeuw, Nieuwsbl. 1934); F. ten Kate, Gesch. van de Rijksnormaallessen te Franeker (1936); Wumkes, Réveil; Earebondel Wumkes (1950), 150-172; Repert., 340-341, 351.

**SCHOONHOVEN, Age Wiegers**, boterkoopman (Workum 9.6.1813-9.4.1869). Vader Wieger Ages (1763-1840) was een vriend van Bilderdijk\*. Age werd een voorman van het Fr. Réveil\*, had contact met Capa-dose, Da Costa, De Liefde e.a. Een der 'Vrienden\* van de Waarheid', oprichter van een chr. school en wethouder.

Zie: Wumkes, Réveil, 118-138.

**SCHOOR**, of schaar. Oever of begroeide aanwas (bij Ternaard en Wierum een gehucht S. met buitendijks de Schoorsterpollen). S.-dijk is een dijk zonder voorland, vlak langs de oever (bijv. bij het Dokkumer-diep).

Zie: Moerman, 198.

**SCHOORSTEENGELD.** Belasting op de schoorstenen. Reeds 1577 is er in Frl. sprake van, maar de steden hebben bezwaren.

Een tijdlang is het S. geheven, maar spoedig weer afgeschaft. Na de troebelen in 1636 werd het opnieuw ingevoerd als vaste belasting (onderdeel van de zgn. vijf\* speciën).

Zie: F. N. Sickenga, Overzicht gesch. der Belastingen in Frl. (1868), 15 e.v.; Tegenw. Staat IV, 394 e.v.

**SCHOOT** (Fr.: *schoot*). Komt in plaats- en landnamen voor, bijv. Schoterland, Oude en Nieuweschoot, Schoteruiterdijken, Schoterzijl. Wrsch. vooruitschietend stuk land.

Zie: Fr. Plaknamen IV, 105-106; Moerman, 203-204.

**SCHORREKRUID** (Fr.: *schoarkruid*). Plant. Klein S. langs de zilte kust algemeen, soms adventief\*.

**SCHOT**. Belasting. Aan 'S.-schietende\* huizen of ploeggangen\*' verbond Karel V 1539 het patronaatsrecht\*.

Onzeker is van welke belasting hier sprake is; Van Apeldoorn brak in 1915 met de opvatting dat dit S. de floreen\*-belasting zou zijn, en zag er de huslotha\* in. Van deze mening is men echter teruggekomen.

Zie: L. J. v. Apeldoorn, Kerkelijke goederen (1915) I, 37 e.v.; C. J. Guibal, Democratie en Oligarchie in Frl. (Assen 1934), 68 e.v.; D. J. Cuipers, De gemeene dorpsgronden in Oostergo (Den Haag 1949), 207 e.v.

**SCHOTANUS**. Geslacht van predikanten en professoren, afstammend van Berend Gales, kort na 1500 boer te Oudeschoot.

Een tak schijnt in nederige omstandigheden nog te bloeien, naast andere, waarop de naam in vrouwelijke lijn is overgegaan. De meeste huidige naamdragers behoren tot andere geslachten.

Zie: W. Tsj. Vleer, Genealogie S. (1953); Âldfaers erf, orgaan S.-stichting (1955-); Jierb. Gen. Wurkforbân (1957), 25.

—, **Bernardus**, jurist (Franeker 7.10.1598-Leiden S. 10.1652). Advocaat te Lwd., hoogl. te Franeker (1624), te Utrecht (1635, tevens in wiskunde; eerste rector magnificus), te Leiden (1641). Gezocht juridisch adviseur; zijn werken zijn lang gebruikt.

Zie: Boeles I, 2de dl., 122-125.

— **à Sterringa, Bernardus**, cartograaf (Franeker ca. 1639—Lwd. 1704). Zoon van Chr. S., studeerde te Franeker letteren, filosofie en vooral medicijnen en mathesis.

Vestigde zich als arts te Lwd.; maakte met zijn helpers S. A. Haacma\*, S. Gravius\* e.a. de grietienikaarten van 1664 en de atlas van 1698, waarop die van 1718 voortbouwt (z Halma, F.). Vond ook een nieuwe watermolen uit.

Zie: Vr. F. XIII (1955), 37-87.

— (**à Sterringa, Christianus**, historicus (Schingen 16. 8.1603-Franeker 12.11.1671). Opgeleid voor predikant, hoogl. te Franeker in het Grieks (1639), in de kerkgeschiedenis (1644-64).

Schreef vele boeken. De geschiedenissen, kerkelijk ende wereldlijk van Frl. Oost ende West (1658) en Beschrijvinge van de Heerlijkheid van Frl — (1664) worden nog steeds gebruikt. → Hogeschool.

Zie: Boeles I, 2de dl., 167-171; Wumkes, Paden III, 162-169, 182-185; Fr. Jierb. (1941), 117-121; I. H. XXXI (1953), 202-206; Leeuw. Cour. (16.8.1953).

—, **Henricus**, jurist (Oudeschoot 1.5.1548-Franeker 22.1.1605). Pedagoog van de Groningse familie Jarges, daarna van Joh. Coenders tijdens diens studie in Leuven, Douai en Orléans.

Corrector aan de drukkerij van Plaritijn te Antwerpen, advocaat aan het Hof en prelector van de Instituten te Lwd. (1584), eerste juridisch hoogl. te Franeker (1585); had daar veel invloed, maar zijn brieven aan J. Saeckma\* staan vol klachten over het gedrag der studenten.

Zie: Boeles I, 2de dl., 40-44.

—, **à Sterringa, Johannes**, classicus (Franeker ca. 1643-5.5.1699). Zoon van Chr. S., studeerde te Franeker en werd daar rector (ca. 1670). Benoemd tot hoogl. in de filosofie (1678). Dichtte in het Latijn.

Zie: Boeles I, 2de dl., 276-279; Galama, Wijsg. Onderwijs, 116-124.

—, **Meinardus**, theoloog (Franeker 13.10.1593—Utrecht 6.4.1644). Zoon van H. S. Predikant te Britsum (1616), waar hij voor ca. 20 beroepen bedankte; hoogl. en academieprediker te Franeker (1626), predikant te Lwd. (1632), weer hoogl. te Franeker (1636), te Utrecht (1637). Was van de praktische, catechetische richting, in de geest van G. Amesius\*.

Zie: Boeles I, 2de dl., 131-135.

—, **Petrus**, schilder (Dronrijp 1601-Lwd. vóór 1675). Burger van Lwd. (1638), komend van Britswerd. Schilderde Vanitas-stillevens. Werk in Fr. Museum.

Zie: Kunsthist. Med. III (1948), 56-58; 125ste versl. Fr. Gen. (1953).

**SCHOTBALK**. Balk tot afsluiting van sluis of duiker; wordt horizontaal neergelaten met de uiteinden in daartoe uitgespaarde sleuven (S.-sponningen).

**SCHOTDEUR**. Enkele deur tot afsluiting van sluis of duiker; wordt verticaal bewogen.

**SCHOTELS ANK** (Fr.: *skûtelbank*), *a.* niet meer voorkomende bergplaats voor keukengerei; *b.* nog bekend als naam voor los tafelblad op schragen; *c.* schertsende naam voor krantenkolommen met familieberichten; *d.* plaatselijke benaming te Pingjum voor zijlen in Marnedijk en Indijk, resp. Arumer S. en Pingjumer S.

De naam kan samenhangen met de oude constructie der zijlen: twee stijlen (zgn. opstokken), boven verbonden door een zware balk, waaraan de valdeur hing. Het geheel was van verre zichtbaar. Schotel kan samenhangen met Fr.: *schoattelje*, afsluiten.

Zie: Binnendiken en Sliepdijken II, 127.

**SCHOTERLAND** (Fr.: *Skoatterlân*; z. Schoot). Vanouds de vijfde grietenij van Zevenwouden, zich uitstrekkend van Hoornsterzwaag tot het Tjeukemeer en de Linde bij Schoterzijl (Schoteruiterdijken). De grietenij heet naar (Oude) Schoot. Opp. was 15 250 ha. Bij de grenswijziging dezer gem. in 1934 kwam het Z.W. deel bij Haskerland, een strook van Haskerland W. van de spoorlijn bij S. en ook de gem. Engwirden\*. Bij de behandeling van het betrokken wetsontwerp werd tegen de wens van het gemeentebestuur en de

bevolking in de naam S. vervangen door Heerenveen. Voor het wapen → Grietnij wapens.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 57; Repert., 208.

**Schoterlandse Compagnonsvaart**, a. kanaal van Heerenveen oostwaarts ongeveer langs de zuidgrens van Opsterland tot de tramlijn Wynjeterp-Donkerbroek. Met de aanleg na 1550 werd vervening\* der aanliggende gronden beoogd. De vaart is door sluzen te Bontebok, Oudehorne en Jubbega in panden verdeeld. Alleen nog van betekenis voor afwatering en watertoevoer.

b. boezemwaterschap in Heerenveen en Opsterland (6600 ha). Opgericht 1924 na jaren van voorbereiding. Doel: zorg voor natuurlijke afwatering en vaargelegenheid in dit gebied. Middelen o.a.: overname onderhoud en beheer der vaart met werken van de 'Decama, Cuyk en Foeijts-Veencompagnie'; verbinding van de vaart met de Opsterlandse Compagnonsvaart door het kanaal bij Tjoelebartje; watervoorziening van de vaart bij droogte.

Dit laatste vereiste een opmalingswerktuig voor het derde kanaalpand en een verbinding met de Tjonger. Een sluis, ontworpen aan het begin der vaart te Heerenveen, is nooit gebouwd. De waterschapswerken zijn 1929-31 uitgevoerd met prov. subsidie. Ged. Staten benoemen de voorzitter. De vaart is (slechts) van grote betekenis voor de aangrenzende gronden om water te lozen of toe te voeren. Men overweegt de mogelijkheid van toevoer uit de prov. boezem nog uit te breiden ten behoeve van de landbouw. Het gebied zal dan moeten worden uitgebreid. Voor het wapen → Boezemwaterschap.

Zie: Wouda, Afwatering.

**Schoterlandse weg**. Ongeveer W.-O. lopende planweg\* tussen Oudeschoot en Hoornsterzwaag.

**SCHOTERUITERDIJKEN** (Fr.: *Skoatter Uterdiken*, buitendijkse grond van Schoterland). Kleinste dorp van Lemsterland (32 inw.), aan de rechterbenedenoever van de Tjonger, tegenover Langelille. Vanouds onder Schoterland. Enkele boerderijen.

**SCHOTERWERF**. Veertiende-eeuwse naam voor Schoterland, z Schoot, Werf.

**SCHOTERZIJL**. Oude uitwateringssluis in de Tjonger, beneden die sluis Bij-Linde genoemd. Verbinding tussen en beëindiging van de dijken langs de Bij-Linde.

S. verloor zijn betekenis toen in 1580 de Slijkenburgerzijl werd gesticht. Bij de aanleg van de Statendijk in 1702 werd ter plaatse de Nieuwe S. gebouwd, in 1704 tot schutsluis verbouwd. Deze is sedert 1876 in beheer bij het rijk.

Op 29.8.1396 werd in het Oosterzeese Veld bij S. door Hollandse, Zeeuwse, Henegouwse, Engelse en Franse troepen onder Albrecht\* van Beieren tegen Friezen onder Juw Juwinga\* slag geleverd. De troepen van de hertog namen de Fr. versterking, doodden ca. 1000 Friezen, maar trokken weldra terug.

Zie: E. Verwijs, De oorlogen van hertog Albrecht met de Friezen

(Utrecht 1869); Hepkema Memories, 452-453; L. Brolsma, Stoarm oer Fryslân (Den Haag 1946).

**SCHOTJE**, of schotzalm. Populaire naam voor de zeeforel. Deze vis wordt behalve op het IJselmeer (1951) af en toe in de binnenwateren van Frl. gevangen (Lemster Brekken, 1949, 1952).

**SCHOTSCHIETENDE HUIZEN** (S.H.), -plaatsen, of -stellen, stelhoedende plaatsen, floreenschietende huizen. Huizen enz. waarop belasting rust, zulks in verband gebracht met enig stemrecht\*. Karel V verleende 1539 aan gebruikers van S.H. of ploeggangen\* kerkelijk stemrecht.

Dit was actief stemrecht voor meiers\* en eigenerfden\* die op een, in de floreen\*-belasting aangeslagen, boerderij woonden (z Schot). Vrij spoedig werd ook stemrecht op wereldlijk terrein door de S.H. bepaald. Na 1580 bleven alleen eigenaars van S.H. stemgerechtigd (z Oligarchie). Door aankoop van S.H. kon men dus de meerderheid in dorp of grietnij verwerven. Het karakter van censuskiesrecht ging verloren, toen men de stemmen aan de hornlegers\* (als essentieel deel van een boerenplaats) verbonden ging achten. In 1795 is het stemrecht losgemaakt van de S.H. Het kerkelijk stemrecht kwam echter in 1804 weer aan bezitters van vastigheden, die floreenplichtig of schotschietend waren (synodale resolutie 18.7.1804). Voortaan is het dus niet verbonden aan de S. H., maar aan het betalen van landsfloreen (voor elke landsfloreen één stem). Voor predikantsberoeping is dit stemrecht 1875 afgeschaft.

In enkele Fr. herv. gemeenten is het beheer van het kerkegoed nog aan de floreen\*-plichtigen (terwijl de landsfloreen lang afgeschaft is).

Zie: C, J. Guibal, Democratie en Oligarchie in Frl. (Assen 1934).

**SCHOTSE DRIE** (Fr.: *Skotse Trije*). Fr. volksdans; fraaie en samengestelde vorm (begroeting, reidans, parendans, ketting, het schoenmakertje). Vroeger een solodans voor drie personen, thans door vier maal twee paren (of meervouden daarvan) gedanst.

Oorsprong onbekend; verschillende schotsmelodieën zijn verwant met Oudengelse dansmuziek. Nadat de 'boereploff' tientallen jaren haast vergeten was, hebben zgn. 'Skotsploegen' (Lwd., Sneek) en volksdanscursussen hem weer in ere gebracht, z Volksdansen.

Zie: B. XV (1953), 71-82; J. L. de Jong Lzn., Skotse Trije (1953).

**SCHOTSMAN, Nicolaas**, theoloog (Purmerend 1.11.1754—Leiden 11.1.1822). Om zijn Oranjeliefde te Leiden afgezet (1796). Predikant te Sloten (1797-98) en te Sneek (1798-1801), waar hij naar voren trad als paladijn van het oude, rechte geloof.

Zie: N.B.W. X, 892-893; Leeuw. Cour. (12.4.1956).

**SCHOUTENRECHT**. Westerlauwers rechtsboek, dat vooral de taak van de skelta\* regelt. Het is in twee vormen (*Oud S.* en *Jonger S.*) overgeleverd in Druk\*, Jus\* Municipale en Codex\* Unia. Het oude S. bovendien fragmentarisch in Codex\* Roorda.

Van het oude S. (*Oudfr.*: *Skeltanriucht*) zijn wrsch. delen in de

11de eeuw ontstaan, het jongere (Oudfr.: *Fan da ielden enis dadslachtis*, een titel die alleen op het begin slaat) grotendeels in de late eeuw. In het oude S. schijnen twee oorspronkelijk aparte rechtsboeken tot één versmolten.

Zie: W. Steller, *Das altwestfr. Schulzenrecht* (Breslau 1926); B. W. v. Klarbergen, *Das altwestfr. jüngere Schulzenrecht* (Drachten 1947).

**SCHOUW** (Fr.: *skou*). Zeil- of roeiboort. Populair scheepje uit brede, licht gebogen planken; hoekig model door platte voor- en achtersteven.

Vroeger vormde de klasse grote S.ÉW een hoogte punt op de wedstrijden. De Noord\*-Ned. Watersport Bond kent nog zgn. kleine *S.en*: lang 4,75 m, breed 1,42 m, zeilopp. (sprietzeil getuigd) 16 m<sup>2</sup>. In Grouw doet een klasse ijzeren *S.en* mee, onder de bepalingen der G.W.S. (Grouwsterwatersport) (z Hardzeilen). Ook gebruikt voor kleine vrachten, melkbussen (Fr.: *molkskou*), groente, riet. In dat geval lopen de maten tot 6 bij 1,8 m. → Scheepstypen.

**SCHOUW, schouwing**. Inspectie van een dijk, sluis, weg of ander waterstaatswerk. Uitgeoefend door het bestuur van het behorende lichaam, meestal twee- of driemaal per jaar. Men zei lang *skou- en laudei hâlde* (S.- en rechtsgang houden).

**SCHOUWENBURG, J. van**, z Schauenburg, J. van.

**SCHRAARD** (Fr.: *Skraerd*; werd\*-naam). Terpdorp in Wonseradeel, N.W. van Bolsward (272 inw.). Herv. kerk (12de eeuw, gerestaureerd 1954), geref. kerk. Chr. lagere school. Veeteelt. Hier vroeger Aylvastate.

Zie: Hepkema Memories, 204; Algra, *De Historie III*, 233-244.

**Schraarderhem**. Oude polder tot waterkering bij doorbraak der zeedijken, ten noordoosten begrensd door de Marnedijk, ten westen door de *S.er-hemdijk*.

Ten zuidensloot de hem aan tegen de Eksmorrahem, ervan gescheiden door de Eksmorsterwal. De afwatering vond plaats door de *S.er-zijl*. De *S.er-hem*, wrsch. uit de 12de eeuw, was eerst een afzonderlijke hem, later één geheel met de Eksmorrahem. Door de verhoging der zeedijken na 1850 zonder betekenis.

**Schraarderhemdijk**. W. dijk van de S.er-hem van Harkezijl zuidwaarts tot de Eksmorrahemdijk. Vervallen na 1850.

**SCHRADER, Catharina Geertruid**, vroedvrouw (? 1655—Dokkum 1745). Liet belangrijk handschrift na met aantekeningen uit de Dokkumer praktijk (1696-1745).

Zie: B. XVI (1954), 192-201.

**SCHRADER, Johannes**, classicus (Ternaard 1721—bij Lwd. 26.11.1783). Prelector (1744), hoogl. in geschiedenis en welsprekendheid (1747), en in de dichtkunst (1764) te Franeker. Knap gelegenheidsdichter in het Latijn.

Zie: Bodes I, 2de dl., 491-497.

**SCHRADER, Johannes Henricus**, theoloog (Steinfurt 2.7.1701—Lwd. 20.11.1787). Predikant te Ternaard (1720-31) en Lwd. (1731-82). In de

gunst bij Maria\* Louise. Vader van Johannes S.

Zie: N.B.W. X, 895.

**SCHRADIJK** (Fr.: *Skrédyk*; misschien schaerdyck, dijk met weinig voorland; z Schoor). O.-W. lopende weg Z. van Stiens in het Nieuwland\*, voormalige afsluitdijk met de Beetgumer Hogedijk. Scheiding tussen Kornjumer en Britsumer Nieuwland.

**SCHRANS**. Z. toegangsweg tot Lwd. In 16de-eeuwse bronnen komt het woord S. in de betekenis 'schans van takkenbossen' voor.

Zie: Fr. Plaknammen II, 93-94; Leeuw. Cour. (8.11.1950).

**SCHREGARDUS, Henricus**, theoloog (Franeker 1036-Dokkum 6.6.1702). Predikant te Rinsumageest (1663) en Dokkum (1683-1702). Oefende tevens als doctor in de medicijnen geneeskundige praktijk.

Zie: N.B.W. X, 895.

**SCHRODERUS, Joannes**, theoloog (Warns ?-Gorre-dijk aug. 1694). Predikant te Langezwaag-Gorredijk (1666-94). Wijdde de eerste kerk van 'de vleckte Goeree-dijk' in (1684). Schrijver van *Speculum magistratum, d.i. de Spiegel der overheden* (1689).

Zie: Romein, Naamlijst, 601; Cuperus, *Kerkelijk leven I*, 47, 207.

**SCHRIJVER, Abraham** (Harderwijk 23.11.1898-). In dienst der prov. Frl. (1919). Hoofdadmirateur chef 4de afdeling (waterstaat) ter prov. griffie.

Wrk.: Beknopt overzicht van de prov. wetgeving op waterstaatsgebied in Frl. (1944); *De Lemstersluis*, een merkwaardig waterschap (1950).

**SCHUB VISSERIJ**. Door foutieve veronderstelling dat aal\* geen schubben bezit, heeft men vanouds aalvisserij en S. onderscheiden.

Schubvissen zijn snoek, snoekbaars, baars, zeelt, brasem, voorn, blei. De sportvisser vangt alle schubvissoorten, de beroepsvisser vrijwel alleen snoekbaars en snoek. Per jaar worden ca. 500 t schubvis door beroeps vissers in Frl. aangevoerd (waarde ca. f 350000). Snoekbaars is eerst in de jaren 30 van het IJsselmeer in Frl. doorgedrongen, vooral in de ruimere onbegroeide wateren, terwijl in kanalen en vaarten en langs de meeroevers snoek voorkomt.

**SCHUIL, Hotze**, kaatser (Harlingen 29.10.1924-). Zeer goed opslager, die viermaal de Bondspartij en vijfmaal de P.C. won. Driemaal uitgeroepen tot koning van de P.C. z Permanente Commissie.

**SCHUIL, Jouke Broer**, beroepsofficier (Franeker 20.3.1875-). Schrijver van jongensboeken (o.a. *De Katjangs*), toneelstukken, toneelkritieken.

Zie: Leeuw. Cour. (12.3.1955).

**SCHUIL, Martinus**, muzikleraar (Harlingen 26.4.1842-Drachten 22.3.1899). Directeur Harlinger Muziekschool en zangvereniging 'Euterpe'. Schreef zangspelen en kinderoperettes, o.a. *De Woudkoningin*, vertaald in Frans, Duits en Engels.

**SCHUILENBURG** (Fr.: *Skülenboarch*).

Buurschap met watertol en pleisterplaats bij de invaart van het Kolonelsdiep, aan de oostkant van het Bergumermeer. Beton warenindustrie. Hier lag het *S.er* vallaat, een schutsluis, in 1844 afgebroken.

**SCHUILKERK.** R.k. en doopsgez. kerkje uit 17de-18de eeuw, hetzij ingericht in een bestaand gebouw (bijv. het huis van de r.k. Wybrand de Geest\*), hetzij als kerk gebouwd, maar van buiten gecamoufleerd. Dit is aan sommige doopsgez. kerken nog te zien. Het huis dat ervoor stond, is dan later weggebroken, bijv. te Lwd., Workum, Pingjum. R.k. *S.en* zijn in Frl. niet bewaard, zelfs niet in afbeelding.

Zie: Bijdr. Kerkg. Frl., 83-87, 106-111.

**SCHUITE- EN JAGTPRAATJES.** Vijf brochures, verschenen 1736-38 in de vorm van gesprekken in de trekschuit; propaganda voor het stadhouderschap van Willem IV.

Als auteurs worden vaak aangemerkt E. Sj. v. Burmania\* en W. v. Itsma\*; het auteurschap van de eerste is dubieus. Herdrukt in boekvorm in 1757. Veelgelezen en nagevolgd.

**SCHUITENGAT.** Geul tussen de haven van Westerschelling en het Vlie. Voor de uitmonding ligt een drempel.

**SCHUITMAKER, Yme Christiaans,** toneelschrijver (Franeker 22.2.1877-).

Aardappelkoopman, die meer dan 40 toneelstukken en revues heeft geschreven. R. W. Canne\* en S. bevrijdden het Fr. toneel uit de kleinburgerlijkheid.

Zijn zeer speelbaar werk brengt maatschappelijke problemen voor het voetlicht (socialisme\*, geheelonthouding\*). Een stuk van 'Schuit' (de 'Fr. Heijermans', die ook bij Hauptmann en Ibsen in de leer ging) was jarenlang regel op een Fr. toneelavond. De beste stukken zijn: *Maerteblom* (1904); *Op wylde weagen* (1906, <sup>2</sup>1928); *Neist elkaar* (1908); *Frij* (1909); *Skyn* (1910); *Ropping* (1917); *De sang fen de tiid* (1917). z Toneel.

Zie: H. G. Cannegieter Dzn, De Fr. beweging (Amsterdam 1917), 13-19; Y.C.S., Foar en efter de skermen (1931); Tinkboek Ljouwerter Toanielselskip 1881-1931; I. H. XX (1938), 5-8; Leeuw. Cour. (23.2. 1937; 31.8.1940; 21.2.1952); Piebenga (1957), 191-194.

**SCHULTENS,** Albert, oriëntalist (Groningen 22.8.1686-Leiden 26.1.1750). Hoogl. in Hebreeuws en antiquiteiten te Franeker (1713), regent van het Staten-College (1729), hoogl. in oosterse talen te Leiden (1732). Eerste uit het beroemde oriëntalisten-geslacht, grondlegger der vergelijkende Semitische filologie.

Zie: Boeles I, 2de dl., 380-385; N.B.W. V, 707.

**SCHULTING, Antonius,** jurist (Nijmegen 23.7.1659-Leiden 12.3.1734). Hoogl. te Harderwijk (1691), Franeker (1694), Leiden (1713). Bloedverwant en vriend van G. Noodt\*. Geleerde van Europese naam.

Zie: Boeles I, 2de dl., 345-350.

**SCHURER, Fedde,** dichter (Drachten 25.7.1898-). Onderwijzer bijz. school Lemmer, in 1930 als pacifist ontslagen, tot 1946 bij openb. onderwijs te

Amsterdam; lid Prov. Staten van N.-Holland voor de C.D.U. Sedert 1946 hoofdredacteur 'Heerenveense (later Fr.) Koerier' te Heerenveen. Actief nationalist in het Kristlik\* Fr. Selskip. Redacteur 'Frisia' (1927-35), 'Yn ús eigen Tael' (1925-36), 'De Rattelwacht' (illegaal, 1944), 'Tsj.' (sedert 1946). Regeringsprijs verzetsliteratuur (1945), Gysbert Japicx-prijs voor *Simson* (1949), Gaf in 1951 door krantenartikel aanleiding tot 'Kneppelfreed\*'. Lid Tweede Kamer voor de P.v.d.A. (1956).

Een der belangrijkste Fr. dichters, aanvankelijk onder invloed van de Jongfriezen\*, later moderner en soberder van toon; virtuoos, veelzijdig, soms retorisch lyricus, die ook het gelegenheidsgedicht, de strijdzang, de satire beoefende en wiens poëzie een sterk religieus karakter vertoont (psalmen- en gezangenvertaling, ook in het Nederlands); daarnaast slagvaardig polemist; kritische en novellistische bijdragen.

Wrk.: Lyriek: Fersen (1925, <sup>2</sup>1934); Útflecht (1930, <sup>2</sup>1936); H. Heine, oersettingen ut syn dichtwark (1931); Loff en alle tiden (1934, vertaling religieuze poëzie); Twiljocht (1935); Op alle winen (1936); Bikende psalmen en gesangen (1936); Fen twa wallen (1940); Psalmen yn 'e nacht (clandestien onder pseud. Arend v. d. Meer, 1943); It boek fan de psalmen (1947); Vox humana (1949); Fingerprinten (1955); Fr. psalm- en gesangenboek (1955). Bloemlezingen: Fiif en tweintich Fr. dichters (1942); Kleine keur uit Fr. dichters (1950, met D. A. Tamminga\* en A. Wadman\*). Dramatiek: It boadskip (lekespel, 1936); Simson (bijbels drama, 1945, Ned. vertaling 1945); Bonifatius (hist. spel, 1954, met Ned. vertaling); voor volkstoneel o.a. Thúsreize (1938) en enkele eenakters.

Zie: Kalma, Fr. Skrift. I, 58; II, 280-294, 322) Frisia (1931), 59 e.v.; Y. R. Boonstra, Waeksen ark (1945), 52-84; I. H. (1948), 15-16; Middeijefte (1948); Schurenummer Tsj, (juli 1948); In materna lingua(1949); A. Wadman, Frl.s dichters (Leiden 1949), 38-40, 350; Tsj. (1947), 327-330; (1948), 26-28; (1949), 367-369; (1955), 73-79; (1956), 355-358; Repert., 272; Piebenga (1957), 249-252.

**SCHURMAN, Abraham Frederik van,** jurist (Huizum 26.4.1730-Heerenveen 4.4.1783). Vermaakte behalve een legaat van f 30000 zijn bibliotheek en verschillende herinneringen aan Anna Maria v. S. aan de hogeschool te Franeker. Nu in 'Coopmanshûs'.

Zie: v. d. Aa XVII, 555.

**SCHURMAN (Schuurman), Anna Maria van,** geleerde vrouw (Keulen 5.11.1607—Wieuwerd 14.5.1678). Grote talenkennis; bedreven in alle schone kunsten en vaardigheden. Invloed van Voetius; aangesloten bij de labadisten\* te Herford, Altona en Wieuwerd. Produkten van haar hand in het 'Coopmanshûs' te Franeker.

Zie: G. D. J. Schotel, A. M. v. S. (Den Bosch 1853); U. Birch, A. v. S. (Londen 1909); A. M. H. Douma, A. M. v. S. en de studie der vrouw (Amsterdam 1924).

**SCHUTTE, Hendrik,** theoloog (Breukelen 13.2.1807-Lwd. 20.10.1860). Luthers predikant te Lwd. (1832-60). Schreef o.a. de geschiedenis der

lutherse gemeente aldaar.

Zie: N.B.W. IX. 1009.

**SCHUTTERSKAMER.** Naam van de oudheidkamer in het stadhuis te Sneek. Bevat o.a. oude wapens en vaandels (de helm van Grote\* Pier), verder het stadszilver, een servies van de vroedschap, enz.

**SCHUTTERIJSTATUUT.** Oudfr. keur van het schuttersgilde van Franeker uit 1462.

Zie: Oudfr. oork. II. nr. 50.

**SCHUUR** (Fr.: *skitorre*). Groot gebouw, deel van een boerderij.

Dient voor het bewaren van de geoogste veldvruchten; ook zijn hier meest de stallen voor koeien en paarden ondergebracht. Bij een bepaalde vorm van boerderij (*stelp*) is ook de woning in de S. gebouwd, z Boerderij, Stal.

**Schuureed** (Fr.: *skuorreed*). Deel. Inrit voor geladen oogstwagens bij de Fr. S.

Ligt evenwijdig met de nok, naast de tasvakken (Fr.: *gollen*) onder het scheve dak. Alleen bij een enkele nieuwe boerderij een dwarse deel. Bij de verbouwing van oude Stellingwerfse\* boerenhuizen was de dwarse deel algemeen. Twee grote inrijdeuren geven toegang tot de S.-reed. Op de klei en in de Lage Midden zegt men S.-reed, in de Wouden 'telle' (deel). z Reed.

**SCHUURMAN, Tollina Wilhelmina**, atlete (Wateren-Diever 20.1.1913-). Nederlandse kampioene hardlopen op de 100 m (1930, 1931, 1933, 1934) en op de 200 m (1933, 1934). Bezat 1930-32 met resp. 12 en 11,9 sec. het Europese en het wereldrecord op de 100 m.

Van 1931-37 houdster van het Nederlands record op de 80 m (10,3 sec.) en op de 100 yards (11,2 sec.). Haar nationale record op de 100 m (11,9 sec.) bleef tot 1939 onaangetast, dat op de 200 m (24,6 sec.) kwam in 1943 op naam van Fanny Blankers-Koen. S. was de eerste Friezin op de Olympische Spelen (1932, Los Angeles). S. woonde toen te Rottevalle.

**SCHUYRING, Nicolaas Joannis**, theoloog (?-Beetsterzwaag okt. 1666). Predikant te Oosterwolde, Oudeschoot en Beetsterzwaag (1630-66). Schreef tegen de doopsgezinden: *Doolhof der Mennisten...* (1661), beantwoord door C. de Vries.

Zie: Romein, Naamlijst, 575, 591, 671.

**SCHWARTZENBERG** en **HOHENLANSBERG**, thoe. Riddermatig geslacht uit Frankenland (14de eeuw), 1566 rijksbaron; de r.k. tak is 1670 in de rijksvorstenstand opgenomen. De oudere tak kwam ca. 1550 door huwelijk naar Frl. Het bekendste lid werd Georg Frederik.

Zie: Stb. I, 338; II, 227; Ned. Adelsboek (1951), 199.

—, **Georg Frederik**, baron **thoe**, regent (Den Haag 23.9.1733-6.8.1783). Grietman van Menaldumadeel (1766), lid Raad van State (1781), curator van de Franeker Hogeschool, met C. L. v. Beyma\* de ziel van Frl.s verzet in 1782-83 (z Quote). Met Nic. Tholen\* en J. F. M. Herbell\* uitgever van het *Charterboek\** (1768-82).

Zie: N.B.W., III, 1157-1158; VII, 1122; Repert., 272.

**SCHWARTZENBERGBOS.** Verdwenen bos onder Noordbergum.

**SEBES, Pieter Willem**, schilder (Harlingen 12.11.1827-Amsterdam na 1855). Leerling van Jurjen de Tong\* en kunstacademie te Antwerpen. Werkzaam te Brussel, Lwd. en Amsterdam: portretten en binnenhuizen. Werk in Fr. Museum en Hannemahuis te Harlingen.

Zie: Cat. 100 j. Fr. Schilderk.

**SECLUSIE**, z Akte van Seclusie.

**SECRETARIS.** De wereldlijke gerechten van grietenijen en steden moeten in de M.E. een S. gehad hebben, doch hij wordt pas in de 15de eeuw genoemd, aanvankelijk als 'deels- en stedsscrier'.

De stadsboeken\* geven enig inzicht in zijn functie. Hij was - althans tegen 1500 - vaak ook notaris\*, met niet meer dan een praktisch-juridische opleiding.

Zie: A. Telting, Het Oud-Fr. Stadrecht (Den Haag 1882), 68, 172; P. Gerbenzon, Excerpta legum (Groningen 1956), 241.

**SECULIEREN.** R.k. priesters in dienst van een bisschop, die eigen bezit kunnen hebben. In de M.E. bestond de met zielzorg belaste geestelijkheid grotendeels uit S.; zij bekleedden alle hogere bestuursfuncties, enkele wijbisschoppen uitgezonderd.

Na 1580 bleven slechts enkelen aan het werk (Franeker, Ypkolsga) met enkele gesecculariseerde regulieren\* (Lwd., Dokkum, Bolsward). Ca. 1600 kwamen er bijna enkel regulieren bij; na 1620 meer S., die na aanvankelijk rondzwerfen vaste staties\* stichtten. Over jurisdictie en bestaansmogelijkheden hadden S. en regulieren veel onenigheid, ca. 1700 nog verergerd doordat sommige S. jansenist\* waren.

Hun eerste staties waren in Lwd. (St.-Vitus of de Noteboom in de Bontepapensteeg, 1609, overgegaan naar de jansenisten), Workum (1621), Hieslum-Blauwhuis (ca. 1631, 1651), Makkum c.a. (1637), Joure (1639-63), Oosterend (1640). Van de kapucijnen\* namen de S. Sneek over (1642), van de jezuïeten\* Hemelum-Bakhuizen (1658), Franeker (1663-68), Woudsend (1673). Onder de aartspriesters Foppens\* en Van Haften\* ontstonden als nieuwe stichtingen Follega-Lemmer (1677), Sint Nicolaasga (1691), Sloten (1696; in 1756 in Balk, 1819 Sloten hersteld), Dronrijp (1699), Warga (1704), later Heeg (1747). De maatregelen tegen jezuïeten e.a. regulieren brachten hun staties aan de S.: Joure (1708), Heerenveen (1720), Ameland (1726), Lwd. (St.-Bonifatius, Vleesmarkt, 1773; St.-Willebrord, Koornmarkt, 1776-1854), Wytgaard, St.-Martinus te Bolsward, Harlingen, Dokkum, Steggerda (alle in 1776), Lwd. (Sacramentstraat, 1781-94), Wolvega (1786), de nieuwe statie Oosterwierum (1795). Na de omzetting in parochies ging Bolsward over naar de franciscanen\* (1874), in Huizum kwam een nieuwe parochie (1933). z Geestelijkheid.

**SEDLNITZKI, Peter von**, z Högelcke, Michiel.

**SEERIJP**, ook Zeerijp (Fr.: *Stryp*, eigenlijk *Suryp*, Z. oever). Buurschap Z. van Midsland op Terschelling. In de M.E. hier het kasteel van de heren van Arkel en de Zuiderkerk.

**SEILBOKSE.** Broek van zeildoek, vroeger door greidboeren en schippers bij onzindelijk werk over

de andere heen aangetrokken. Tegenwoordig algemeen in de Greidhoek (van linnen). Men onderscheidt blauwe en witte S.

De laatste is met de blauwe kiel tegenwoordig voorgeschreven voor drijvers van bebroend vee bij defilés op districts- en jubileumkeuringen. 'De Blauwe S.' is een ca. 1935 opgerichte vereniging, die de boerencultuur wil handhaven. Bekend door de uitgave van een kwartetspel\* en een Fr. boerenlied (tekst D. H. Kiestra\*, muziek Tetman de Vries\*);

**SEINFJÜR**, It (Het seinvuur). Eerste orgaan van het Boun\* fan 'e Frysknasjonale jongerein (1936-37). Redactie T. Terpstra.

**SELLE**, z Maandnamen.

**SELMER**, Ernst Westerland, Zweeds filoloog (Uppsala 23.4.1890-). Leerling van C. Borchling\*. Hoogl. in Oslo, schreef vele studies over het Fries.

Wrk.: Sylterfries. Studiën (Oslo 1921); Ueber den Gebrauch des bestimmten Artikels im Norwegischen (Oslo 1926); artt. in Niederl. Jahrb. (1923, 1929); Teuthonista I (1924); Meddelelser fra Norsk Forening for Sprogvideiiskap I (1927); Festschrift für C. Borchling (1932); Festschrift für Th. Siebs (1933); Zeitschr. für Mundartforschung, 13 (1938).

Zie: Nordisk Tidsskrift for Tale og Stemme (1955), nr. I; Orbis VI (1957), nr. 2.

**SELMIEN** (Fr.: *Seinden*, de mieden\* bij de zijl of duiker). Agrarische buurschap in het W. deel van Ureterp. Fokbedrijven; proefboerderij van de C.B.T.B.

**SELSKIP** (gezelschap). Gebruikelijke naam van een Fr. vereniging. Vaak verdeeld in kriteren\*. Aan het hoofd een foarsitter, skriuwer\* en pong\*- of skathâlder\*. z Samler.

**SELSKIP FOR FRYSKE TAEL EN SKRIFTEKENNISSE** (Ver. voor Fr. taal en kennis der literatuur), ook: 'Fr. Selskip' of 'Selskip 1844'. Ogericht 1844 door T. R. Dijkstra\*, H. S. Sytstra\* en J. v. Loon\*. Belangrijke figuren o.a. W. Dijkstra\*, G. Colmjon\*, O. H. Sytstra\*, J. J. Hof\*.

Het S. heeft gebruik van het Fr. gepropageerd op allerlei levensgebied, vele nuttige initiatieven genomen (toneel, zang, woordenboek en grammatica's, onderwijs, spelling, boek en tijdschrift) en zich - ondanks de bestrijding door de Jongfriezen\* - weten te handhaven. Verloop van het ledental: 1844 14, 1854 158, 1864 154, 1874 141, 1884 543, 1894 364, 1904 1120, 1914 1378, 1924 1450, 1934 763, 1944 4066, 1957 4400.

Zie Compendium: Friese beweging.

Zie: Tinkboek Selskip; J. J. Hof, Fjirtich jier taelstriid, 4 dln. (1940-42).

**SELSMA**, Gabbe, hervormingsgezind voorman der geuzenbeweging te Lwd., woonde 1566 in de 'Vergulden Helm' op de Nieuwstad, verbannen 1568.

Zie: Reitsma, H. J., 120 e.v.

**SEMS** (Hoeflinga), Johannes, landmeter (Franeker 1572-? vóór 1656). Landschapslandmeter (1600). Legde schansen aan, regelde de grensscheiding tussen Groningen en Drente ('S.-linie'), werkte in Denemarken, Groningen en

Oostfrl. Maakte plattegrond van Lwd., gezichten op Lwd. en Franeker. Schreef over landmeetkunde.

Zie: N.B.W. III, 1166-1167; Wumkes, Paden I, 191-193.

**SENATUS JUDICIALIS**. Deel van de senaat der Franeker Hogeschool\*, dat de misdaden der studenten berechtte. De 'Franeker loskop' was berucht en vaak moest de S.j, ingrijpen.

In dagen van verval was de S.j, zeer zachtzinnig, om de studenten in Franeker te houden. Vaak (o.a. in 1761, toen een burger bij een nachtelijk gevecht zwaar gewond raakte) conflict met het Hof van Justitie, dat de studenten wel enige, maar niet te grote privileges gunde.

Zie: Leeuw. Cour. (24.10.1951).

**SENS- en ATZEBUURSTERMEREN**. Voormalige meren Z. van de Hemdijk bij Blauwhuis; Sensmeer in het westen, Atzebuurstermeer in het oosten. Octrooi tot droogmaking aan particulieren in 1632, bedijkt en drooggemaakt in 1633. De Senszjil, een uitwateringssluis van de Morrahem bij Blauwhuis, toen door Katzjil vervangen.

Particuliere polder, reglement van 1823 in 1825 door Ged. Staten goedgekeurd, opp. 340 ha binnen de dijken. Alleen de eigenlijke meerlanden (de 178 ha) waren onderhoudplichtig aan alle polderwerken: meerdijk, bemaling c.a., bestuurskosten, enkele vaarten buiten de droogmakerijen de Katzjil (tot 1928). Eerst twee molens (getrapte bemaling), later één, sedert 1928 een elektrisch gemaal. Nieuw reglement voorgeschreven door Prov. Staten (1882), een deel der oeverlanden (zgn. oudlanden) werd mede belast, maar niet in het onderhoud van de vaarten en de Katzjil. Nog steeds zijn er percelen oudland in de Noordwesthoek vrijgesteld van omslag. Laagste terreinhoogte Sensmeerpolder ca. 2 m — N.A.P., Atzebuurstermeerpolder ca. 1,8 m — N.A.P. Beide meerpolders liepen in 1825 bij stormvloed ouder.

Zie: Prov. Arch., port. Boezemwaterschappen, no. 33.

**SENTENTIEBOEKEN**. Bevatten de sententies (vonnissen) van het Hof van Frl. (44 zware portefeuilles, 1518-1811). Rijke bron voor de kennis van het volksleven.

Uit de criminele sententies is o.a. door Ev. Wassenbergh\*, J. v. Leeuwen\*, J. Reitsma\*, G. A. Wumkes\* geput. De civiele S., die veel erfeniszaken behandelen, zijn vooral voor de genealogie van belang. Benut door R. S. Roorda\*.

Zie: Vr. F. XXIII (1915), 140-155; Gens nostravi (1951), 112-113.

**SERMOENEN**, z Bazeler Sermoenen.

**SEVENSMA**, Tietse Pieter, bibliothecaris (Sneek 22.7. 1879-). Directeur Universiteitsbibliotheek Amsterdam (1924), bibliothecaris van de Volkenbond (1927), bibliothecaris Universiteitsbibliotheek Leiden (1938-47).

**SEVENSTER**. Kalkbrandersgeslacht te Makkum, sedert eind 18de eeuw boeren te Stiens, enz. Twee leden (broers) thans theologisch hoogl.

Zie: A. Brolsma, Stamboom met familiewapen van de Sibben S. (ca. 1949); Wie is dat (1956), 550.

**SEXBIERUM** (Fr.: *Seisbierrum*, uit *Sixtibierum*;



z Bierumen). Hoofddorp van Barradeel (1731 inw.). Land- en tuinbouw; handel in agrarische producten (aardappelexport, zaden, vlas); coöp. zuivelfabriek; graandorsbedrijf. Herv., geref. kerk en geref. Kerk art. 31.

Chr. kleuterschool, openb., herv. en geref. lagere school. Herv. kerk met fraaie preekstoel. Van de voormalige Liauckama\*-state, afgebroken 1824, staat nog de poort. De Ottemawier is misschien opgeworpen als verdedigingswerk bij een hoeve. Geboorteplaats van Tsj. H. de Vries\*.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 57; Repert., 208-209; Algra, De Historie II, 143-164.

**SEYDEL, Johannes**, drukker-uitgever (? 1741—Lwd. 21.7.1811). Begon 1771 zijn zaak, die spoedig op de hoek van de Koningsstraat kwam (nu Fr. Museum). Uitgever van de 'Fr. Courant\*'.  
**SGRAFFITO**, z Aardewerk.

**SGROOTEN, Christiaan**, cartograaf (Sonsbeck, bij Kleef, ca. 1532-Kalkar 1608/09). Sedert ca. 1557 geograaf in dienst van de Spaanse koning, 'verbeterde' J. v. Deventer\*, maar liet fouten staan.

Wrk.: twee grote atlassen (te Brussel van vóór 1573, te Madrid van ca. 1590), waarin kaarten van Frl.

Zie: B. XV (1953), 33-39.

**SHORT STORY**. Engelse naam voor kort verhaal met dramatische spanning in klein bestek. Met vaak vernuftige intrige en veelal verrassende ontknoping. De grens met de novelle\* is moeilijk te trekken. In de jongere Fr. literatuur kan men geen onderscheid maken tussen de lyrisch-beschrijvende 'schets' en het modernere verhaal. Beoefenaars zijn de meeste novellisten, benevens o.a. Sj. v. d. Schaaf\*, H. F. Faber\*, M. Sikkema\*. Verzamelbundels van verschillende auteurs zijn: *Fr. sketsen* (1937); *Sa't it lan opjowt* (1946); *Sawnis in galgefol* (1951); *Trijekaert* (1953); *Twaris fiif* (1955); *Mei depinne helle* (1957). Griezilverhalen gaven G. Jonkman\*, Y. Poortinga\* en M. Sikkema in: *De grize oer de grouwe* (1958). Schrijvers van korte, humoristische schetsen zijn o.a. P. Akkerman\*: *Just jaivol* (1953), en W. Kok\*: *Koarstekoeke* (1946), *Nuvere kostgangers* (1948).

**SIAMESE TWEELING**. Op 8.11.1953 werden te Molenend Folkje en Tjitske de Vries geboren. Een van buik tot buik lopende streng verbond de beide meisjes. Op 12.6.1954 lukte het te Lwd. de kinderen operatief te scheiden.

Zie: Leeuw. Cour. (14.6.1954); Archivum Chirurgicum Neerlandicum IX (1957).

**SIARDUS**, abt van Mariëngaarde (1194-13.11.1230). Vroom kloosteroverste, werkend door zijn voorbeeld, spoedig in de reuk van heiligheid.

Zie: N.B.W. VII, 1142-1145.

**SIBERSMA, Hero**, theoloog (Harlingen 20.5.1644-Amsterdam 4.3. of 4.1728). Vooraanstaand predikant, schrijver van veelgelezen stichtelijke werken. Stond te Sexbierum (1671), Ternaard (1677), Harlingen (1680) en Amsterdam

(1683-1727).

Zie: v. d. Aa XVII, 2, 641-643.

**SIBRANDA, Johannes**, graecus (Witmarsum 20.9.1668-Franeker 18.12.1696). Plectector in het Grieks te Franeker (1693).

Zie: Boeles I, 2de dl., 340-341.

**SIBRANDABUREN** (Fr.: *Sibrandabuorren*, geslachtsnaam en buren\*). Komdorp in Rauwerderhem, in de Lege\* Geaën N.O. van Sneek (363 inw.). Buurschap: Speers. Herv. kerk. Openb. lagere school. Zuivelfabriek voor Rauwerderhem.

Zie: Hepkema Memories, 233; Leeuw. Cour. (4.2.1937).

**SIBRANDAHUIS** (Fr.: *Sibrandahûs*). Dorp met verspreide bebouwing in het noordwesten van Dantumadeel (108 inw.). De herv. kerk (13de eeuw) van zware rode baksteen is bezienswaardig om de versiering der muren. Onder het koor een grafkelder van het geslacht Tjaerda\* v. Starckenborch.

Zie: Hepkema Memories, 369; Repert., 209.

**SIBRANDUS ABELI**, theoloog. Predikant te Harlingen (1580-1610). Vooraanstaand man in de geref. kerk.

Zie: N.B.W. I, 12.

**SIBRANDUS LEO**, geschiedschrijver (? 1528 of 1529-proosdij Cusemer, bij Oldekerk (Groningen), 1583). Vorming (met Suffridus\* Petrus) op Latijnse school te Lwd., daarna op een kloosterschool. Treedt in premonstratenzer klooster Mariëndal te Lidlum, wordt priester, dan pastoor te Menaldum en Berlikum. Verkeert in humanistische kring, waar historische en aardrijkskundige belangstelling gestimuleerd zullen zijn. Bekend is zijn kaart van Frl. in Ortelius' atlas (1579).

Wrk.: Vitae abbatum in Mariëngaarde et Lidlum; het laatst uitgegeven door G. A. Wumkes (1929).

**SICCAMA** (ook: Sickema). Naam van geslachten o.a. te Herbajum, Dokkum, Akkrum, Roodkerk, Oudkerk, Augustinusga.

Zie: Stb. I, 345; II, 228.

**SICCAMA, Abelus**, jurist (Lwd. 1716—nov. 1799). Advocaat te Lwd. Door huwelijk niet een dochter van A. Ferwerda\* tevens boekhandelaar (1778). In 1781 burgemeester.

Zie: N.B.W. X, 918.

**SICCAMA, Sibrandus**, jurist (Bolsward ca. 1570-31.5. 1622). Advocaat, secretaris van Hasselt, van Bolsward (1602). Schreef over Romeins strafrecht, gaf de Lex\* Frisionum uit (1617).

Zie: N.B.W. VI, 1239.

**SICKE FRERICX** (Freriks, Freerks). Eerste doperse martelaar in de Nederlanden, te Lwd. onthoofd (20.3. 1531). *S.F.*, naar zijn vak ook wel *Sicke Snyder*, had 14 dagen voor Kerstmis 1538 te Emden de (her)doop op zijn geloof ontvangen. Door de terechtstelling van deze 'godvruchtige vrome held' kwam Menno\* Simons tot onderzoek naar de schriftmatigheid van de kinderdoop.

Zie: W. J. Kühler, Gesch. der Ned. doopsgezinden in de 16de

eeuw (Haarlem 1932), 65, 162.

**SIDE.** Laag land. In onbruik geraakt woord.

Zie: Fr. Plaknammen I. 76.

**SIDERIUS.** Metaalbewerkeresgeslacht te Lwd., welks stamvader Noldus Mathijs Iserman tussen 1525—50 uit Remagen kwam. In 17de en 18de eeuw in magistraatsfuncties, twee leden van het geslacht officier en ingenieur. Hieruit Meinardus S. Wrsch. uitgestorven met zijn dochter (1887). De huidige familie S. stamt uit Jan Foppes, sedert 1762 mederechter op Het Bildt, gestorven te Lieve Vrouwenparochie (18. 2.1782).

Zie: Jierb. Gen. Wurkforbân (1954), 70; N.B.W. IX, 1031; Hs. geneal. Gem. Arch. Lwd.

—, **Lolke**, landbouwer-mechanicus (Franeker 3.8. 1885—16.8.1920). Werk: planetarium (1919), in particuliere verzameling.

Zie: Planetariumboek E. Eisinga (Arnhem 1928), 379-381.

—, **Marten**, pikeur (Lieve Vrouwenparochie 11.1.1885-Sneek 11.5.1958). Nam van ca. 1900-52 aan de rensport deel. Werd beschouwd als de beste Nederlandse pikeur.

—, **Meinardus**, jurist (Lwd. 1754-Wolvega 19.12. 1829). Secretaris Doniawerstal (1781); kwam 1795 als volksrepresentant naar voren, gematigd federalist; lid nationale vergadering en grondwetscommissie (1796), curator der hogeschool, drost van de Stellingwerven (1806).

Zie: N.B.W. IX, 1031-1032.

**SIEBES WIID.** Breed stuk van de afgedamde Boorn of Koningsdiep, Z.W. van Beetsterzwaag (ca. 12 ha), eigendom van It Fr. Gea\*. Als broedterrein (kemphanen, waterral, dodaars, grote en kleine karekiet) en botanisch van belang. S

**IEBINGA, Johannes**, medicus (Marum 9.5.1898—). Arts te Opeinde, Smellingerland (1925), en amateur-archeoloog. Vondsten uit steentijd in de Wouden, veel artefacten, z Mesolithicum.

Wrk.: Prehistorie, in: Smellingerland (1943).

**SIEBES, Theodor**, filoloog (Bremen 26.8.1862-Breslau 28.5.1941). Hoogl. Te Breslau (1902), maakte van de studie van het Fr. In al zijn tijden en vormen zijn levenstaak, legde de grondslagen van de moderne Fr. filologie. Bezocht Frl. herhaaldelijk.

Zie: Levensber. Letterk. (1942), 136-139 (met bibl.); Repert., 273.

**SIEFKES, Wilhelmine**, schrijfster (Leer 4.1.1890-). Publiceerde gedichten, verhalen en toneelstukken in Plat- en Hoogduits over Oostfr. mensen en milieus. Haar *Keerlke* is door Ypk fan der Fear vertaald als *It wurdt skielk wer simmer* (1954).

**SIEGERSWOUDE** (Fr.: *Sigerswâld*; woud\*-naam), *a.* dorp in Opsterland (1006 inw.), met buurschap het Voorwerk, met openb. en chr. school. Hier bezat het klooster Smalle\* Ee in de M.E. een uithof. Modern kerkje. N. van de weg door S. ligt

het voormalige *S.r* meer, in 1954 onderzocht, z Dobbe.

Zie: Hepkema Memories, 576; Reg. Leeuw. Cour., 57; T.A.G. LXXII (1955), nr. 4; Leeuw. Cour. (7.6.1956).

*b.* in de M.E. een kerkdorp in Tietjerksteradeel, bediend door de pastoor van Garijp. De kerk verviel voor 1500, maar 1482 begonnen uit Hoorn gevluchte regularissen\* een klooster (Sinaï), dat tot bloei kwam en bestond tot 1580.

Zie: Leeuw. Cour. (25.10., 13.11.1947).

**SIEMENSMA** (Symensma), **Ruurd**, doopsgez. lekepreker (1816-1854). Emigreerde met Ruurd J. Smid en een groepje 'fine mennisten' in 1853 uit Balk naar New Paris bij Goshen, Indiana, U.S.A. z Balkster Fijne Mennisten, Smid.

**SIER.** Verdwenen buurschap bij Kollum (Ameland). In 1947 kwamen hier een 60-tal oude putten onder het weggeslagen duin vandaan.

Zie: Nieuw Frl. (7.2.1948).

**SIER(C)KSMA.** Leeuwarder regeringsgeslacht (15de- 18de eeuw), waarvan enige leden ook grietman enz. waren. Uitgestorven 1743. De huidige familie Sierksma stamt uit Wybe Sytses S. (1792-1846).

Zie: Stb. I, 354; II, 245; Sibbe (1941), 289; (1944) 348; Leeuw. Cour. (26.4.1958).

**SIERKSMA, Fokke**, wetenschappelijk ambtenaar (Dantumawoude 30.5.1917-). Theologische promotie (1950), ambtenaar Bumabibliotheek, directeur Buro foar Kulturele Saken te Lwd., ambtenaar Universiteitsbibliotheek Groningen, sedert 1954 hoofdassistent aan de Univ. van Leiden; tot 1954 literair recensent R.O.N.; medeoprichter en redacteur van 'Podium'. Kritieken in 'Tsj.'

Fr. werk, o.a.: *Bern fan 'e ierde* (essay over O. Postma, 1953); zijn Nederlandse roman *Grensconflict* (1947, pseud. Fr. Wilders) speelt in Lwd.

Zie: Tsj. (1950), 193-198; (1951), 25-29, 54-59; (1954), 2-5; Repert., 133.

**SIGTUNA.** Vroegmiddeleeuwse handelsplaats aan het Mälarmeer in Zweden; twee runenstenen aldaar waren opgesteld door 'Friezen' (1060-75), ter gedachtenis aan gestorven kameraden.

Blijkens de namen was het een handelsgilde van Friezen en op Frl. handelende Zweden. De handel met Birka\* had zich naar S. verplaatst.

Zie: Sveriges runinskrifter VII (Uppsala 1945), 138-149, 161-165.

**SIKKEL, Johannes Cornelis**, theoloog (Utrecht 18.11.1855—Amsterdam 17.8.1920). Herv., later geref. predikant te Hilaard. Leidende figuur van de Doleantie\* in Frl. Later geref. predikant te Den Haag en Amsterdam. Schreef boeken, brochures en artikelen over theologische, sociale en didactische problemen.

Zie: Jaarb. der geref. kerken (1921).

**SIKKEMA, Keimpe**, onderwijzer (Dantumawoude 2.6.1866-Lwd. 25.9.1949). Werkte

van 1898-1931 te Zwaagwesteinde, aan welk dorp hij zich geheel gaf. Lid Prov. Staten voor de S.D.A.P. (1919-38), raadslid Dantumadeel (1931-41).

Wrk.: (met K. Sikkema Jr.) Zwaagwesteinde. Het ventersdorp op de Fr. heide (1954).

Zie: Leeuw. Cour. (26.9.1949).

**SIKKEMA, Marten**, pseud. van G. A. Gezelle Meerburg\*.

**SIKKES, Pieter**, oud-gemeentesecretaris (Hindeloopen 26.12.1878—). Jarenlang secretaris van Sneek, leidde op voor gemeenteadministratie. Lid Prov. en Ged. Staten, na 1937 lid Eerste Kamer (S.D.A.P.).

**SILENE** (Fr.: *klint*). Plant. Georde *S.* komt voor op jonge duintjes op Schiermonnikoog. Vele *S.n* in Frl. gevonden, maar slechts door toevallige aanvoer.

**SILLEMAN, J.**, uurwerkmaker (Amsterdam ?-Lwd. tot 1649). Burger van Lwd. (1640). Van zijn hand horloges in het Louvre, Parijs.

Zie: Ottema, *Gesch. Uurwerkmakersk.*, 15.

**SIMONIDES, Douwe**, schoolmeester te Surich (ca. 1694-1719). Schreef Fr. stukken, o.a. in almanakken\*.

Zie: v. d. Aa XVII, 681; Heerenv. Koerier (15.9.1948).

**SIMONIDES, Dina**, filologe (Amsterdam, Watergraafsmeer 5.7.1906—). Lerares te Groningen. Promoveerde 1938 op: *Die Hunsigoër Küren vom Jahre 1252 und das Ommelander Landrecht vom Jahre 1448*. Gaf met Chr. Stapelkamp\* *De Fryske gedichten fan E. Meinerts* uit (1952).

**SIMONIE**. Kerkelijk woord voor omkopen, bijv. bij predikantsberoepingen\*, z Kuiperij.

**SIMONS, Gerardus Johannes**, theoloog (Zunderdorp 1835-Curaçao 1872). Predikant Lutkewoude (1858), Wolvega (1861) en op Curaçao (1869-72). Voorvechter der moderne theologie.

Zie: N.B.W. X, 922.

**SIMONSZAND**. Zandplaat tussen Eilanderbalg en Oude Lauwers O. van Schiermonnikoog.

**SINAÏ**, z Siegerswoude (Tietjerksteradeel).

**SINCFAL**, z Groot Friesland, Zwin.

**SINDRAMS**. Op Terschelling de massaal optredende verklede Sinterklazen, z Klozem, Sint-Nicolaas.

**SINGEL**. Vroeger was er om vele boerderijen een dubbele gracht, waartussen twee rijen bomen en een pad, samen de S. (men spreekt ook van 'een S. hout', bijv. in een advertentie). Ook een weg met bomen naar de boerderij toe heette wel S. In de Wouden ook boslanen en zandige voetpaden, z Poort.

Zie: Winkler, *Naamlijst*, 344.

**SINIA, Thomas Sjolles**, boer (Sibrandahuis 25.4.1823-10.6.1880). Jarenlang in de

Noordoosthoek de verdediger der rechtzinnigheid, een der 'Vrienden\* van de Waarheid', medewerker aan het 'Kerkelijk Weekblad'.

Zie: Wumkes, Réveil, 177-191.

**SINNAMA, Haring Sifridus**, jurist (Heeg ca. 1455-27.6.1513). Studeerde rechten te Keulen; hoogl. aldaar (1491), assessor in het Reichskammergericht te Spiers (1495).

Trad enkele malen op als gezant van Frl. bij de keizer. Schreef: *Expositiones sive declarationes titulorum utriusque juris* (1491, <sup>2</sup>1494, <sup>3</sup>1500).

Zie: N.B.W. III, 1180.

**SINT-ANNA PAROCHIE** (Fr.: *Sint Anne*). Hoofddorp van Het Bildt. Heette vroeger Altoenae (3800 inw.). Landbouw: N.A.K.- en Z.P.C.-proefvelden. Fruitteelt: boomgaarden, bessen, glascultures, proeffruitbedrijf voor kleibouwstreek. Handel: zeer belangrijke plantaardappelexport, zaaizaden, vlas. Industrie: warmwaterroterij, vlas-, jam-, machinefabriek, drukkerijen. Jaarmarkt in mei. Winkelcentrum. Herv. kerk met kostbaar interieur; geref. en doops-gez. kerk. Neutr. kleuter-, openb. en chr. nat. lagere school, openb. en chr. nat. uloschool, landbouw-, huishoud- en fruitteeltvakschool. Openb. leeszaal en bibliotheek. Hier trouwde Rembrandt\* en werd Onno Zwier v. Haren\* geboren. → Fruitteelt.

Zie: Repert., 175; Reg. Leeuw. Cour., 43; Hepkema *Memories*, 27; Sannes, *Bildt*, passim.

**SINT ANTONIUS**. Leefde in Egypte (ca. 250-ca. 355). Afgebeeld met varken en bel of klok. Misschien werd de heilige tegen veeziekten aangeropen. De S.A.-varkens, die vroeger in de steden vrij rondliepen, droegen een bel om de nek. De S.A.-heren of -broeders hebben vele ziekenhuizen gesticht.

Hier ligt ook de oorsprong van Fr. gilden\*, o.a. te Staveren (gilde-hoorn van 1397), Bolsward, Oldeboom en Lwd. Het Sint-Anthony-gasthuis te Lwd. heeft vele bezittingen ('gasthuisplaatsen', soms met bel in de gevelsteen). Oorspronkelijk was het arm- en ziekenhuis (z Beyer), maar ook reeds vroeg proveniers- of kostkopershuis. z Drinkhoorns, Gasthuis, Treemter.

Zie: R. Visscher, *De Archieven van het Sint-Anthonygasthuis te Lwd. 1425-1813* (Lwd. 1921); Leeuw. Cour. (13.3.1951).

**SINTERKLAZEJELJEN**, z Sint-Nicolaas.

**SINT-GEERTRUIDSLEEN**. In 1508 gesticht door Goffa Attama\*, pastoor te Abbega (z Lenen). Uit de opbrengst - thans drie greidboerderijen — mogen in de eerste plaats nakomelingen studeren. Zijn daar geen gegadigden bij, dan kan vrije begeving van de pensie plaatshebben. Een der beneficianten moet voor herv. predikant studeren. Kerkvoogden van Abbega vormen het bestuur en B. en W. van Wymbritseradeel het college van provisoren. Het S. bezit een mooie drinkhoorn\*.

Zie: H. Bolt, *Gesch. van het S. te Abbega* (1933).

**SINT-JACOBI PAROCHIE** (Fr.: *Sint Jabik*).

Dorp in Het Bildt. Heette vroeger Wijngaarden (2900 inw.). Landbouw; centrum plantaardappelcultuur. Handel: grootste aardappelsorteerinrichtingen van Nederland, waarvan één een grondoppervlak heeft van 3000 m<sup>2</sup>, uitvoer van plant- en consumptieaardappelen, granen, zaaizaden, vlas.

Industrie: dorsbedrijven, graanmalerij, landbouwmachines, spinnerij. Watertoren. Kerken: herv. en geref. kerk, herv. evangelisatie, r.k. kapel. Scholen: neutr. kleuterschool, openb. en chr. nat. lagere school. Voor meer dan de helft onkerkelijk.

Zie: V.A. (1857), 75-77; Hepkema Memories, 29; Sannes, Bildt passim; Fr. Dagbl. (4, II, 18, 25.5.1957).

**SINT-JANSBRUG.** Brug te Bolsward over de N. stadsgracht (beweegbaar, wijd 5,3 m). Oudtijds verdedigd door de Sint-Janspoort (land- en waterpoort).

**SINT-JANS DAG** (geboorte van Johannes de Doper, 24 juni). Laatste dag waarop Sacramentsdag kan vallen, nl. als Pasen op 25 apr. (Sint-Marcus) valt. Volgens het volksgeloof brengt dat een ramp. Zo verwachtte men 1734 een roomse staatsgreep in Engeland. De Fr. stadhouder Willem IV, pas getrouwd, hoopte misschien door optreden daartegen zijn positie te versterken, maar er gebeurde niets. Toch volgden arrestaties en veroordelingen van rooms-katholieken die zich driest uitgelaten hadden, maar tot de algemene maatregelen die de synode vroeg, wilden de Staten niet overgaan.

Zie: Bijdr. Kerkg. Frl., 86-87; Repert., 404-405.

**SINT-JOBSLEEN.** Ook: Sint-Jacobsleen tot Oldehove te Lwd. Ca. 1487 ingesteld door heer Jelle Jousma, pastoor en deken van Oldehove, halfbroer van P. S. Auckama\*.

Uit de opbrengst van de geschonken vaste goederen moesten opleiding en onderhoud van een priester worden bekostigd. Defundatie kreeg in 1580 een andere bestemming en bestaat tot heden als vrij studieleen. z Lenen.

**SINT-JOHANNESGA** (Fr.: *Sint Jansgea*, schertsend *Sint Jut*). Dorp in Haskerland aan de weg Heerenveen-Lemmer (561 inw.). Herv. en r.k. kerk. Neutr. kleuterschool, school met de bijbel. Koekfabriek. In 18de en 19de eeuw is hier veel turf gebaggerd, waar thans in de Grote Veenpolder van S.J. herontginning en ruilverkaveling\* in uitvoering zijn.

Zie: Leeuw. Cour. (26.1.1952).

**Sint-Johannesgaaster Veenpolder (Grote).** Veenpolder\* in Haskerland (3838 ha); ontstaan uit het tweede en derde veendistrict\* in Schoterland en Haskerland van 1852. Eerste polderreglement in 1854. Het gebied ligt Z. van de weg Heerenveen-Joure, vrijwel tot Tjeukemeer, Vierhuistervaart, Tjonger, Engelenvaart.

Bij de vaststelling van het polderreglement was een groot deel van de Veenpolder reeds uitgeveend, gedeeltelijk nog vóór de invoering van het slikgeld\*. Van de vele plassen zijn het Hasker-

en Nannewijd overgebleven. De in de jaren 70 der vorige eeuw overwogen drooglegging van ook deze plassen kwam te duur. De overige veenplassen zijn voor en na veranderd in droogmakingen, zoals de Grieën Achterland, Rohelsterplassen, Zuidpolder. De windmolens, o.a. de Veenzicht, de Gaastzicht, de Veldzicht, de Meerzicht, zijn vervangen door elektrische bemaling. Bekende vaarten, bij de polder in onderhoud, zijn: de Veenscheiding, de Sint Johannesgaastervaart, de Hogedijkstervaart. Ook onderhoudt de polder de schutsluis in de Veen-scheiding te Nijehaske. In 1955 begon men de drooglegging van Ooster- en Westerschar. De polder was 1863-80 geregeld in moeilijkheden, daar de slikgelden de uitgaven niet dekten en het met de invoering van andere polderbelastingen niet vlotte. De prov. heeft toen belangrijke steun verleend. Voor het wapen → Veenpolder.

Zie: Wouda, Afwatering.

**SINT-JOHANNESWALD.** Naam van Veenwouden vóór de vereniging met de opgeheven parochie Eslawald\*.

**SINT-MAARTEN (S.M.).** Het rondtrekken (*Sunte Mettensrinnen*) van kinderen met lampions of 'echte' uitgeholde rapen of bieten (*Sunte Metten, Martens-fieugelstje, Maytinusbiet, road reugelstje*; in de Zuidoosthoek: *lochje*) op de avond van 11 nov. bestaat nog in Frl., maar niet op de N. klei.

De liedjes zijn vrijwel als elders. Hier en daar wordt het gebruik min of meer kunstmatig georganiseerd of gestimuleerd (muziek voorop, prijzen voor het mooiste lichtje e.d.). *Het Sint-Martens-brânnen* in Rauwerderhem en Bozum (vuur in een weiland) is een geïsoleerd gebruik. Op vroegere gebruiken \vijst de clause in een huurcontract te Marsum (1663), die de meier verplicht jaarlijks een S.M.s-gans te leveren.

Zie: S. J. v. d. Molen, Fr. kalenderfeesten (Den Haag 1941), 89-100.

**SINT-MAARTENSSTEEN** in de Grote Kerk te Bolsward. Zeer oude steen met onduidelijke afbeelding: tot 1875 in de W. torenmuur, daardoor sterk aangevreten. Sommigen zien er St.-Martinus in.

Zie: Leeuw. Cour. (16.9.1950).

**SINT-NICOLAAS (S.N.).** De officiële intocht van S.N. begint ook in de grote Fr. plaatsen gebruik te worden. Kinderen uit de omtrek genieten dit mee. Verder komt S.N. op de scholen (Barend v. d. Veen\* was lang een gezochte school-S.N.). In Lwd. voeren leerkrachten van het openb. onderwijs sedert 1922 jaarlijks in de weken voor 5 dec. een sprookje op, de laatste jaren voor ca. 10000 kinderen van de openb. lagere scholen van Lwd. en omgeving. S.N. verschijnt bij elke uitvoering.

Overigens wint, als overal, de avond van 5 dec. op de ochtend van de zesde. In Frl. vonden (en vinden) kinderen de 'echte' cadeaus niet bij de schoorsteen, maar verstopt door het hele huis. Krantenfoto's van de intocht in Lwd. of Heerenveen hebben de begindatum van het 'opzetten' vervroegd. Vóór 1900 ging soms iemand met een schapevacht om en een ruige muts op, met een rammelende ketting langs de huizen vragen naar de stoute kinderen. In Franeker en Lwd. kende men optochten van

'Sinterklazen', als middeleeuwse duivelsfiguren uitgedost. Zij herinneren aan een viering die op de eilanden en in de Wouden nog bestaat. Op Vlieland kent men het 'opkleden' of 'Sunderklazen' door mannen en vrouwen, op Terschelling de verklede Sundrams, op Schiermonnikoog dito Klozems, op Ameland, speciaal te Hollum, een feest van het hele dorp, op 4 dec. voor de jeugd, op 5 dec. voor allen die boven de 18 jaar zijn. Alleen jongens en mannen verkleden zich. Dit *S.N.*-feest heeft zeer oude trekken: men mag niet worden herkend (ook niet aan de stem); er wordt op buffelhorens geblazen; al wat vrouw is wordt door 'baanveggers' hardhandig van de straat geveegd; de 'Ouwe Sunderklazen' of 'Omes' mogen vrouwen en meisjes tot dansen dwingen. J. W. F. Werumeus Buning noemde in een reportage over het feest Ameland 'het eiland der demonen'. In deze massale viering - waarvan het 'Sinterklazejeijen' door groepjes jongens in O.-Frl. een bleke rest lijkt - leeft volgens de Zwitser Meuli stellig nog iets van de ommegang van het dodenheer in de heidense midwintertijd.

In de *S.N.*-tijd eet men in Frl. nog veel taai\*. Bakker, slager of herbergier laten sjoelen\* om etenswaren of dranken. *S.N.*-tafels staan in vele winkels, maar sedert W.O. II zijn de 'Sinterklaesrinders', die met hun manden of karretjes voor de bakkers ventten, verdwenen. Op de marktdag voor *S.N.*, 'Sinterklaze-freed', trekken duizenden naar Lwd. om hun inkopen te doen.

Zie: S. J. v. d. Molen, Fr. kalenderfeesten (Den Haag 1941), 103-117; Frl. (1952), 306-310.

**SINT-NICOLAASGA** (Fr.: *Sint Nikelsgea*; ga\*-naam; bij verkorting *Sint Nyk*). Grootste dorp van Doniawarstal (2130 inw.; 1811 263), aan weg Joure-Sloten. Overwegend r.k. bevolking. Herv. kerk, r.k. kerk (met houten beeldengroep van vóór 1550), openb. lagere school, school met de bijbel, r.k. kleuterschool, r.k. lagere school, r.k. lagere landbouwschool, parochiegebouw, zusterklooster (Zusters van O.L. Vrouwe), waarvóór verzetsmonument. Zuivelfabriek. Herstellingsoord Wilhelmina-oord, ca. 1900 gesticht door de freules Van Eijsinga. In de bossen van Huisterheide is in 1957 het gebouw 'De Oorsprong' als vormingscentrum der herv. kerk in Frl. ingericht. In de omgeving der 18de-eeuwse herv. kerk, vroeger buiten de kom, ontstaat na W.O. II nieuwe bebouwing, o.a. in 1958 een gem. bejaardencentrum.

Zie: Nav. XXXI (1881), 204; Hepkema Memories, 412.

**SINT-PIETER.** Ook in Frl. was 22 febr. vanouds een belangrijke dag, wrsch. mede doordat sedert de 7de eeuw *S.P.* als eerste lentedag gold.

Op *S.P.* werden in de 17de eeuw de boerenmeiden ingehuurd, werd huur betaald, begonnen zeelui en schippers weer te varen en vond de huurovergang van landerijen en watermolen der greidboerderij plaats. Lang na invoering van de gregoriaanse kalender\* heette 5 mrt. nog oud *S.P.* Volksgebruiken: o.a. bet baluitslaan\* met de *S.P.*-s-bal. In Grouw wordt *S.P.* gevierd i.p.v. Sint-Nicolaas. Sedert ca. 1900 brengt een figuur als Sint-Nicolaas met zwarte knecht een bezoek aan de jeugd. Blijkens

Halbertsma's verhaal *De Sint PETERS-boask* verliep de viering ca. 1800 anders.

Zie: S. J. v. d. Molen, Fr. kalenderfeesten (Den Haag 1941), 21-35.

**SINT-STEFFEN.** 26 dec. is de dag van de Heilige Stefanus. Ook na de hervorming sprak men van *S.S.* Er werd 's avonds in de herbergen gedronken en gedanst; 16de-eeuwse bescheiden spreken van de 'Steffens horn', waaruit men bier dronk. Dit was dus een drinkhoorn\* en geen muziekinstrument. Misschien sloeg de roep 'Goemoarn, Sint-Steffenshoarn', waarmee volgens Scheltema Fr, boeren elkaar op *S.* begroetten, i.p.v. op een jachthoorn op een drinkhoorn. De *S.s.*-hoorn in het Fr. Museum is wrsch. een Twentse midwinterhoorn.

Zie: S. J. v. d. Molen, Fr. kalenderfeesten (Den Haag 1941), 129-131.

**SINT-THOMAS.** Van *S.* (21 dec.) tot nieuwjaar worden in Katlijk en Oudehorne elke dag door inw. en oud-inw. de klokken in het klokhuis geluid, ook 's avonds.

Voorheen was het *S.*-luiden in de hele Zuidoosthoek bekend. Voor Donkerbroek en omgeving vermeld in 1749- Een verordening van Opsterland (1886) beperkte het: van 21 dec. tot en met 2 jan. 's morgens zes uur. Deze periode schijnt vroeger de 'pluistijd' te hebben geheten, z Klokluiden, Plúsliede.

Zie: S. J. v. d. Molen, Fr. kalenderfeesten (Den Haag 1941), 118-122.

**SION**, *a.* cisterciënzer nonnenklooster bij Nijwier (Onze Lieve Vrouw ten Dale), gesticht uit Klaarkamp vóór 1200. Bezat ruim 2200 pondemaat land, opgeheven 1580. Hallema in 'Sw.' in (1921) verwart soms *a* met *b*.

*b.* klooster van premonstratenzer zusters onder Dantumawoude aan het Dokkumer Diep, het eerst genoemd 1332, opgeheven 1580. Het nieuwe prot. ziekenhuis te Dokkum (1955) is hiernaar *S.s.*-berg genoemd'.

Zie: Nieuw Frl. (12.4.1947); S. E. Wendelaar Bonga, Onze Lieve Vrouw ten Berge, de *S.s.*-berg (1955).

**SIPKEMEER.** Ondiep veenmeertje in Wymbritseradeel, N.W. van Oudega (25 ha). Verbonden met Rietmeer en Oudegaaster Brekken.

**SIPKENS, Roelof Jelke**, inspecteur L.O. (Lwd. 23.2. 1899-). Sedert 1946 werkzaam in de inspectie Sneek. IJverde voor het Fr. muziekleven en voor het onderwijs in het Fr. Voorzitter Commissie van Drie. z Scholen, Fr.

Zie: Repert, 135.

**SIPMA, Pieter**, filoloog (Dronrijp 26.2.1872—). Onderwijzer, leraar Nederlands aan de H.B.S. te Warfum, Sneek en Lwd. (1922). Kenner van het Fr. Lector Fr. te Groningen (1930-42). Eerste voorzitter van de Fr. Akademy\* (1938). Na W.O. II docent aan de leergangen van de Akademy. Doctor h.c. univ. Hamburg (1941). Een der grondleggers van de moderne Fr. taalstudie, inspireerde tot veel Fr.

wetenschappelijk werk. Zijn uitgave van *Oudfr. oorkonden*, 3 dln. (Den Haag 1927-41) heeft de stoot gegeven tot degelijke, filologische bestudering.

Zie: B. XIV (1952), 65-96, niet bibl.

**SIPMA, Simon Klazes**, boer (Nieuwe Bildtzijl 24.1.1824-Oude Bildtzijl 18.2.1904). Bevriend met W. Dijkstra\*, schreef zelf ook Fr. stukken.

Zie: N.B.W. X, 923.

**SIPMA, Sjoerd Rintsjes**, boer (Nes, Westdongeradeel, 10.5.1896-). Nam deel aan het werk der Jongfr.\* Mienskip. Jarenlang meewerker aan 'De Pompe-blêdden'. Kenner van het Fr. taaleigen.

**SIRTEMA**, z Grovestins.

**SITS**. Uit Voor-Indië aangevoerde bontbedrukte katoenen stoffen, door de Hindeloper zeelieden van de 17de en 18de eeuw voor hun vrouwen te Amsterdam gekocht, z Hindeloopen (klederdracht).

Zie: Vr. F. XLIII (1957), 120-129.

**SIXMA**, Van. Officiers- en grietmangeslacht, afstammend van Tjalling v. Andla en Tjets v. Sixma te Tjummarum (ca. 1550). Uitgestorven 1855. De naam leeft nog voort bij de oudste tak der Van Heemstra\*'s.

Zie: Stb. I, 93; II, 251.

**SIXTIUS, Sibrandus**, priester (Oosterwierum ca. 1568—Amsterdam 9.1.1631). Pastoor van de St.-Nicolaaskerk in Amsterdam (1610), vicaris-generaal van de bisdommen Haarlem, Lwd. en Groningen, deken van het Haarlemse kapittel (1618). Had de zorg voor opleiding van priesters en hervatting der zielzorg in de N. bisdommen. Wegens totale uitputting van dit werk ontheven (1630).

Zie: N.B.W. IV, 1246-1248.

**SIXTUS RIPPERTI**, theoloog (Winsum ?-Franeker 1.1.1597). Vluchtte om hervormde gevoelens naar Emden; predikant buiten Frl. (1566-78); kwam naar Bolsward, in 1579 naar Franeker, waar hij bleef werken.

Zie: Romein, Naamlijst, 228, 263, 330, 409; v. d. Aa XVI, 355.

**SJAARDEMA, Swob**, z Swobs lauwa.

**SJAERD(EM)A**. Hoofdelingengeslacht te Franeker (15de-begin 17de eeuw), ten dele oorspronkelijk Tamminga geheten en door huwelijk met een weduwe S. en vestiging op S.-state van naam veranderd. z Kalahey, Sjoekelan.

Zie: Stb. I, 362; II, 252.

**SJEES** (Fr.: *seas*). In de 18de eeuw *chaise*- (stoel). Krompanelen tweewielig rijtuig van Franse oorsprong. De bak hangt in riemen.

Een beugel-S. (Fr.: *bûgelseas*) is een S. voor twee paarden, die met een beugel aan de dissel gespannen zijn. Er zijn fraaie, niet snij- en schilderwerk versierde, exemplaren gemaakt. Na de opkomst in de 18de eeuw moest de S. in de 19de wijken o.a. voor de tilbury\*. De propaganda voor

het Fr. paard\* bracht in de laatste jaren de S. voor hippische festiviteiten weer in ere. Ze blijken er nog bij tientallen te zijn. z Wagentypen.

**SJERPBOLTSJE** (stroopkadetje). Zacht, rond kadetje, waarin veel stroop is verwerkt, wat het een eigenaardige zoete smaak geeft. Het bruine S, wordt ook in de stad als versnapering bij de broodmaaltijd wel gegeten.

**SJIBBOLET**. Zin of woord aan welks uitspraak men kan merken of de spreker landsman of vreemdeling is. De bekendste Fr. S. is: *Bûter, brea en griene tsiis, kwa't dat net sizze Mn is gjin oprjochte Fries* (Boter, brood en groene kaas, wie dat niet zeggen kan is geen echte Fries).

Heel oud moet zijn: *Op ús finneherne lizze fjouwer lotterkleare ljipaeijen yn ien nêst* (Op de hoek van onze weide liggen vier onbebroede kievitseieren in een nest). Dicht hiernaast zijn er vele 'tongbrekkerssechjes (moeilijk uit te spreken zinnen). Op de grens is bijv.: *Der is nin klirk sa krol as Klirkampster krol, dy klirk aller klirken is er to krol* (Er is geen klerk - geleerde - zo loos als de krulharige Klaarkampster, hij is de opperste geleerde te loos).

Zie: V.A. (1895), 101-102; I.H. XXII (1940), 226-229; XXIII (1941), 52-54.

**SJOEKELÂN**, Sjúkelân, of Sternse Slotland. Terrein aan de westzijde van Franeker, waar de kaatswedstrijden van de P.C. plaatsvinden (z Kaatsen, Permanente Commissie).

In de M.E. Kalahey\*; 1445 wordt Sjaerdemaslot er gebouwd, waar o.a. R. Descartes\* gewoond heeft (1629). De naam Sternse Slotland komt van Carel van Sternsee, die zich in de 16de eeuw op het slot vestigde. Het S. heet naar de kastelein N. Sioek (Sjuck) die het land in 1771 huurde.

Zie: D. Cannegieter, *Gesch. Van Oud-Sjaerdema en Sjaerdemaslot...* (1902).

**SJOELEN**. In Frl. spel voor volwassenen (z Sint-Nicolaas). Ook bij bazaars e.d. is er altijd belangstelling voor.

**SJOLLEMA**, Dirk Piebes, schilder (Nijehaska 6.7. 1760-23.12.1840). Autodidact, schilderde schepen en stadsgezichten. Werk in Fr. Museum, Scheepvaartmuseum Sneek, Oudheidkamer Heerenveen, raadhuis Joure.

Zie Cat. 100 j. Fr. Schilderk.

**SJONG MAR TA** (Zing er lustig op los). Verzameling Fr. kinder- en schoolliederen, voorlopig uitgegeven in vier losse bundeltjes door het Musicologysk Wurkforbân van de Fr. Akademy\* (1953-58).

De melodieën zijn deels uit internationaal bezit, deels van Fr. componisten, maar met het oog op het doel getoetst aan strenge eisen; de teksten zijn met zorg gekozen uit werk van Fr. dichters of speciaal voor deze bundel geschreven.

**SJOUKE CORNELIS**, tingietier te Bolsward. In 1646 keurmeester-generaal van het tin.

**SKAKRAF**. Middeleeuws Westerlauwers rechtsboekje, over enkele ernstige gevallen van gewelddadige roof. Overgeleverd in handschriften

Druk\*, Jus\* Municipale en Codex\* Unia.

Zie: K. v. Richthofen, Fr. Rechtsquellen, 423-424; Oude Fr. Wetten, uitg. M. Hettema II, 146-147.

**SKARNE**, skerne, z Scharn.

**SKATHALDER**, z Ponghalder.

**SKELTA** (letterlijk: hij die 'schuld heet', d.w.z. verplichting beveelt). Tot na 1200 een ambtenaar van de graaf\*, voorloper van de grietman\*, synoniem geacht met frana\*.

De S. was - meer naarmate de graaf zeldzamer verschijnt - in de oude delen\* (land\* genoemd, later gesplitst in grietenijen\*) de centrale figuur. Hij leidt de terechtzittingen, vordert straf en executeert het vonnis. Hij moet waakzaam zijn geweest op militair en waterstaatsgebied en tevens de afwezige graaf hebben vervangen. Als het grafelijk gezag in de 12de eeuw afneemt en verdwijnt, worden de delen gesplitst; grietmannen treden op (de eerste in 1242), de S. verdwijnt. De Fr. mansnaam Skelte bewaart de herinnering aan zijn bestaan, z Schoutenrecht.

Zie: Ph. Heek, Die altfriesische Gerichtsverfassung (Weimar 1894) 36 e.v.; M. P. v. Buijtenen, De grietenij Idaarderadeel (1947), 14, T5; J. P. Winsemius, Historische ontwikkeling, 30-42.

**SKEPER** (scheper). Herder van de heideschappen\*. Ging dagelijks met de gezamenlijke kudde van alle of van een aantal boeren uit zijn dorp langs de *skieppedrift* de hei op. Woonde in de skeperij; nog enkele bestaan in de Wouden; 's avonds vonden de dieren zelf de weg naar de eigen schaapskooi.

**SKERNE WIBE** (geschoren Wibe). Wibe Sjoerds Sirtema van Groustins (Grovestins\*), een Engelumer Vetkoper. 'S. W.', omdat hij, tegen de gewoonte van zijn tijd, kaalgeschoren was. Lijfspreuk: *Net to goed, net to tsjoed* (niet te goed, niet te kwaad). Sneuvelde 27.5.1482. z Swobs lauwa.

Zie: W. Dijkstra, Uit Frl.s Volksleven I (1895), 52-54.

**SKOALLE**, Fryske. Vereniging, gesticht in 1955, die het werk van de Ûnderrjuchtliga\* voortzet, met de nadruk op propagering van de Fr. scholen\*. De zakelijke brochure *Twatalich ûnderwiis* (1956, 5000 exemplaren) heeft reeds veel misverstand opgehelderd.

**SKOTSE TRIJE**, z Schotse Drie.

**SKREEN**. Beschilderde Hindeloper kist met één deur en vast deksel, geschraagd door halve kolommen met Ionische kapiteeltjes. Stond vaak op schamels\*.

**SKRIUWER**. Schrijver, scriba, secretaris in een bestuur.

**SKÛLE**, a. schuin afdak als schuilplaats bij veldarbeid; b. scherm, waarachter men zich bij de wilstervangst\* verschuilt.

**SKÛTELPOEL**. Veenmeertje van ca. 22 ha in Wym-britseradeel, aan de weg Oudega—Lytshuizen.

**SKÛTSJE** (letterlijk: schuitje). Tjalk van 20-60 t, beurt- of vrachtschip met opgebouwde roef en

zwaarden. In onze tijd vrijwel alle gemotoriseerd of als woonschuit in gebruik. Een aantal snelle zeilers blijft bestemd voor het S.-silen.

**SKÛTSJESILEN**. Hardzeilen van vracht- en beurtschepen, het eerst vermeld te Sneek (1820). Het scheen in 1920 voorbij, maar in 1926 was er ter gelegenheid van een vergadering van notarissen te Grouw nog eens een wedstrijd.

In 1927 op initiatief van R. Buisman\* herhaald. Toen ontstonden in Sneek, Eernewoude, Drachten, Heerenveen en andere zeilcentra hiervoor commissies, na W.O. II gebundeld in de Sintrale Kommisje S.-silen, die de wedstrijden regelt. Ze worden elk jaar met succes ca. 1 aug. op enige plaatsen gehouden. Problemen zijn: de S.s worden schaars en de zeilschippers sterven uit. Om aan het eerste tegemoet te komen, schaffen plaatselijke commissies zelf een schip aan en laten het meedoen. Ook tracht men de deelnemende schippers schadeloos te stellen voor verlies aan tijd, onkosten e.d. Zo neemt het aantal deelnemende schepen wel wat toe, maar het blijft beperkt. In 1957 verschenen acht S.s aan de start, z Manen, G. van. → Scheepstypen.

Zie: H. G. v. Slooten en K. Sikkema, Zeilend zwerven door Frl. (1947), 34-36.

**SLA**. Plant. De wilde S. (Fr.: *wyld slaed*) soms op de Harlinger haventerreinen en andere aanvoerplaatsen.

**SLACHTE**. Nog bestaande binnendijk in Westergo, van de zeedijk onder Oosterbierum tot de rijksweg bij Rauwerd, bijna 42 km.

De S. bestaat uit oude zeepolderdijken, uitgezonderd het deel N. van Getswerderzijl. Onderhoud sinds 1868 bij het zeewerend waterschap Der Vijf\* Deelen. Zeedijken Binnendijks, tevoren bij de contributie\* Vijfdeelen Slachtedijken. De dijk was verdeeld in dorps- en stadsvakken; de gerechten der belanghebbende grietenijen en de magistraat van Franeker voerden beurtelings het beheer. In deze noodwaterkering zijn II zijlen. S. betekende vanouds dam (z Oude Slachte en Nieuwe Slachte). In 1825 keerde de S. het overstromingswater uit het zuiden.

Zie: Binnendijken en Sliepdijken I, 228; Leeuw. Cour. (13.12.1947).

**SLAGDIJK**. O.-W. lopende weg N.W. van Stiens, voormalige N. zeedijk van de Stienserpolder (wrsch. 13de eeuw). Sloot O. aan op de Oude\* Dijk, een onderdeel van de Godijk\*.

**SLAG OP HET ZAAILAND**, z Kneppelfreed.

**SLANG**. Rolrond reptiel. De meest voorkomende soort in Nederland is de *ring-S*. In Delleburen, N. O. van Oldeberkoop, vindt men de ring-S. met oranje vlekken achter de kop. Bij de meer Z. in Europa levende ring-S.en komt dit meer voor, maar het kan ook een geslachtsverschil zijn, want bij de mannetjes zijn de vlekken meestal donkergeel tot oranjegeel. In het Z.O. pleistocene deel van Frl. komen ring-S.en regelmatig voor, ook wel in Gaasterland. In Sneek en naaste omgeving is ze in 1950, 1952 en 1953 gevangen. De in de steden aangetroffen exemplaren zullen wrsch. meestal ontsnapte dieren zijn. De tweede, niet-giftige, S. is

de *gladde S.* Deze leeft op Pleistoceen, maar is in Z.O.-Frl. niet aangetroffen. z Adder.

Zie: P. N. v. Kampen en J. Heimans, Amphibia en Reptilia, afl. 3, Fauna van Ned. (1927); Wetenschappelijke Med. Kon. Ned. Nat. Hist. Ver. nr. 20 (1956).

**SLANGEKRUID** (Fr.: *spekwoartel*). Plant. Vrij onbestendige verschijning. Reeds lang bekend van Schiermonnikoog. Ook wel op spoorwegemplacements e.d.

**SLAPERDIJK.** Dijk op kleinere of grotere afstand achter een zeedijk. Moet bij doorbraak het water keren.

Een S. kan vroeger zeedijk zijn geweest (dijk achter de Engwierumpolder), maar kan ook als S. zijn aangelegd (Koudumer S.). De *S.en* zijn bij prov. verordening beveiligd tegen afgraving en beschadiging.

**SLAPPETERP** (vroeger: *Slepperdorp*; terp = dorp). Dorp in Menaldumadeel (162 inw.). Herv. kerk.

Zie: Hepkema Memories, 70.

**SLAUERHOFF, Jan Jacob**, Nederlands dichter (Lwd. 15.9.1898-Hilversum 5.10.1936). O. Postma\* wijdde enkele herdenkingsgedichten aan hem; Fr. vertalingen gaf D. A. Tamminga\* ('Tsj.' 1946, 276-287); over zijn Fr. affiniteiten schreef A. Wadman (*Kritysk Konfoai*, 208-220).

Zie: LH. (1927), 141-144; Tsj. (1946), 276-287; (1955) 270-273.

**SLAVERNIJ.** In Frl. alleen bekend uit de Lex\* Frisionum en enkele schenkingen van goederen aan kloosters in de 9de en 10de eeuw. De slaven stonden onder een heer, die voor hen aansprakelijk was en hen aan anderen kon overdragen. In tegenstelling tot de horigen\* konden zij zich niet vrijkopen.

**SLEEDOORN** (Fr.: *krikelbeam*). Struik. Op het zand vrij geregeld in wallen en bosjes.

**SLEESWIJK.** Doopsgez. koopmangeslacht van onbekende herkomst (uit Duitsland?). In 1620 verschijnt de stamvader Frederick Samuelsz. († 1680) te Harlingen, sinds 1668 met de familienaam. Grootshippers, reders en zeilmakers te Lemmer, bijzitters\* van Lemsterland. Cornelis (1795-1857) trouwt met Ietje Wegener. Een der zoons, Frederik Willem, nam ook de naam der moeder aan.

Zie: J. C. H. Matile, Hist... aantekeningen betr. adellijk geslacht Stapert (1895), 77; Suppl. (1914), 157; G. v. Mesdag, Het geslacht Mesdag (1946), 337; Geneal. Jierb. (1955), 61; H. Kits Nieuwenkamp, Ned. familiewapens III, 65.

**SLEMPEN.** Slemp is slijmerige klei die bij het drogen een korst vormt. Verschijnsel, in hoofdzaak op kalkarme zavelgronden, waar de structuur vernield wordt, bijv. door slagregens. De ruimten in en tussen de gronddeeltjes worden dan geheel opgevuld, zodat de bouwvoor — vooral na opdrogen — bedekt is met een korst.

**SLENK** (Fr.: *slinke*). Geul door de wadgronden, gevormd en vervormd door de getijstroom, die het water bij vloed aan- en bij eb naar zee afvoeren.

Ook het door uitwateringssluizen afstromende binnenwater wordt langs *S.en* afgevoerd. Op de Fr. klei zijn vele oude *S.en* te herkennen uit de tijd voor de bedijking, z Ried.

**SLEUTEL.** In de terpen zijn vele en velerlei ijzeren en bronzen S.s gevonden. Fr. Museum en het Prinsesse-hof bewaren mooie exemplaren.

**SLEUTELBLOEM** (Fr.: *peaskeblom*). Plant. Sporadisch in stinsflora\*.

**SLEUTELS.** De 'vijf S. der wijsheid' zijn een Oudfr. (Hunsinger) verhandeling over de manier om wijsheid te vergaren. Wrsch. naar een Latijns voorbeeld; verste bron misschien het apocriefe boek Jezus Sirach.

Zie: Trijeresom (1950), 29-34.

**SLICHER VAN BATH**, Bernard Hendrik, historicus (Lwd. 12.2.1910-). Hoogleraar te Groningen in sociale en economische geschiedenis (1948), nu hoogl. landbouwhogeschool te Wageningen in agrarische geschiedenis. Zijn *Herschreven historie* (Leiden 1949) en een rede over *Boerenvrijheid* (Groningen 1948) betreffen ook de Fr. geschiedenis.

Zie: Leeuw. Cour. (18.11.1948; 30.11.1949); Estr. XIV (1956); B. XX (1958), 89-117.

**SLIKGELD.** Belasting op het tot turf verwerken van veen, om daaruit de kosten te kunnen betalen van het weer droogleggen en in cultuurgrond omzetten van de door vervening\* ontstane plas (of daarvoor een waarborg te hebben).

Zie: A. Schrijver, Overzicht prov. waterstaatswetgeving in Frl. (1944).

**SLJOCHT EN RJOCHT** (eenvoudig en rechtuit). Deze door Gysbert\* Japicx en W. Dijkstra\* gebruikte spreuk typeert bij hen het Fr. volkskarakter\*, maar komt als 'slecht en recht' bij Hollandse schrijvers vóór Gysbert Japicx voor, bijv. Bredero, Camphuysen, Roemer Visscher, Adr. v. d. Venne, P. Bor. In Frl. is de uitdrukking echter meer in taal en gedachten opgenomen.

Zie: J. J. Kalma, Bibl. Gysbert Japiks, nrs. 118-121, 152, 153, 326, 333.

**SLJUCHT EN RJUCHT.** Weekblad voor volkslectuur (1890), 1897-1914 o.l.v. W. Dijkstra\*, 1914-37 van J. v. d. Tol\*, 1937-41 van D. Rienks\*-Wallinga. Uitgever W. A. Eisma\* Cz., Lwd. Na W.O. II vervangen door Frysk\* en Frij.

**SLOB** (Fr.: *slob(ein)*). Vogel. Iets kleiner dan wilde eend. Vrij algemene broed vogel.

**SLOFFER-MET.** Kermis aan de Oude-Bildtdijk, wrsch. van kort na 1500. De laatste jaren beperkt S. zich tot kooitjetipelen\*. Bildts 'met' is merkt (markt), z Jaarmarkt. → Volkskunde.

Zie: H. S. Buwalda, Woun op 'e weagen (1946), 77 e.v.

**SLOOT, Andries van der**, schilder en etser (Schalsum 9.3.1884—Lwd. 30.9.1955). Opleiding Haagse Ac. v. Beeldende Kunsten. Werkte te Den Haag, Amsterdam, Overijsel, Frl. en op de eilanden.



Vnl. landschap en stillevens, soms figuur en portret. Impressionist met vaak een romantisch accent. Tekende voor enkele Fr. bladen.

**SLOOT, Bouke van der**, schilder en tekenaar (Franeker 16.10.1910-). Zoon van A. v. d. S. Woont te Lwd. Een tijdlang realistisch fijnschilder, later vooral tekenaar van vereenvoudigde, stoere Fr. landschappen.

**SLOOT, Henricus Albertus van der**, theoloog (Barby, in Saksen, 30.3.1695—Boksum 9.8.1778). Predikant te Boksum (1728-78); keerde zich tegen de oefenaar\* G. Fenema\* (1731). Geleerd man; publiceerde een bundel *Gedichten* (1750).

Zie: N.B.W. X, 932-933.

**SLOOTEN, Van**. Naam van enige families, waarvan het bekendst is het nageslacht van Jaen Pieckes (Sloten ca. 1530-1595/1600), te Harlingen, Dokkum en elders.

Zie: Ned. Patr. XXXII (1946), 215.

—, **Adrianus van**, notaris (Dokkum 7.7.1787-7.12. 1864). Stond te Dokkum (1818-52), was ook secretaris en lid Prov. Staten.

Zie: N.B.W. X, 933-934.

—, **Feddo Jan van**, jurist (Aalsum 4.12.1750-Dokkum 22.4.1804). Studeerde te Franeker, promoveerde in 1774. Advocaat en burgemeester van Dokkum.

**SLOTEN** (Fr.: *Sleat*.) Gem. en stad in Zevenwouden, vroeger de achtste grietenij in rang.

NAAM. Wie het 'Slot' te S. had, bezat het 'slot' op de deur naar zuidwesten en noordoosten en op de waterweg Sneek—Takoziyl. Is deze dubbele betekenis van 'slot' de meest gebruikte naamsverklaring, de sloot (Fr.: *sleat*) waarlangs de huizen bij het Slot verzezen wordt ook als oorsprong gezien. Oudfr.: *slaet*: a. scheidingswater; b. vaarwater; c. afwatering. Een oude naam is nog Groetsloot (1420).

WAPEN. 'In goud een veelhoekige getinneeerde toren van keel met een hoog spits dak tussen twee lagere spitse daken van azuur, terwijl achter het gebouw twee schuingekruiste sleutels van azuur uitkomen. Het schild gedekt met een vijfbladerige kroon.' (→ Stadswapens). In 1957 werd een gemeentevlag ingevoerd in de kleuren geel, blauw, rood, geel met vijf kantelen aan de rode baan.

BEVOLKING. In 1714 523, in 1843 910 inw. Dan is het hoogtepunt bereikt: in 1900 nog 858, op 1.1.1958 689 inw.

TAAL. In 1955 sprak van de 140 schoolgaande kinderen 99 pct. Fr.

KERKELIJKE EN POLITIEKE SITUATIE. In 1947: Ned. herv. 57,1 pct., geref. 19,4, r.k. 16,7, doopsgez. 2,8, geen kerkgenootschap 3,7 pct. De drie eerstgenoemde kerkgenootschappen beschikken over een kerkgebouw.

Kamerverkiezing 1956: P.v.d.A. 25,6 pct., C.H.U. 34,8, A.R.P. 19,6, K.V.P. 14,5, V.V.D. 2,5 en

C.P.N. 0,5 pct. Verdeling gemeenteraadszetels (1958): C.H.U. 2, P.v.d.A. 2, A.R.P. 2 en K.V.P. 1.

ONDERWIJS vindt plaats op 1 openb. en 1 chr. lagere school.

GRENZEN EN OPPERVLAKTE. De - vrijwel rechte - grenzen van S. lopen meestal in de richting der verkaveling (N.W.-Z.O.) of loodrecht daarop. Ze omsluiten een rechthoek van 220 ha, die aan de zuidwestzijde wordt begrensd door Gaasterland, aan de zuidoostzijde, o.a. in het Brandemeer, door Lemsterland, aan de noordoostzijde door Doniawerstal en aan de noordwestzijde door een strookje laag land langs het Slotermeer, eveneens tot Gaasterland behorend (→ Gaasterland).

STAD EN LAND. De stad is een sterk afgeronde, onregelmatige vijfhoek met twee hoofdassen, nl. de N.O.-Z.W. lopende weg en de Z.O.-N.W. lopende gracht, het Diep, die naar het meer toe Slotergat, naar het zuidoosten Ee gaat heten. De stad heeft een opp. van ca. 10 ha. In de zgn. Sloter Klokslag\* staan aan de wegen enkele boerderijen en sedert kort ook burgerwoningen. → Compendium, Het landschap van Friesland.

BODEM. Door S. loopt een N.O.-Z.W. strekkende pleistocene rug. In de stad en Z.W. ervan komt de dekzandlaag aan de opp. Tegen de zandrug aan wigt het aangrenzende laagveen uit. Dit haast overal enige meters dikke veen is soms met een dunne kleilaag bedekt.

HOOGTE EN AFWATERING. De stad ligt nog juist op de nullijn; de veen- en kleigronden liggen tussen 0 en -0,5 m. De afwatering vindt plaats naar de Ee, Slotergat en de meren; S. behoort tot de waterschappen Wollegaast (Doniawerstal) en de Luts (Gaasterland). BESTAANSMIDDELEN. S. verzorgt het bijbehorend weidegebied; de aanleg van de weg naar Lemmer is in dit opzicht van belang voor de verbinding met de boeren bij het Brandemeer. De watersport\* en het auto-toerisme vormen een in betekenis toenemende bron van inkomsten. De omzetting van de zuivelfabriek in een melkontvangstation (1957 nog 30 man personeel) betekent achteruitgang.

GESCHIEDENIS. Aan de landweg Gaasterland-Doniawerstal (en verder), op de kruising met de waterweg Sneek-Slotermeer-Takoziyl is in de 13de eeuw een sterkte gebouwd. Dat de Harinxma's dit deden is niet zeker. S. wordt voor het eerst vermeld in 1384, in 1426 voor het eerst als stad. In 1482 is er een stadsboek. In 1487 treden schepenen op. Voor de geringe betekenis als burgernederzetting is typerend dat S. eerst in 1571 van een kapel onder Tjerkgaast tot parochie wordt. Van ca. 1475-1507 wordt een klooster van augustijner eremieten vermeld. De uit het moerassige land oprijzende omwalling bleek in 1420 en in 1486 te sterk om door de Vetkopers te worden genomen. Als Gelders bolwerk wordt S. in 1523 door de Bourgondiërs veroverd, waarna de vestingwerken grotendeels werden gesloopt. Na de aansluiting bij de Unie van Utrecht herstellen de Friezen de vesting. Een Spaanse aanslag in de stijl van 'het turfschip' mislukte (1588). In 1672 zijn diepe grachten en stevige bolwerken aangebracht door Menno v.

Coehoorn\*. In 1757 nog eens vernieuwd (1857 bolwerken geslacht). In de 17de en 18de eeuw komt een economische bloeiperiode. Handel in boter, kaas en vlees, en de doortocht van veel schepen, van welke een aantal *te S.* domicilie had, waren belangrijk. De tolgelden, geheven bij de brug aan de oostzijde, waren tot 1850 een aanzienlijke inkomstenbron voor de stad. Het verval in de 19de eeuw van agrarisch bedrijf en scheepvaart (o.a. van de turfvaart) maakten van *S.* een zeer stil stadje. De doorvaart werd in 1945 geheel onmogelijk.

MONUMENTEN EN OUDHEDEN. De bolwerken werden tot wandelpaden; de waterpoorten (Sneker- of Woudsenderpoort aan de zijde van het Slotermeer en Lemsterpoort aan de zuidoostzijde) bestaan nog; de landpoorten zijn verdwenen. Bij de aanleg van een rondweg langs de noordwestzijde is de oude gracht gedempt, maar vervangen door een nieuwe aan de buitenzijde, waardoor het stadsbeeld ongeschonden is bewaard.

Langs het hoofdgrachtje staan vele ijde- en 18de-eeuwse gevels, o.a. van de herv. pastorie. De herv. kerk (1647) is voorzien van veel eiken snijwerk. In het 18de-eeuwse classicistische stadhuis is een oudheidkamer die een collectie herinneringen bevat aan oud *S.* (12 tweehandszwaarden en andere wapens, kristallen bokaal (1766), zilveren keten van stadsbode, zilveren waardigheidsteken van de schutterskoning, gewichten van de stadswaag). → Compendium: Het landschap van Friesland. G., C. d.

Zie: Repert., 209; H. J. Stuvet, *Glorie van het verleden* (Utrecht 1946), 24-26; Reg. Leeuw. Cour., 57.

**SLOTERMEER** (Fr.: *Sleatmer mar*). Meer ten noorden van Sloten (1140 ha), in Gaasterland, Wymbrit-seradeel en Doniawerstal.

Door het meer een betonde vaargeul van Woudsend naar Balk en naar Sloten. Langs de Z. oever, vooral in het Wikeler hop, ondiep.

**SLOTHOUWER, Frederik Gerrit**, historicus (Kuinre 28.8.1848-Lwd. 26.2.1891). Gepromoveerd op *Bij Ar. tot de gesch. der Doelsten* (1875), van 1879-91 leraar geschiedenis te Lwd. Schreef artikelen over het 18de-eeuwse Frl.

Zie: Levensber. Letterk. (1892), 255-259, met bibl.

**SLOTHOUWER, Gerard Maria**, historicus (Franeker 25.5.1860—Utrecht 27.10.1942). Promoveerde op dissertatie over Sicco v. Goslinga\*. Van 1883-88 leraar gymnasium te Lwd. Schreef verschillende artikelen over Fr. geschiedenis. Later directeur rijks-H.B.S. te Wageningen.

Zie: Repert., 136.

**SLOTHOUWER, Valentinus**, classicus (Arnhem jan. 1738-Lwd. 27.5.1822). Rector te Lwd. (1765-1822). Had door onderwijs en voorbeeld grote invloed op zijn leerlingen (o.a. J. H. Halbertsma\*, J. Vitranga Coulon\*). Tien van zijn leerlingen werden

hoogleraar.

Zie: v. d. Aa XVII, 734-735; Fr. Stud. Alm. (1950), 94-108.

**SLUIS, Dirk van der**, boekhandelaar (Lwd. sept. 1751—22.12.1817). Werkzaam te Franeker, in 1795 te Lwd. Lands- en Academiedrukker. Opgevolgd door Menno v. d. Bosch\* (1816).

Zie: W. Eekhoff, Stedelijke Bibliotheek (1870), 448.

**SLUISDREMPEL**. Aanslag op de bodem van de sluis, waartegen de onderregel van de sluisdeur steunt.

**SLUYTERMAN, Lammoraal Albertus Aemilius**, here-boer (Balk 24.1.1757-Workum 28.1.1838). Bekend door het *Journal* uit zijn Jorwerder tijd (1780-85).

Zie: Vr. F. XXI (1913), 171-210.

**SLUYTERMAN, Sent** (Seyno), militair (?-Dantumawoude 14.4.1728). Zijn nazaten in 18de eeuw officier, in de 19de eeuw ook enkele medici. Nu buiten Frl.

Zie: Ned. Patr. XIII (1923), 359 e.v.

**SLIKENBURGERZIJL**. Oude uitwateringssluis in de Bij-Linde, daar waar de Linde uitmondt. Gebouwd in 1580, van geen betekenis meer na stichting van de Schotterzijl (1702).

**SMALLEBRUGGE** (Fr.: *Smelbrêge*). Dorpje in Wym-britseradeel, N.N.O. van Woudsend (17 inw.). Kerkhof, klokkestoel.

Zie: Hepkema Memories, 243; Fr. landb. bl. (17.9.1954).

**SMALLE EE**, *a.* ook: Onser Lyewe Vrouwen Smelgeraconvent. Volgens kloosterlijst van 1326 dubbelklooster van augustijner koorheren en regularissen; na 1400 klooster van benedictinessen, mogelijk afhankelijk van de abt van Vlierbos. Opgeheven in 1580;

*b.* het dorp *S.E.* (in de M.E. *Smelne*) ontstond bij het klooster, was hoofdplaats van Smalingerland. Tegenwoordig een streekdorp (94 inw.), 5 km W. van Drachten.

Zie: Mon. Bat. LII, 21-22; Smalingerland (1944), 50, 267-277; Bijdr. Kerkg. Frl., 27-28; Repert., 209, 400. Smalle Eester Zanding. Langgerekt meer, waardoor het kanaal naar Drachten loopt, z Zand(ing).

**SMALLENBURG**, Nicolaas, jurist (Nootdorp 1.12. 1761—Warmond 20.7.1836). Advocaat te Utrecht (1785), hoogl. te Franeker (1788), te Leiden (1790). Handhaafde het Romeinse recht als grondslag der wetgeving.

Zie: Boeles I, 2de dl., 632-636.

**SMALLINGERLAND** (Fr.: *Smalingerlân*). Gem. in het oosten, vroeger de meest zuidelijke, negende grietenij van Oostergo. De oudste vorm van de naam is Smelne (Smalle Ee), de oude naam van de Smalle-Eester Zanding, waaraan het dorp Smalle Ee lag, dat in de M.E. de woonplaats van de grietman was. Tot de gem. behoren naast de hoofdplaats Drachten 12 zgn. buitendorpen, nl. Drachtster Compagnie, Goingahuizen,

Houtgehage, Kortehemmen, Nijega, Opeinde, Oudega, Rottevalle, Smalle Ee, de Tike, de Veenhoop en de Wilgen.

WAPEN. 'Van zilver, beladen met vijf groene bomen, staande op een natuurlijke voorgrond langs welke heen springt een hert van keel. Het schild gedekt met een gouden kroon.' (→ Grietenij wapens). De niet-officiële gemeentevlag is een Fr. vlag met in de linkerbovenhoek het gemeentewapen.

BEVOLKING. In 1714 2246 inw., in 1860 7242, in 1900 10799 en 1.1.1958 23083 inw. De vestiging overtrof de laatste jaren het vertrek, in 1956 met 1263 personen. Dit is uitsluitend een gevolg van de toenemende industrialisatie\* van Drachten. Toch is het grootste deel der bevolking nog altijd werkzaam in de landbouw; de beroepsstructuur was bij de laatste volkstelling in 1947 op een totale beroepsbevolking van 7155: landbouw 3738, nijverheid 1899, handel en verkeer 1348, huiselijke diensten 442, overige beroepen 760 personen. Waar de bodem overwegend als grasland wordt gebruikt, is de veeteelt het hoofdbestaansmiddel: de veestapel omvatte in 1956 18656 runderen op 1845 bedrijven, 1232 paarden, 3870 varkens en 1128 schapen. Voor het kleinbedrijf op de zandgrond is de pluimveeteelt en eierproductie van betekenis: in 1956 72089 hoenders op 663 bedrijven. z Kippenhouderij.

TAAL. Uit de in 1955 gehouden enquête betreffende de taal van de schoolgaande kinderen blijkt dat in Drachten 87 pct. Fr. spreekt; in de andere dorpen 99 pct. Deze cijfers demonstreren duidelijk de invloed van de vestiging uit andere provincies in Drachten.

KERKELIJKE EN POLITIEKE SITUATIE. In 1947: r.k. 140, herv. 6686, geref. 5504, geref. art. 31 641, overige kerkgenootschappen (o.a. baptisten) 290, geen kerkgenootschap 4178 personen, totaal 18611 personen. Bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1956 werden uitgebracht op K.V.P. 191, P.v.d.A. 5050, A.R.P. 3322, C.H.U. 928, V.V.D. 682, C.P.N. 555, S.G.P. 45, G.P.V. 368, N.U. 8 en N.O.U. 41 stemmen. De gemeenteraad telt 19 leden, van wie 9 P.v.d.A., 8 A.R.P. en C.H.U., 1 V.V.D. en 1 C.P.N. (1958).

VORM EN LIGGING. De gem. heeft een langgerekte vorm; zij reikt van de Groningse grens tot de Peanster Ee bij Grouw over een afstand van 20,5 km; de grootste breedte N.-Z. loopt over Drachten en bedraagt 8,4 km. De rechte grenslijnen in het oosten zijn meest in de 17de en 18de eeuw vastgesteld; oorspronkelijk waren de hoge venen hier natuurlijke grenzen. De opp. is 12 653 ha, waarvan 11 589 ha land.

HOOGTE VAN DE BODEM EN AFWATERING. De lijn van N.A.P. loopt over Nijega zuidwaarts tot Egbertsgaasten aan de Zanden, maakt dan een lusvormige bocht oostwaarts tot de Hoge Weg en bereikt de tegenoverliggende oever van de Zanding bij de Kloosterkamp (ca. 3,2 m) bij Smalle Ee. Deze lus omsluit de kom van Drachten; hierop waterde het oosten af door een tweetal

riviertjes, de Drait uit het zuidoosten en uit het noordoosten de kleine Drait of Burmaniasloot. Het hoogste punt (ca. 4,4 m) ligt bij de Puntpaal aan de Groningse grens. Het W. deel der gem. is vrijwel volkomen vlak en ligt tot 0,3 m —N.A.P. (ten zuiden van de Veenhoop). Alleen het dorp Oudega met wijdere omgeving verheft zich hier boven de nullijn, het hoogste punt reikt hier tot ca. 3,2 m. De afwatering der gem. is dus op het westen gericht; de Drait zet zich westwaarts voort in Smalle Eester Zanding, Oude en Nieuwe Monnikereppel, Monnike Ee, en Kromme Ee tot Sitebuurster Ee. Dit zijn grotendeels natuurlijke waters, die door gegraven vaarten, de Goïngabuurster Vaart Baar Peanster Ee en de Hooiamsloot noordwaarts naar de Kruisdobbe, met de waters bij Grouw en Eernewoude zijn verbonden. Deze waters zijn als recreatiegebied van grote betekenis. De voornaamste waterschappen zijn: De Grote Veenpolder\* van Opsterland en S. en de boezemwaterschappen\* de Drait, de Gealanden, het waterschap Eernewoude, de Hoge Warren en de Zwette.

GRONDSOORTEN. In het deel boven N.A.P. ligt overwegend dekzand\* aan de opp. in een laag van 1-2 m dikte. Soms is deze laag veel dunner en komt het daaronder liggende keileem\* aan de opp., zoals in de Steenkampen bij Kortehemmen. In de ruggen van Oudega en Boornbergum bereiken de dekzanden een grotere dikte. Ten oosten van Drachten is het hoogveen door afgraven verdwenen; de dalgronden hiervan hebben een dikkere humuslaag dan de overige zandgronden. In het deel beneden N.A.P. en het dal van de Drait ligt een laagveenlaag, in het westen tot 2 m dik, op de dekzanden. Op deze veenlaag ligt een dunne laag knipklei\*; alleen in het uiterste westen is deze kniplaag dikker dan 0,5 m. Waar uitgeveende petgaten zijn drooggelegd, o.a. in de Grote Veenpolder, vinden we humusrijke zandgronden.

GEBRUIK VAN DE BODEM. Het veengebied is uitsluitend grasland, ook boomgroei ontbreekt daar vrijwel geheel, behalve het moerasbos van els en wilg in de natuurmonumenten, bijv. de Grote Krite bij Boornbergum en het Princehof bij Eernewoude, beide uitgeveende petgatencomplexen.

Ook het zandgebied is in hoofdzaak grasland, toch hebben de meeste bedrijven een klein oppervlak als bouwland in gebruik; aardappelen, rogge en voederbieten zijn de voornaamste gewassen. Alleen bij Kortehemmen is een bosgebied van betekenis. Statistiek 1956: 9186 ha grasland, 344 ha bouwland en 27 ha tuinbouwgewassen (vnl. bij Drachten).

GESCHIEDENIS. Uit het onderzoek van J. Siebinga, arts te Opeinde, is gebleken dat het oosten der gem. vrijwel onafgebroken bewoond is geweest van het einde van de laatste ijstijd af; rendierjagers aan de Blauwe Dobbe te Houtgehage in de oude steentijd; uit middensteen tijd vonden bij de Smalle Eester Zanding en de Leijen; uit de nieuwe steentijd een graf heuvel aan de Smalle Eester Zanding; uit de bronstijd een grafheuvel bij Drachtster Compagnie; uit de ijzertijd een urnenveld te Legauke bij Opeinde. In de M.E. behoorde S. tot het bisdom Utrecht. In de strijd tussen Schieringers en Vetkopers was S. bij de laatste partij aangesloten en

had veel te lijden van rooftochten. De reformatie werd vooral na de in neming van Groningen in 1594 krachtig doorgezet. In het jaar 1672 ondernamen de Munstersen stroop tochten door *S.*, waaraan o.a. een tweetal historische sagen herinneren, z *Blauwe Steen*, *Bisschopsgraven*, *Galen*, *B. C. van*. *W.*, *M.*

Zie: Smellinger-land, proeve van een 'geakinde' van de gem. *S.* (1944-50); *S.* in Overgangstijd, Rapport Kath. Sociaal Kerkelijk Instituut I-III (1953-57); Repert., 209.

**S.M.C.**, z Peremptoir examen.

**SMEDING, Alle Jans**, smid (Roordahuizum 7.1.1820-5.1.1902). Tot 1882 smid, penningmeester van Selskip 1844 van 1873-1902. Schreef in de *Fr. tijdschriften* verzen in de volkstoan; enkele zijn op muziek gezet.

Zie: *N.B.W. X*, 937-938; *Fryslân* (1929), 65-68.

**SMEDING, Doeke Ritskes**, uitgever (Lwd. ged. 3.1.1753-1.4.1814). Schoonzoon van *Abr. Ferwerda\**, die hem 1783 de 'Leeuw.\* *Cour.*' overdeed (tot 1814). Hij was 1811-14 gedwongen samen te werken met *M. Koon\**, uitgever der 'Fr. *Cour.\**'.

**SMEDING, Pieter Koumans**, zakenman (Lwd. 15.11. 1791—6.3.1854). De weduwe van zijn oom *D. R. S.* droeg hem de 'Leeuw. *Cour.*' over (1817). Opgevolgd door zijn schoonzoon *H. G. Knorre*, die 1857 *W. Sprenger\** in de leiding opnam. *S.* was gedeputeerde. Grondlegger der firma *Koumans S. z Coumans*.

**SMEDING, Sietse Sietses**, onderwijzer (Roordahuizum 16.10.1830-Scharnegoutum 8.10.1892). Stond na 1858 te Scharnegoutum. Jarenlang redacteur van het blad 'Friso' (Workum) en medewerker aan *Fr. tijdschriften*.

Zie: *N.B.W. X*, 938.

**SMEERWORTEL** (Fr.: *skuorwoartel*). Plant. In heel *Frl.* op vochtige plaatsen algemeen.

**SMID**. Bekleedde vroeger in het *Fr.* dorpsleven groter plaats dan nu. Vandaar op vele plaatsen *S.s*-huis (*Birdaard*, *Eernewoude*, *Hallum*, *Hogebeintum*, *Janum*, *Sint-Jacobi Parochie*, *Weisrijp*, *Winaldum*), *S.s*-laan (*Appelscha*, *Bakhuizen*), *S.s*-kamp (*Nieuweschoot*).

Zie: *Fr. Plaknammen III*, 73.

**SMID**. Doopsgez. familie te *Balk*; leden hoorden al in 1672 tot de gemeente.

*Johannes*, zich naar zijn ambacht noemend, een zeer conservatief man, was 1796-1828 (leke)preker der gemeente; hij liet o.a. twee oude catechisatieboeken op eigen kosten herdrukken; hij en zijn twee broers bekostigden een herdruk van het *Klein-Hoorns-Liedboek* (1814).

Zijn zoon *Obe S.* (1802-50), prediker der gemeente (1828), typisch oudmenniste liefdeprediker, bestudeerde vlijtig *Menno Simons*. Zijn broer, de boer *Ruurd Johannes S.* (ook *Smit*) (1814-93), werd 1847 tot preker en 1849 tot oudste (bedient ook doop en avondmaal) verkozen. Hij leidde met zijn zwager *R. J.*

*Siemensma\** de emigratie van een groot deel der gemeente naar *Amerika* (1853-54). z *Balkster Fijne Mennisten*.

Zie: *Stemmen uit de Doopsgez. Broederschap V* (1956), nr. 4.

**SMIENT** (Fr.: *smjunt*). Kleine eend. Broedt in het noorden. Overwintert in groten getale op *Fr.* meren en plassen.

**SMINIA, Van**. Geslacht uit *Ferwerd*, waarvan *Hessel* (*Ferwerd* ca. 1588-Akkrum 1.12.1670), rekenmeester enz., het geslacht in de grietmancoterie bracht. Het geslacht bloeit nog, deels onder de namen *Baerd v. S.* en *Coehoorn v. S.*

Zie: *Stb.* I, 364; II, 244; *Ned. Adelsboek* (1951), 410 e.v.; *N.B.W. x*, 938.

—, **Hector van**, politicus (Lwd. 5.12.1763-31.10. 1816). Bekleedde zowel voor als na 1795 belangrijke functies. In 1813 verving hij (bij de komst der kozakken\*) met *E. H. Bergsma\** als commissaris-generaal de prefect *J. G. Verstolk\**. Later grietman van *Idaarderadeel* en lid Tweede Kamer.

—, **Jhr. Hobbe Baerd van**, historicus (Lwd. 30.9. 1797—Bergum 25.7.1858). Grietman van *Tietjerksteradeel* (1823-58). Schreef vele artikelen en boeken over de *Fr.* geschiedenis. Bekend: *Nieuwe Naamlijst van grietmannen* (tot 1837, met supplement) en *Wandelingen van mijn oudoom...*, over *Tietjerksteradeel*, onder pseud. *H. v. Rollema* (1841).

Zie: *Levensber. Letterk.* (1859), 149-160; Repert., 136-137.

**SMIT, Johannes** (Jo), publicist (*Midsland*, *Terschelling*, 24.3.1916-). Onderwijzer, journalist te *Lwd.*, directeur *Reg. Omroep Noord te Groningen* (1952). Schreef *Fr.* gedichten en verhalen in tijdschriften. Apart verscheen: *Sûnder sûker* (novelie, 1956), en de studie: *Federalistyske eachweiding* (1956). Radiohoorspel *De brief*.

Zie: *I.H.* (1956), 114; *Tsj.* (1957), 27-29.

**SMIT, R. J.**, z *Smid* (doopsgez. familie).

**SMITH, Hobbe**, schilder (*Witmarsum* 7.12.1862-Amsterdam 1.5.1942). Opleiding: *Br. de Vries*, *Quellinusschool*, *Rijksac. v. Beeldende Kunsten*, *Antwerpse ac.* Vlot schilder, beïnvloed door *Jacob Maris*, doch luchtiger en speelser. Figuur, stadsgezicht, schepen enz.

**SNAVELBIES** (Fr.: *fluen*). Plant. De twee bekende soorten beide in het zuidoosten, op vochtige heide.

**SNECANUS, D. J.**, z *Daniel Johannis Snecanus*.

**SNEEK** (Fr.: *Snits*). Gem. en stad in *Westergo*, tijdens de Republiek vierde in rang. Ligt aan de wegen *Heerenveen-Afsluitdijk*, *Lwd.*—*Lemmer*, en aan de spoorlijn *Lwd.*—*Staveren*.

NAAM. Oude 13de-eeuwse vormen zijn *Sneek*, *Sneke* en *Snake*. Soms verklaard als Engels: *snake*, slang. *Wrsch.*: vooruitspringende punt, waarbij aan de hoek *Hemdijk-Kerkterp-Groene dijk* kan worden gedacht (vgl. *Snikzwaag*, *Snakkerburen*).

WAPEN. Een schild in de lengte doorsneden: de rechterhelft van goud, beladen met een halve zwarte arend; de linkerhelft zwart beladen met drie gouden kronen, paalsgewijze geplaatst. Het schild is gedekt met een gouden kroon en wordt gehouden ter rechterzijde door een Wildeman en ter linkerzijde door een klimmende leeuw. → Stadswapens.

BEVOLKING. In 1714 3252 inw., in 1796 4893, in 1860 8570, in 1900 12053, in 1920 13527, in 1940 17390 inw., terwijl in 1957 de 20000 is gepasseerd. Op 1.1.1958 20231 inw. De vestiging is aanzienlijk, de meeste nieuw ingekomenen zijn uit de omgeving afkomstig; de vertrekkenden zijn nog iets talrijker; hun bestemming is meestal W.-Nederland. Het geboortenoverschot overtreft het vertreksaldo. TAAL. Het Sneker dialect is een vorm van het zgn. 'Stadsfries\*'; de invloed van Hollandse instroming is vooral in de 19de eeuw sterk geweest. Vele Snekers spreken in huis en bedrijf Fr. In 1955 sprak van de 2675 kinderen 16 pct. Fr., 26 pct. Hollands en 77 pct. Stadsfr.

KERKELIJKE EN POLITIEKE SITUATIE. Kerkgebouwen: Ned. herv. kerk (Martinikerk), geref. kerk (poster-, Noorder- en Zuiderkerk), r.k. kerk, baptistenkerk, chr. geref. kerk, doopsgez. kerk, geref. kerk art. 31, hersteld apostolische gemeente. In 1947 was de verdeling naar godsdienst als volgt: herv. 28,7 pct., geref. 18 pct., r.k. 14,4 pct., chr. geref. 1,3 pct., doopsgez. 3,4 pct., hersteld apostolisch 1,2 pct., baptistisch 1,5 pct., overige kerkgenootschappen 0,9 pct., geen kerkgenootschap 30,6 pct. Bij de kamerverkiezingen van 1956 werden uitgebracht op: K.V.P. 13,2 pct., P.v.d.A. 38,4 pct., A.R.P. 18,9 pct., C.H.U. 15,2 pct., V.V.D. 8,3 pct., C.P.N. 4,7 pct., G.P.O. 0,6 pct. Overige partijen 0,7 pct. De zetelverdeling in de gemeenteraad is (1958): P.v.d.A. 7, A.R.P. 4, C.H.U. 3, K.V.P. 3, V.V.D. 2, te zamen 19 zetels.

ONDERWIJS. S. is het onderwijscentrum voor de Zuidwesthoek. Naast de vier openb., vier prot. chr., twee r.k. scholen en de neutrale Montessorischool, die vooral de plaatselijke onderwijsbehoefte dekken, zijn aanwezig: stedelijk gymnasium, chr. lyceum, R.H.B.S., chr. kweekschool, openb., chr. en r.k. ulo-scholen, huishoudschool, chr. lagere landbouwschool, openb. en chr. schipperscholen, chr. binnenvaartschool, openb. en chr. B.L.O.-scholen, handelsavondscholen.

GRENZEN EN OPPERVLAKTE. S. wordt aan de zuidwestzijde begrensd door IJlst, aan alle andere zijden door Wymbritseradeel. De grenzen lopen langs sloten, vaarten en dijken, waardoor een soort vierkant is ontstaan met hoekpunten bij de Zwarte Brekken, bij Offingawier, onder Pophorne (N. van S.) en aan de westzijde aan de weg naar IJlst (de Hemdijk).

Het niet-bebouwde deel heet wel de klokslag\*. Boerderijen staan verspreid aan de zuidzijde: Tinga bij de Woudvaart, en Sytsingawier-De Domp aan de Groene dijk.

Totaal oppervlak 889 ha, waarvan 740 ha agrarisch gebruikt. Het

overige is meest bebouwd. Het agrarische deel wordt steeds kleiner door stadsuitbreiding aan de zuid-, noordwest- en noordoostzijde (→ Wymbritseradeel).

BODEMHOOGTE EN AFWATERING. Op diepten van 3-8 m ligt overal de bovenkant van het pleistoceen (dekzand\*). Het daarop ontstane veen werd in het uiterste noorden van de gem. weggeslagen en vervangen door klei. Dit kleidek ligt ook over het veen, in dikte variërend van enkele meters in het noordwesten tot enkele decimeters in het zuidoosten. Behoudens de oude ophogingen (terpen) en de recente opspuitingen voor de nieuwe woonwijken, ligt de bodem tussen 0 en — 1 m. De afwatering vindt plaats naar Houkesloot, Brekken en Geeuw. Bij De Domp in de Groene dijk watert op het Sneker gebied een deel van de Rauwerderhem af. BESTAANSMIDDELEN. Na 1930 heeft S. zich snel ontwikkeld. Het Sperkhem (zuidoostzijde), de Noorderhoek (aan de noordwestzijde van de spoorlijn naar Lwd.), het Eiland (tussen Jachthaven en Houkesloot) en de recente uitbreiding aan de Lemsterzijde samen met de ontvolking van de binnenstad hebben de plattegrond en de bevolkingsverdeling ingrijpend doen veranderen. S. behield de functie van centrum van de Zuidwesthoek.

Industrie, met in 1950 3333 beroepspersonen, is belangrijk. Grote bedrijven (meer dan 250 werknemers) zijn Lankhorst\* (touw) en Tonnema (o.a. Kingpepermunt). Middelgroot zijn Wouda's veevoederindustrie en een viertal metaalbedrijven voor apparaten van allerlei soort. Van betekenis zijn nog de drukkerij, verfindustrie, bouwmaterialenindustrie (hout en beton), scheepsbouw en -reparatie, wasserijbedrijven en een zuivelfabriek.

HANDEL EN VERKEER. In 236 winkels werkten in 1950 ca. 700 personen. Groothandel in kruideniers- en bakkerswaren, textiel, gereedschap, produkten van en voor het agrarisch bedrijf en bouwmaterialen zijn voor de verzorging van de Zuidwesthoek van groot belang. De tweede veemarkt van Frl. en een algemene weekmarkt trekken elke dinsdag velen naar de stad. S. is bus- en bodecentrum voor de streek. Verzorgend zijn nog te noemen: onderwijsinstellingen, r.k. ziekenhuis, telefoondienst, veiling enz. Het gemeentehuis van Wymbritseradeel is ook in S. gevestigd. De veeteelt in de klokslag is niet belangrijk. Enkele boerderijen zijn geheel ingebouwd. Op 63 bedrijven van gemiddeld 10 ha werken ca. 240 personen. Watersport op het ca. 5 km N.O. van S. gelegen meer is zeer belangrijk. De S.-week in aug. is een nationaal watersportevenement.

GESCHIEDENIS. S. is ontstaan op de grens van het kleigebied en het nauwelijks met knip bedekte laagveen, waar in de eerste eeuwen n.C. kleine nederzettingen bestonden, die ook bij het stijgen van de zeespiegel niet geheel verdwenen. Door de bedijking van de Middellzee en zoutwinning in het zilte laagveen kon bij een der zijden in de Hemdijk (Neltjezijl aan de Schaapmarkt) de nederzetting 'Wagenbrugge' ontstaan, die in de 13de eeuw middelpunt werd van Z.O.-Westergo (district en dekenaat); de naam S. komt pas in 1296 voor.

S. trad al in 1276 eigenmachtig op tegen doorvarende schepen, werd in 1293 versterkt en verbrandde in 1294 voor een groot deel. Daarna wordt het pas weer genoemd in 1398, toen Rienk Bockema\*, hoofdeling te S., door Albrecht\* van Beieren werd

benoemd tot baljuw van 'Olde Waghenbrugge'. Als Rienks opvolgers traden sinds 1410 de Harinxma's\* van Heeg op; voortaan was S. schierings. In 1424 blijkt het burgemeesters, schepenen en raad te hebben; het bestuursrecht werd in 1456 in het stadsboek omschreven, met het marktrecht\*, waarbij de boterwaag de belangrijkste plaats innam. Politiek beleefde S. zijn hoogtepunt onder de jonge Bocke Harinxma (1487-99), die de macht van de Galama's in de Zuidwesthoek brak en de stad uitlegde (1493), maar toen hij de huursoldaten van Nithard Fox\* in dienst nam, greep hij boven zijn macht. Na de slag op het Slotmeer namen de soldaten hem gevangen (1496) en korte tijd aanvaardde S. zelfs de bescherming van Groningen. Men besloot nu hulp te zoeken bij Albrecht\* van Saksen (mrt. 1497), maar in 1500 deed S. weer aan de opstand mee. Van George\* verkreeg het de vernietiging van alle boterwagen in wijde omtrek (9.7.1514), maar even later sloot het zich aan bij Karel\* van Egmond (26.11.1514). S. verviel nu zo, dat hongeroproeren leidden tot de overgave aan Karel V (22.9.1522). De stad werd ommuurd en kreeg een nieuwe jaarmarkt\* (1552). Toen de geuzen in Frl. landden, sloot S. zich 19.8.1572 bij hen aan. De kloosters Hospitaal en Groendijk werden door de burgers gesloopt, maar toen het mis ging, nam het hongerende volk Dirk van Bronkhorst\* gevangen en leverde hem uit aan het Hof (24.11.1572). De religievrede\* (1576) ende aansluiting bij de Unie\* (1579) brachten pas de definitieve ommekeer.

De 17de eeuw bracht nieuwe welvaart. Voor het verkeer kwam een jaagpad naar Lwd. (1661). In de winter 1672-73 vergaderde in S. de landdag van de weerspannige grietmannen. De 18de eeuw bracht de sloop van muren (1717-25) en bolwerken (1752). Het stadhuis werd vernieuwd (1744-60), maar voor en na was de corruptie even erg. De ontevredenheid nam in 1784 scherpe vormen aan, ook binnen de vroedschap, maar in hoofdzaak kon het stadsbestuur een gematigde koers volgen, ook toen de volmachten ten landdage zich bij de patriottische Staten te Franeker aansloten (1787). De Franse tijd is met geestdrift ingehaald en met opluchting uitgeluid: 16.11. 1813 hees het volk de Oranjevlag, 26.1.1813 kwamen de kozakken. Als marktstad deelde S. verder in de goede en slechte tijden van de veehouderij. Het kreeg harde wegen (1843 naar Lwd., 1845 naar de Lemmer, 1859 naar Bolsward), stoombootverbindingen, een spoorlijn (1883), een tramlijn naar Bolsward (1882) en Joure (1886). In dezelfde tijd werden de kanalen verdiept en verbreed, zodat ook verschillende industrieën tot ontwikkeling konden komen. Veel moois is echter gesloopt, de Waterpoort\* is in 1878 met moeite behouden. Het toerisme richt zich dan op de watersport\*, waarvoor in 1911 de jachthaven geopend werd. De centrale functie (markt, winkels, groothandel en verzorgende industrie) bleef de basis.

KLOOSTERS. Deze zijn voor S. en omgeving van belang geweest. Genoemd moeten worden: a. zusterklooster van St.-Antonius, bekend als 'het oude hospitaal' (bagijnen?). Gesticht in 1206, in 1294 verbrand. Het bestond nog ca. 1400. b. commanderij der

hospitaalridders (Hospitaal, St.-Jansberg), ontstaan 1284-1317, op een terp ten noorden van de stad. Zij verwierf vrij veel grondbezit (uithoven in Eemswoude en Osingahuizen) en het patronaatsrecht\* over verschillende kerken, o.a. Bolsward. Na afbraak door de burgers in aug. 1572 is het klooster naar de stad overgebracht, in 1578 naar Osingahuizen, in 1580 opgeheven. Op de St.-Jansberg is de algemene begraafplaats aangelegd, c. op het verkleinde terrein van a. vestigden zich in 1462 de kruisbroeders; In 1580 werd dit klooster omgezet in een weeshuis. z Groendijk.

MONUMENTEN EN OUDHEDEN. De grachtengordel is nog geheel aanwezig. Van de omwalling bleef slechts een deel van het bolwerk aan de westzijde. De enige poort is de Waterpoort (ca. 1613). Hier kon men var. de binnengrachten uit de buitengracht passeren en de Geeuw invaren op weg naar het zuiden. De poort is fraai met torentjes versierd. De Grote of Martinikerk is ca. 1500 gebouwd op de plaats waar vermoedelijk eerst een tufstenen 13de-eeuws kerkje heeft gestaan. Ze bestaat uit een driebeukig schip, waarvan de middelste beuk in het koor ver naar het posten doorloopt. Naast weinig mooie aanbouwsels is er aan de zuidzijde een fraaie sacristie\* (begin 16de eeuw), waarnaast een gesloten houten klokkestoel staat. De twee grote zadeldaktorens die voor de westgevel hebben gestaan, zijn geheel verdwenen. Inwendig is veel gewijzigd. De zerken zijn onzichtbaar door een planken vloer, de magistraatsbank en de gebrandschilderde ramen zijn verdwenen. Het orgel (Schnitger 1710) is bij herstellingen bedorven. Gebleven zijn de goede doch eenvoudige preekstoel en de zware deur tussen kerk en sacristie. Nieuw zijn de gebrandschilderde bevrijdingsramen. In het kleine daktorentje hangt het carillon\*, dat S. na 1945 ontving van het Oud-Burger-Weeshuis. Het is reeds het vierde in de stadshistorie. Het Raadhuis (tweede helft 17de eeuw, → Bouwkunst) is gewijzigd in 1760. Het bevat in de voorgevel vijf ramen, waarboven een rechte kroonlijst. Versieringen met beeldhouwwerk in rococostijl. Midden voor de gevel is een monumentale gebeeldhouwde dubbele stoep met lantaarns en bordes (G. Nauta, 1745). Interieur meest rococo, in de raadzaal o.a. 18de-eeuwse lambrizeringen en goudleerbehang. In het Raadhuis vele schilderijen en curiosa betreffende oud-S.

Een vrij groot aantal 17de-eeuwse trapgevels, 18de-eeuwse halsgevels en 18de- of 19de-eeuwse gevels met rechte kroonlijsten bevindt zich langs Kleinzand, Hoogend, Leeuwenburg, Singel en de Kaden. Een aantal hiervan is vooral in de 19de en begin 20ste eeuw door verbouwing geschonden. Een gave gevelrij bezit S. niet meer. G., c. d.; o., H.

Zie: E. Napjus, Chronijk van S. (1772, <sup>2</sup>1820); A. S. Miedema, S. en het Sneeker Stadrecht (1895); H. Halbertsma en W. H. Keikes, Drie kronen met ere (1956) (met veel lit.); Reg. Leeuw.

Cour., 57; Repert., 209-211; Leeuw. Cour. (7.5.1955; 5.5.1956); LH. XXXIV (1956), 139-176.

**Snekermeer** (Fr.: *Snitser Mar*). Meer, 5 km O. van S., grotendeels in Doniawerstal; een strook langs de N.W. oever in Wymbritseradeel en langs de N. oever in Rauwerderhem. Met de poelen ten oosten is het meer 1280 ha.

Dwars door het meer van Jongeburen naar Offingawier de Gravinneweg\*, een brede, uit hard, bruinrood zand bestaande ondiepte, waar ruim 1 m water staat. Hierop aan de W. oever drie eilandjes, de Roospollen. Diepte overigens 1,5-2 m, in de betonde vaargeul van het Prinses-Margrietkanaal 3 m. In het zuidwesten een lang eiland, de Zwagen, door Houkesloot en Kruiswater van de W. oever gescheiden, door het Kolmeer van het Groot-schar ten zuiden. Ten noorden van de Zwagen de Roekoepolle (ook Rokoe- of Roekepolle). Ten oosten van het meer de Goïngarijsterpoelen, door Sibesloot en Herengat met het meer verbonden. Drukste centrum voor de Fr. watersport\*.

**Sneker-Oudvaart**. Boezemwaterschap in Idaarderadeel, Rauwerderhem, S. en Wymbritseradeel. Opgericht 1926 (5127 ha). Doel: bemaling en bevordering van vaargelegenheid.

Tot de werken behoren dan ook gemalen, o.a. bij De Dorren de Gauwsterzijl, te Irnsum, en vele vaarten (o.a. de Oudvaart) en (\*tekst weggevallen) het minderen der kleine scheepvaart neemt ook het nut van de vaarten en sluizen af, maar voor waterlozing moeten ze grotendeels blijven. Door het wegvallen van de scheepvaart neemt de behoefte aan wegen toe. Ruilverkaveling\* voor dit gebied is in voorbereiding. Voor het wapen → Boezemwaterschap.

Zie: Fr. landb. bl. XLIII (19.7.1946).

**Sneekweek**. Jaarlijks zeilfestijn in de derde week van aug., door de Kon. Zeilver. S. en de Sneker Zeil Club georganiseerd op het Snekermeer. Hoogtepunt is de 'hardzeildag' op woensdag.

**Sneker-Franeker Zeilvaart**. Prov. vaarwater van S. over Oosterlittens naar het Van Harinxmakanaal O. van Franeker, diepte 1,7 m.

**Sneker Kroniekje**. Dit Hollandse kroniekje (1464) van een monnik uit Thabor\* loopt van 781-1463. Handschrift in de Universiteitsbibliotheek te Leiden.

Zie: H. Bruch, *Kroniek der Fr. kronieken* (1952), 41-51; Romein-Bruch, *Supplement* (1956), 61-62.

**SNEUPER**. Snuffelaar, onderzoeker uit liefhebberij. Verzamelt soms uniek en voor de wetenschap belangrijk materiaal. De Fr. Akademy\* heeft de medewerking van vele S.s. Er is in Frl. levendige interesse op allerlei gebied en door diverse oorzaken minder afstand tussen officiële wetenschap en leken dan elders. Op archeologisch gebied geldt dit voor de zgn. *stientsjesikers* (steentjeszoekers), die in het oosten en zuidoosten naar voorwerpen uit de steentijd zoeken, en vaak zeer mooie collecties hebben.

**SNIK** (Fr.: *snikke(skip)*), a. in de 18de eeuw vissersvaartuig van de Waddenkust (Wierum, Peasens) en Ameland—Schiermonnikoog; b. klein

binnen vaartuig met rechte vallende steven, tot in deze eeuw veel gebruikt voor vervoer van aardappelen naar de veiling; c. marktschip en trekschuit\* (verouderd). **SNIKZWAAG** (Fr.: *Sniksweach*, uit *snik*, punt, *zwaag\**, laaggelegen weiland). Dorp aan het water en de weg Joure—Terhorne, in Haskerland (145 inw.; 1811 68, 1890 158 inw.). Kerkhof met klokkestoel. Kerk reeds lang verdwenen.

Zie: Hepkema Memories, 290.

**SNOEK**. Algemeen bekende zoetwatervis. In Frl. zeer algemeen. Een van de weinige zoetwatervissen met behoorlijke marktwaarde.

**SNOEK**, Age Johannes, boer (Tietjerk 20.3.1825-Wirdum 18.12.1863). Werkte mee aan Fr. tijdschriften, sprak op krite-bijeenkomsten.

Zie: N.B.W. X, 947.

**SNOEKBAARS** (Fr.: *snoekbears*). Vis. Oorspronkelijk niet inheems, maar in 1885 in de Duitse Rijn gepoot; in 1888 zijn de eerste exemplaren gevangen. Later sterke uitbreiding in Nederland, ook door uitzetten van jonge S.

S. komt regelmatig in de Fr. meren voor, wordt veel gevangen op het IJselmeer. Vis met marktwaarde, ook door hengelaars bijv. op het Snekermeer (sluizen bij Terhorne) en op Fluessen en Morra (Galamadammen) zeer gewaardeerd, z IJselmeervisserij.

**SNOTOLF** (Fr.: *roasfisk*). Plompe zeevis. In het voorjaar in de paaitijd wel in de Waddenzee aan te treffen. Vroeger veel jongen tussen de zee grasvegetatie.

**SOASIAEL-DEMOKRATYSK FRYSK FORBÂN** (Sociaal-democratisch Fr. Verband). Organisatie, opgericht 1928, door hen die zowel de Fr. beweging als de S.D.A.P. wilden dienen. Er werden kampen georganiseerd, een aantal brochures (o.a. over Esperanto) uitgegeven. Er was een Forbânsboekhandel De Funk. z Volksblêd, It Fryske; Forbân, It.

Zie: De S.D.A.P. en it Fr. (1932); Cat. Fr. taal (1941), 66-68, 212

**SOCIAAL-DEMOCRATISCHE ARBEIDERSPARTIJ (S.D.A.P.)**. Bij de stichting van de S.D.A.P. te Zwolle (26.8.1894) waren ook Friezen tegenwoordig. Toch werd de partij aarzelend in Frl. ontvangen. Vele Volkspartij\*-mensen bleven afzijdig. F. Domela Nieuwenhuis\* en G. L. v. d. Zwaag\* hadden nog grote aanhang.

Het optreden van P. J. Troelstra\* bracht verandering. Hij behaalde in 1897 in Lwd. en Tietjerksteradeel de meerderheid. Ca. 1900 kwam G. W. Melchers\* als propagandist. Hij werd 1901 in Lwd. gekozen. Langzaam groeit nu de partij. Bekende figuren waren J. G. Jansonius\*, H. H. de Vos, M. Hillebrand\*, K. Besuyen\*, A. v. d. Heide\*, L. Zandstra\*. Ook de 'Blijde\* Wereld'-groep deed mee. Bij de statenverkiezing van 1907 klom de S.D.A.P. van vijf op acht zetels. Er zijn dan 25 gemeenteraadsleden, alleen in Leeuwarden reeds zeven. In 1913 werden in Frl. Vier S.D.A.P.'ers verkozen voor de Tweede Kamer (aantal stemmen: 17254). Na W.O. I waren er no afdelingen (5500 leden). Het aantal statenzetels wordt in 1919 op

14 gebracht. Dan 139 gemeenteraadsleden. Tussen de oorlogen zijn o.a. H. de Boer\*, J. K. Brouwer, J. K. Dijkstra\*, J. Geerts, L. J. de Jong, J. Klok, P. Sikkes\*, J. Ytsma bekende figuren. Voor W.O. II ondervindt de partij hier last van de Troelstrabeweging\* (Paul Kies). Na de oorlog komen de meeste leden in de P.v.d.A. terecht, al hebben velen moeite daarmee. Voor vele buitenkerkelijke arbeiders fungeerde de partij als kerk. Strijdliederen werden als psalmen gezongen. De Arbeidersjeugd centrale en het Instituut\* van Arbeidersontwikkeling hadden veler belangstelling. De partij was algemeen Nederlands georiënteerd, maar velen hadden een open oog voor de idealen der Fr. beweging (z Soasiael-Demokratysk Frysk Forbân). De S.D.A.P. was de partij van de 'bewuste', 'moderne' arbeider en leefde evenzeer op het platteland als in de steden, vooral in de Noordwesthoek en het midden van Frl., minder sterk in het zuidoosten.

Zie: Jaarverslagen Gewest Frl. S.D.A.P.; P. J. Troelstra, Gedenkschriften I-IV (Amsterdam 1927-31); Leeuw. Cour. (27, 28, 29.9.1950).

**SOCIALE STRUCTUUR.** Geheel van maatschappelijke groeperingen en verhoudingen, z Dorpstypen, Rangorde, Standen.

**SOCIALISME.** De beweging, die een samenleving wenst gericht op gemeenschappelijke voorziening in de behoeften van haar leden, heeft in Frl. altijd minder een economische dan wel een sociaal-ethische inslag gehad.

Marxisme kwam in Frl. praktisch niet voor. Eerst vindt de beweging in de Fr. Volkspartij\* haar vorm. Deze wordt meer door kleine burgers (schoolmeesters) dan door arbeiders gedragen, Anarchistische gedachten (F. Domela Nieuwenhuis\*, G. L. v. d. Zwaag) sluiten aan bij het Fr. volkskarakter\*. De Sociaal-Democratische Arbeiderspartij van de Fries P. J. Troelstra\* wordt meer een arbeiderspartij, maar het S. leeft ook elders.

De chr. sociale groep rond de 'Blijde\* Wereld' had in Frl. invloed. Onder de orthodox-protestanten had voor W.O. II de Christelijke\* Democratische Unie een vrij grote plaats. De in Frl. sterke geheelonthouders- en arbeiders beweging liepen lange tijd parallel. Fr. besef van rechtvaardigheid en het protest tegen te sterke centralisatie kregen vorm in de Troelstra-beweging\* rond Paul Kies. Al waren er na W.O. II vele rechtzinnigen die de Partij\* van de Arbeid kozen, toch is van radicale doorbraak geen sprake. Opmerkelijk is, dat de P. v.d. A. op het platteland een sterke positie inneemt. In sommige gemeenten in het zuidoosten had het communisme\* korte tijd veel invloed, maar door het uittreden van G. Roorda\* en door de Hongaarse gebeurtenissen verloor het terrein.

**SOCIALISTISCHE BLADEN.** Sedert de opkomst van het socialisme heeft Frl. bladen uit deze gedachten-wereld gekend:

Friesch Volksblad\*, 1876-99 (z Stellingwerf, O.; Volkspartij, Fr.); De Klok\*, 1889-1913, weekblad voor de Volkspartij in Schoterland en Wolvega; Sneeker Courant, 1889-93 (van H. J. Poutsma\*; 1892-93 met P. J. Troelstra\*), voortgezet in 'De Nieuwe Tijd'; De Nieuwe Tijd, 1893-94; 't Morgenrood\*, te Harlingen, 1892-98 (Tj. Stienstra); De Jonge Socialist, te Wolvega, 1892-1894; De Zwoeger, te Sneek, 1895-96; Arm

Friesland, te Lwd., 1899-1900 (P. J. Troelstra, G. W. Melchers\*), voortgezet in 'De Volksstrijd'; De Volksstrijd, 1900-02 (met J. H. A. Schaper en A. v. d. Heide\*); De Blijde\* Wereld, 1902-32; Friesch Volksblad, 1905-24 (A. v. d. Heide, G. Horreus de Haas\*, H. de Boer\*); It Frysk Folksblêd, 1930-32; It Forbân, 1932-38; Volksblad voor Friesland, 1931-45 (J. K. Dijkstra\*); Het Vrije Woord, 1938-40 (z Troelstrabeweging); Het Vrije Volk voor Friesland, 1945-.

**SOCIËTEIT DE FRATERNITEIT.** Patriottenclub te Lwd., die 7.2.1795 het Comité\* Revolutionair Provinciaal organiseerde.

Zie: Vr. F. XVII (1890), 360 e.v.

**SOCIËTEIT VAN DOOPSGEZINDE GEMEENTEN IN FRIESLAND** (Fr. Sociëteit of F.D.S.). Opgericht 1695, vergadert jaarlijks op donderdag na Pinksteren te Lwd. Gesticht om 'liefde, vrede en enigheid onder malkander te bewaren' en vooral tot ondersteuning van noodlijdende gemeenten. Daarbij is later gekomen: het beheer van het fonds voor predikantsweduwen (1804), soms het examineren van personen en hun aanstelling tot proponent (vóór 1860), het administreren van een studiefonds voor de opleiding van doopsgez. predikanten (1859), enz. In 1695 sloten zich 45 gemeenten in Frl. aan, één in de stad Groningen en één in Sappemeer. De laatste twee zijn tot tegen 1800 lid gebleven, terwijl steeds meer gemeenten in Frl. zich aansloten. Thans zijn alle Fr. gemeenten lid. In de 18de eeuw was de S. verdeeld in vier klassen, waarvan feitelijk alleen de Zuiderklasse (Z.W.-Frl.) een min of meer zelfstandig bestaan heeft geleid. Ondanks de activiteit en financiële steun der S. zijn in de 18de eeuw een aantal kleine gemeenten verloren gegaan. Van 1672-1735 heeft de S. herhaaldelijk collectes in Frl. georganiseerd voor vervolgd geloofsgenoten in Zwitserland, de Palts, Polen en Pruisen.

Naar buiten is de S. vooral in de jaren 1739 e.v. opgetreden, toen er herhaalde rekestes bij de Staten van Frl. werden ingediend over de schorsing der menniste prekers Pieke\* Tjommens en W. J. Brouwer\*. De opsteller dezer stukken was J. Stinstra\*, zelf in 1742 geschorst. Ook hierover is meermaals door de S. bij de Staten gerekstreerd.

Zie: S. Blaupot ten Cate, Gesch. der Doopsgezinden in Frl. (1839), 183-204, 209-215; Doopsgez. bijdr. (1895), 1-33.

**SOCINIANISME.** Leer, genoemd naar Faustus en Laelius Socinus, die de drieëenheid en de godheid van Christus loochenden. Het S. kende hoge waarde toe aan de rede, verdedigde de wilsvrijheid, bestreed de predestinatiegedachte en de gangbare sacramentsopvatting, en drong aan op praktisch christendom.

Het S. is in Frl. hardnekkig bestreden (o.a. door F. Elgersma\*, Jac. Oldenburg\*, G. v. Velsen\*). Men verdacht er de doopsgezinden van, die van 1672-1722 een betrekkelijke vrijheid genoten en vrij talrijk waren, z Brouwer, W. J.; Jan Thomas; Marten Jacobs.

Zie: W. J. Kühler, Het S. in Ned. (Leiden 1912); J. C. v. Slee, De



Gesch. van het S. in Ned. (Haarlem 1914).

**SOENSTERDIJK.** Stuk zeedijk van Kollumerland tussen Platte Dijk en Raken (aansluitpunt Schalderdijk).

**SOESKRAKELING.** Een krakeling\* als begrafenisgebak nog in zwang. Wordt op een gesloten plaat gebakken en krijgt daardoor zijn typische luchtigheid; bevat geen suiker, wel specerijen.

**SOET, Hendrik,** ook Soeteboom, boekhandelaar (Oostzaan 1616-wrsch. na 1678). IJverig beoefenaar van geschied- en oudheidkunde. Tekende, dichtte, werkte aan het toneel.

Wrsch. door het contact van zijn streek met de schippers van Z.W.-Frl. komt hij tot een boekje over Staveren, gebaseerd op oude en nieuwe fantasieën.

Wrk.: Op- en nedergank van de oude koninklycke en loffelycke Anzee-stadt Stavoren... (Haerlem 1647).

Zie: N.B.W. V, 765-767.

**SOLARO, Antonio,** beeldhouwer (Locarno?—Lwd. 12.7.1793). Reisde in Italië en Frankrijk, werkte later te Lwd. Beeldwerk aan orgel Bozum (1789).

**SOLCKEMA.** Fr. geslacht (15de-18de eeuw), waarvan vele leden officier waren.

Zie: Stb. I, 367; II, 255.

**SOLIDUS.** Romeinse gouden munt, ingevoerd door Constantijn de Grote, in de volgende eeuwen in grote hoeveelheden geslagen. De Germaanse koningen, die na de Volksverhuizing het westen van het rijk bezetten, handhaafden de S. lang als standaardmunt en sloegen nabootsingen van de Romeinse typen. Deze zijn in Frl. veel gevonden, waar men tot na 800 meer gouden dan zilveren munten had; ze zijn daar voor een deel ook stellig sedert de /de eeuw vervaardigd. Onder Lodewijk de Vrome werden korte tijd Frankische solidi uitgegeven, wellicht bestemd voor circulatie in Frl. Ze zijn daar in ieder geval op grote schaal geïmiteerd.

Zie: Boeles II, 263-268, 500-524; Jaarb. Munt- en Penningkunde XXXVIII(1951), 1-54.

**SONDEL** (Fr.: idem). Streekdorp in Gaasterland, aan de weg Sloten-Gaasterland (496 inw., van wie een deel te Delburen). Herv. kerk. Chr. lagere school. Veeteelt op de lage gronden, vooral oostwaarts tot Takozijl. Landbouw op de Sondeler Gaast (+7 m). Voormalig buiten Beuckenswijk. 'Vakantiecentrum' in Duits bunkerkamp. Z.O. van het dorp de Sondeler Leijen.

Zie: Hepkema Memories, 485; Reg. Leeuw. Cour., 57.

**SONDERMAN, Gerben,** piloot (Drachten 29.12.1908-Hagerstown, Maryland, Ver. Staten, 20.10.1955). Reserveluitenant-kolonel-vlieger, adjudant i.b.d. van koningin Juliana, invlieger bij de Fokkerfabrieken. In Amerika verongelukt.

Zie: Leeuw. Cour. (21.10.1955).

**SONNEGA** (Fr.: *Sonnegea*; ga\*-naam). Dorp (328 inw.) W. van Wolvega. Herv. kerk afgebroken.

Geen school. Taal overwegend Stellingwerfs.

Zie: Hepkema Memories, 521.

**SONNET.** Gedicht met bepaalde vorm (o.a. 14-regelig). In de Fr. literatuur beoefend door D. Lenige\*, H. Sytstra\*, P. J. Troelstra\*, J. B. Schepers\*, maar vooral door de Jongfr. dichters: D. Kalma\* (ook vertaalde sonnetten van Shakespeare), R. Tolman\* (*Kristus-sonnetten*), R. P. Sybesma\* (*Ta de moarn*), J. H. Brouwer\*, F. Schurer\* (ook vertalingen naar John Donne), en door de daarop volgende generatie: D. A. Tamminga\* (*Nijgedichten*), A. Wadman\* (*Fan tsien wallen*), M. Sikkema\*, A. Jousma\*, G. Tsj. Kooistra\* (*Mem*), A. A. Jaarsma\*.

Zie: Th. de Vries, Fr. Stilistyk (1937), 68-69; A. S. Wadman, Fr. Fersleare (1952), 65-69; B. (1956), 1-15.

**SONNIUS, Franciscus,** inquisiteur (Son 12.8.1507-Antwerpen 29.6.1576). Vooraanstaand r.k. geestelijke, hoogl. in de theologie te Leuven. In 1550 met H. v. Lethmate\* tot inquisiteur aangesteld, had het te druk dan dat hij veel kon doen. IJverde voor oprichting van Nederlandse bisdommen, z Inquisitie.

Zie: N.B.W. II, 1346-1348.

**SOPHIA HEDWIG,** hertogin van Brunswijk-Wolfenbüttel (Brunswijk 20.2.1592—Arnhem 20.1.1642). Trouwde 8.6.1607 met Ernst\* Casimir, wie zij 9 of 10 meest jonggestorven kinderen schonk. Na zijn dood (1632) verliet zij Frl., en kwam in Duitsland nog in vele moeilijkheden terecht. Ook haar zoon Hendrik\* Casimir I overleefde zij.

Zie: R. Heek, Die Regentschaft der Gräfin S. H. von Nassau-Diez... 1632-42 (Diez 1923); Moeders uit ons vorstenhuis (Amsterdam 1938).

**SOPINGIUS, Godefridus,** theoloog (Weener 16.9.1573-Bolsward 30.11.1615). Predikant te Bolsward. Vooraanstaand man in de Fr. kerk, vriend van S. Lubbertus\*, die hij verdedigde. De kerk stond niet toe, dat hij een professoraat te Franeker aannam.

Zie: N.B.W. V, 778.

**SOPWEGGEN.** In Hennaarderadeel met Kerstmis gegeten speciale kerstweggen\*. Gesneden, in' melk gekookt, dienden ze met gesmolten boter en suiker als middagmaal (*wichsop*).

**SORREMORRE** (Fr.: *Soanemoarre*). Buurschap onder 'Oldeboorn aan de Botmeer (of Morra). Oudtijds ook wel Sud- en Surmurra, dus Z. van de Morra. Veeteelt.

Zie: Fr. landb. bl. (16.9, 30.12.1949); Fr. Plaknammen I, 81-82.

**SOU.** Waternaam Z. van IJlst en bij Warns. Z.O. van Uitwellingerga de Siuwesloot. Verband met Zijdwind? N.O. van Miedum in de Murk Sebêd.

Zie: Fr. Plaknammen I, 73-75; Moerman, 227-228.

**SOUVENIRS.** Evenals elders kan de toerist desgewenst in Frl. prullen kopen met 'Groeten uit Friesland'. Het F.A.F.\* tracht door zijn winkel in

Lwd., evenals it Diske\* in Grouw, hierin verbetering te brengen met produkten van Fr. ambachts- en volkskunst. Ook de vereniging Noordelijk\* Scheppend Ambacht is op dit terrein werkzaam.

Zie: Leeuw. Cour. (1.6.1957).

**SPAANDERMAN-WIELINGA**, Grietje (Suameer 15. 4.1899-). Schreef korte verhalen. In 1956 werd haar roman *It goudene Ôleboerd* bekroond door de Kristlik Fr. Folksbibliteek. Woont te Wassenaar.

**SPAANSE PAAL**. Aansluitpunt van de O. Armdijk\* van de Ternaarderpolderzeedijk op de zeedijk van Westdongeradeel bij het Schoor\*. Volgens de overlevering werden er lijfstraffen uitgedeeld; wrsch. plaats van arbitrale uitspraak bij geschillen tijdens de dijkverlegging in 1574 in de Spaanse tijd.

**SPAANSE RUITER** (Fr.: *soldatekwast*). Plant. Op vele plaatsen in moerassen, blauwgras\*-landen en heidemoerasjes. Door ontginning minderend.

**SPAHR VAN DER HOEK**, Johan Jacob, socioloog (Drachten 25.10.1915-). Studeerde rechten, kunstgeschiedenis en sociologie te Amsterdam en Groningen. Illustrator en publicist over kunst-, rechts-, landbouw- en nederzettingsgeschiedenis. Thans leider van het onderzoek van de Fr. Wouden door de Fr. Akademy\*. z Streekcentrum Oostelijk Friesland.

Wrk.: Spoaren fen it pleatse-stelsel yn Eastergo (1944); Gesch. Van de Fr. landbouw, 2 dln. (1952); Enkele aspecten en principes van de staatsrechtelijke indeling van Frl. in de 14de en 15de eeuw (1958).

Zie: Repert., 137-138.

**SPAKEZIJL**. Uitwateringssluis van de Arkumerhem in de Krabbedijk. Thans vervallen.

**SPALTERVEEN**. Veen, gekenmerkt door een zeer dunne plaatstructuur, veroorzaakt door de resten van het Sphagnum-Cuspidatum.

Dit ligt in levende toestand als een vlies op het water en zinkt na afsterven. Hierdoor krijgt het *S.* het typische dunvliezige karakter. Horizontale krimp in het *S.* veroorzaakt schalter\*. De dichte gelaagdheid van het *S.* stoort meestal de waterbeweging, z Veenvorming.

**SPAN**. In plaatsnamen (Spannum, Spanga). Ook geslachtsnaam, dan misschien oorspr. persoonsnaam. Tegelijk wrsch.: afgesneden stuk land.

Zie: Moerman, 216.

**SPANG**. Mantelspeld of fibula\*. Werd op de schouder gedragen om de mantel te bevestigen. De gouden 7de-eeuwse *S.en* van Hogebeintum en Winaldum vallen in het Fr. Museum bij zonder op. → Terpen.

**SPANGA** (Fr.: *Spangen*; ga\*-naam). Dorp (464 inw.) aan Z.W. grens van Weststellingwerf. Herv. kerk afgebroken. Geen school. Taal Stellingwerfs.

Zie: Hepkema Memories, 525.

**SPANJAARDSLAAN**. Weg aan de noordkant van Lwd., oorspronkelijk buiten de stad. Oude naam: Leprozeweg.

Hier marcheerden 19.5.1568 tien vendels Spanjaarden langs, op weg naar Heiligerlee\*. Ze werden niet in de stad toegelaten, maar kregen hier voedsel.

**SPANNENBURG**, Johannes, zilversmid (Harlingen ?-na 1785). Meester in 1746. Werk in Fr. Museum.

**SPANNINGA**, Sjoerd. Pseud. van Jan Dijkstra\*.

**SPANNINGA-POSTHUMA**, J., schrijfster (Midlum 27.3.1882-). Woonde te Joure, nu te Rijswijk.

Wrk.: (toneelstukken) Bouwers fan it libben (1940); It rjucht sil stean (1943); Akkoarte (1943); (romans) Lysbeth (1946); Ik wol libje! (1948); De twang fan it forline (1949).

**SPANNUM** (Fr.: idem; um\*-naam). Terpdorp in Hennaarderadeel (405 inw.). Herv. kerk (ca. 1500) met spitsbogen, 17de-eeuws interieur. Herv. lagere school. Veeteelt. Terpvondsten, o.a. aardewerk uit 3de eeuw v.C. en 7de-eeuwse munt. Na 1332 was hier een uithof\* van Lidlum; tegen 1900 een meisjeskostschool, 'het Fr. Zetten'.

Zie: Hepkema Memories, 150; Repert., 211; Fr. Dagbl. (20, 27 okt.; 3 nov. 1956).

**SPAR**. In de oudere naaldhoutbossen in Frl. kwam de fijn-S. voor. Hoewel deze soort hier van nature niet thuishoort, zaait ze zich zelf uit en ontwikkelen de kiemplanten zich tot bomen.

Fraaie oude fijn-S.-beplantingen kwamen - en komen nog - voor om Beetsterzwaag. Naast de fijn-S. wordt tegenwoordig ook de sitka-S. uit N.O.-Amerika aangeplant. Verder maakt de moderne bosbouw vrij veel gebruik van de douglas-S. Deze — botanisch tot een ander geslacht behorend - komt ook uit N.O.-Amerika. De soort ontwikkelt zich in Frl. bij voldoende beschutting goed.

**SPATHA**. Groot Karolingisch, tweesnijdend zwaard. Een S. is gevonden in een terp onder Wirdum.

**SPECHT**, z Groene Specht.

**SPECIEKOHIEREN**. Registers van aangeslagenen in de Vijf\* speciën. Bevinden zich in de gemeentearchieven (in het algemeen van 1749 af jaarlijks). Die van 1796-1805 ook in het archief der Rekenkamer (Rijksarchief). Van belang, doordat zij ook gegevens over verhuizing bevatten.

**SPECTATORIALE GESCHRIFTEN**. Achttiende-eeuwse moralistische weekbladen van Engelse origine. In Frl. onder redactie van Ph. L. Stadius Muller\* en J. A. Courtonne\* : 'De wijsheit\* Salomons' (ca. 1750); 'De Ned.\* Criticus' (1750); 'l'Observateur\* hollandais' (1750-51); 'De Polityke\* verrekijker' (1756).

Zie: J. Hartog, S. g. (Utrecht <sup>2</sup>1890); B. in (1941), 27 e.v.

**SPEELMAN**. Nazaten van Cornelis S. uit Vlaardingen (gouverneur-generaal 1680-94), waren in de 19de eeuw in Frl. gevestigd in rechterlijke functies. Eén lid was burgemeester van Harlingen.

Zie: Stb. I, 370; II, 257; Ned. Adelsboek (1951), 476.

**SPEELSCHIJJES.** Uit de terpen zijn vele *S.* van gebakken aarde of van been, ook doorboorde potscherven, te voorschijn gekomen. De vorm is dezelfde als bij de houten *S.*, de daggelhoutjes\*.

**SPEENKRUID** (Fr.: *bûtergieltsje*). Plant. Overal op beschaduwde plaatsen en in weilanden.

**SPEERSTERDIJK.** Smalle, zeer bochtige weg O. van Scharnegoutum, over het gehucht Speers. Aangelegd als binnendijk\*; sloot in het zuiden aan op de Scherhem-sterdijk (nu rijksweg Lwd.-Sneek) en in het noorden op de Middelzeedijk bij Nijklooster. De *S.* deed in de 12de-eeuw tijdelijk dienst als zeedijk, door wegspoeling van een stuk Middelzeedijk N. van Scharnegoutum.

Zie: Binnendijken en Slieperdijken I, 328.

**SPEKCLUB.** Een op sommige plaatsen (o.a. Monnikezyl) naar Gronings model opgerichte vereniging. De leden sparen wekelijks een klein bedrag. Voor dit geld koopt men varkens, die tegen Sint-Nicolaas worden geslacht. Op een feestelijke bijeenkomst verkoopt men tegen lage prijs de porties spek van ca. 20 pond onder de leden. Zo krijgen ook weinig goeie inwoners 'wat van 't swien' in huis.

**SPEKRIJDEN** (Fr.: *spekforriden*). Gebruik in Frl. van ca. 1860-1930. Hardrijden op schaatsen door gehuwde mannen van alle leeftijden om spek. Elke deelnemer kreeg, voor het meedoen, bijv. een pond speken een pond bonen. Velen, soms van boven de 80, schreven uit armoede in. Vaak 100-400 deelnemers. Stads- en dorpsnotabelen schreven zulke wedstrijden uit; de bevolking amuseerde zich over de capriolen van arme, oude stakkers.

Zie: Fr. Koerier (24.1.1955).

**SPELLING** (van het Fries). De *S.* van het Oudfr. richtte zich aanvankelijk naar het Latijn (bijv. lange klinkers door één letterteken aangeduid); later kreeg de Nederlandse *S.* invloed. Gysbert\* Japicx vormde zich een eigen systeem; hij moet een scherp onderscheidend gehoor gehad hebben, maar zijn mede-klinkers-*S.* heeft te veel overtollige elementen.

Toen in de 19de eeuw een nieuwe schrijftraditie ontstond, ontwierp J. H. Halbertsma\* een vrij dicht bij de Hollandse *S.* aansluitend systeem (1834); later week hij daarvan af en liet de etymologie meer spreken. A. Telting\* wilde (1840) meer het Oudfr. als uitgangspunt nemen; H. S. Sytstra\* ging consequent in die richting door en hoopte zo ook een brug te slaan naar Oost- en Noordfrl. Zijn systeem werd na zijn dood verlaten. Ph. v. Blom\* (leerling van M. de Vries) pleitte voor een *S.* op grond van de 'tegenwoordig gesproken taal' (1860). G. Colmjon\* zag het gevaar van *S.*-chaos en drong (*Forjit my net*, 1875) aan op een commissie, die een systeem zou ontwerpen, waaraan ieder zich te houden had. Deze 'Selskipskommissie' kwam tot de *S.* (1879), die het - ondanks aandrang tot vereenvoudiging, vooral van J. J. Hof\* - tot W.O. II heeft uitgehouden.

In 1945 heeft een nieuwe commissie de *S.* vereenvoudigd. Op dit ogenblik dringen vooral de

onderwijzers van de Fr. scholen\* aan op dieper ingrijpende vereenvoudiging.

Zie: Forientaldiging fan de Fr. stavering (1945); Tinkboek Selskip.

**SPERMACENTRUM,** z Kunstmatige-Inseminatie-verenigingen.

**SPERWER** (Fr.: *sparwer, finkefalk*). Zeer snelle, kleine roofvogel. Doortrekker en overwinteraar. Soms broedt hij in Z.O.-Frl.

**SPIERING** (Fr.: *spjirring*). Kleine vis. Komt voor in Waddenzee en IJselmeer. Heeft marktwaarde als consumptieartikel, z Binnenspiering.

**SPIERING.** Huwelijksbeletsel. z Huwelijk.

**SPINHUIS,** z Werkhuis.

**SPINHUISJE.** Op Terschelling vond in het verleden de spin visite plaats, waarbij de meisjes samenkwamen om onder gezang te spinnen, tot de jongens ze kwamen opzoeken. De gelegenheid om vaste verkering te krijgen. Om Oost 'hield men een feem', op West 'gaf men een húske'.

**SPINNEKOP.** Type watermolen waarbij, als bij een standermolen\*, het hele vierkante, op een vier-, zes- of achtkantig molenhuis geplaatste, bovendeel kan worden gedraaid.

De eigenlijke 'kop' met de wiken is niet draaibaar. De *S.* is alleen van hout gebouwd, soms is het molenhuis met riet of pannen gedekt. De Fr. *S.* bereikt nimmer de afmetingen van de verwante Hollandse wipwatermolen. —\* Molen.

**SPINSTEENTJES.** Ronde steentjes met een gat, oudtijds gebruikt bij het weven\*. Veel in Fr. terpen gevonden. Van gebakken aarde of been, vaak met versieringen (cirkels met centraalpunt, golflijnen enz.).

**SPITAAL.** Uithof van de abdij Staveren onder Harich, verwoest door Ige Galama\* (1486). Na opheffing hield men ter plaatse de Wildemark\*.

Zie: Yn ús eigen tael (1918), 103-105.

**SPITKEET.** In de Wouden een plaggehut (*spit*, plag; *spitmuur*, plaggewand). Vroeger in enkele uren gebouwd. De laatste *S.en* verdwenen in W.O. II (Houti-gehage, Harkema-Opeinde, Twizelerheide).

**SPITSMUIS** (Fr.: *pipermûs*). Klein dier van de orde der insekteneters. Het voorkomen in Frl. is niet volledig bekend. Bos-*S.* (Fr.: *boskpipermûs*) komt voor, wrsch. ook dwerg-*S.* en water-*S.* (Fr.: *wetterpipermûs*, niet op de eilanden). De huis-*S.* en veld-*S.* zijn nog niet gevonden. Terschellinger bosspitsmuis.

Zie: IJsseling en Scheygrond, De zoogdieren van Nederland (Zutphen 21950); F. H. v. d. Brink, Zoogdierengids (Amsterdam 1955).

**SPLIJTPOOTKREEFTJE.** Planktonisch kreeftje. Belangrijk voedsel voor jonge snoekbaarsjes\*. In Frl. in meren en vaarten.

**SPOKEN.** De vele dialectische vormen (*spook, spoek, spûk, spok*) wijzen op wijd verbreid geloof aan *S.*, hier en daar nog niet uitgestorven.

Het aantal sagen over S. is talrijk. Reeds in Fr. bronnen uit de M.E. Nog 1729 betoogt U. Huber\* in *Heedendaegse Rechtsgeleertheit*, dat een 'om spookerij ende nickers rasery' gevluichte boer sterk staat, als hij met getuigen bewijzen kan dat hij niet zonder reden het gepachte huis heeft verlaten. Het Fr. volksgeloof\* kent grote verscheidenheid van S.: plaagbeest\*, witte en zwarte juffer, koploze dieren als veulen, paard, kalf, hond, kat; lokale spokerijen en toevallige verschijningen. De reden waarom het spookt, kon zijn: moord, zelfmoord, verbergen van gestolen waar, een verzuimde belofte of een vergeten doodshemd voor een overledene. Dikwijls wordt geen reden vermeld. De middelen om S. te verdrijven zijn vele, maar vaak moest een duivelbanner\* helpen, z Spûkgûle.

**SPOORWEGEN.** Het railvervoer deed in Frl. met de opening van het baanvak Lwd.—Harlingen 27.10.1863 zijn intrede. Daarna volgden Lwd.—Groningen (1.6.1866); Zwolle-Meppel (1.10.1867); Meppel-Heerenveen (15.1.1868); Heerenveen-Lwd. (1.9.1868). Meppel-Groningen kwam pas 1.5.1870 klaar, twee jaar na Meppel-Lwd. Daarna kwamen nog: Lwd.-Sneek (16.7.1883); Sneek-Staveren (8.11.1885).

Deze lijnen zijn nog de hoofd-S. in Frl. Lwd.-Zwolle is dubbelsporig, behalve een stuk tussen Wolvega en Steenwijk, en geëlektrificeerd. De overige lijnen zijn enkelsporig en men rijdt er met diesel-elektrische tractie. Op werkdagen wordt op alle lijnen voor het personenvervoer een uurdienst onderhouden, behalve Sneek-Staveren, waar de frequentie geringer is. Het aantal stations en halten, geopend voor personenvervoer, bedraagt in Frl. 18, ongerekend de halten Harlingen-Haven en Lwd.-Achter de Hoven. Deze laatste halten worden slechts bediend voor reizigers naar en van Vlieland of Terschelling en als stopplaats voor enkele arbeiderstreinen. Het reizigersvervoer tussen Frl. en het westen, in vroeger jaren voor een belangrijk deel afgewikkeld via Sneek-Staveren-Enkhuizen, gaat thans bijna geheel via Zwolle-Amersfoort. In 1957 vertrokken van de stations en halten in Frl. ca. 2 541 000 personen. Hiervan hadden 1 521 000 hun bestemming binnen de prov. In het station te Lwd. vingen bijna 75 pct. van hen die binnen de prov. bleven, hun reis aan. Van hen die verder reisden ca. 50 pct.

Voor het goederenvervoer (vnl. de zgn. 'wagenladingen') staan naast de bovengenoemde baanvakken nog andere open, nl. de voormalige N.T.M.\*-lijnen en die van de voormalige Noord\*-Fr. Lokaalspoorweg Mij. Deze meegerekend zijn er thans 63 stations, halten of 'los- en laadplaatsen' in Frl. In 1957 ontvingen deze 63 stations in wagenlading ca. 580000 t goederen; ca. 210000 t werden verzonden. Het aandeel van het station te Lwd. was hiervan 172000 t aankomst en 99000 t verzending. Daarnaast vervoeren de N.S. zeer veel 'stukgoed', waarover geen gegevens bekend zijn. Voor stukgoed gebruikt Van Gend en Loos in Lwd. een zeer moderne loods.

**SPORKEHOUT** (Fr.: *sprakelhout*). Struik. Algemeen in bossen en bosjes in het oosten en zuiden, soms in moeras. Niet op zand in het noorden.

**SPORTVISSERIJ**, z Binnenvisserij.

**SPOTNAMEN.** Bewoners van dorpen en steden ontsteken niet meer in woede als zij met hun S. worden aangeduid. Het wordt zelfs moeilijker om S. te verzamelen : ze raken in het vergeetboek.

J. H. Halbertsma\* en W. Dijkstra\* hebben er vele verzameld, en Tj. W. R. de Haan gaf na W.O. II nog een aanvulling. Sommige S. zijn vrij jong, als *Beetster turfkluten*, *Tynster bakbroggen* en *Wylpster langbekken*, daar Nij Beets, Tynje en de Wilp veenkolonies uit de 19de eeuw zijn. Er is volkshumor in de S. voor de inw. van het bosrijke Oranjewoud: *Wâldster blêddeklauwers*; voor die van het waterdorp Warga: *Brêgebiddlers*; voor de landbouwende Arumers: *Moudekrûpers*. z Dorp (scheldnamen), Nocht oan ûnnocht.

Zie: A. Hallema, Scheld-, schimp- en spotnamen (1946); Leeuw. Cour. (14.7.1950).

**SPOTVERTELSEL**, z Dokkumers.

**SPOTVOGEL** (Fr.: *greate giele hófsjonger*). Zingt veel en goed in bossen, parken, tuinen en boomgaarden, ook bij boerenhofsteden. Imiteert andere vogels.

**SPRAAKKUNST.** In de 17de eeuw is de aanloop tot een Fr. S. genomen (*Quaedam ad grammaticam spectantia* enz., in: Gysbert\* Japicx, *Fr. Rymlerye*, ed. S. A. Gabbema), maar eerst H. S. Sytstra\* verdiept er zich ernstig in.

Zijn normatieve Fr. S. (1854-62) berust op het Oudfr. en gaf meer wensdroom dan werkelijkheid. G. Colmjon\* daarentegen tracht in zijn *Beknopte Fr. S.* (1863) de taal van zijn tijd te beschrijven; nog meer is dit het geval met de nieuwe bewerking, die Ph. v. Blom\* ervan gaf in 1889, werk van een niet-vakman. dat door de vakman F. Buitenrust Hettema\* hoog geprezen werd. De nieuwe bewerking door O. H. Sytstra\* en J. J. Hof\* (1925) doet daarnaast (na 36 jaar!) wat ouderwets aan in opzet en terminologie.

Veel beter is het driedelige *Ta it Fr.* van P. Sipma\* (1948-49), evenals de *Lytse Fr. Spraekleare* van G. Postma\* en P. de Clercq\* (1904) in het Fr. geschreven. Niet-Friezen doen beter hun eerste kennis te halen uit de *Beknopte Fr. S.* van K. Fokkema\* (Groningen 1948) om dan op Sipma over te gaan.

Zie Compendium: Hoe de Friezen spreken.

**SPREEKWOORDEN.** Verzamelingen van Fr. S. zijn er sinds de 16de eeuw: R. Bogerman\*, C. G. v. Burmania\*, S. A. Gabbema\*, Jan v. Vliet\*, P. C. Scheltema\*, W. Dijkstra\* enz. Elke volkstaal heeft voorkeur voor S., die vaak worden overgenomen en vertaald.

Zie: De twadde jiergearkomste fan de Fr. Akademy (Assen 1940).

**SPREEUW** (Fr.: *pratter*). Zeer algemene broedvogel. Trekvogel, in nazomer en herfst bij duizenden in boomgroepen en rietvelden, waar tegen de avond indrukwekkende gezamenlijke vliegemonstraties worden gehouden. Ook 's

winters vrij talrijk. *Sa bliid as in pratter*, erg blij; *elk hâldt syn pratter foar in lyster*, elk meent zijn uil een valk te zijn.

**SPRENGER, Willem**, uitgever (Oosterhout, N.B., 11.9.1836—Lwd. 21.9.1911). Directeur der 'Leeuwarder\* Cour.' (1869-1911), met sedert 1894 naast zich zijn zoon H. G. W. S. (tot 1935). Nam in het Leeuwarder leven een grote plaats in.

Zie: Leeuw. Cour. (26.9.1911).

**SPRINGZAAD** (Fr.: *springsied*). Plant. Slechts in het zuiden (Oudeschoot, Oldeberkoop, Oldeholtwolde en Wolvega).

**SPROOKJE** (Fr.: *meärke*). Pas ca. 1844 zijn in Frl. oude *S.s* opgetekend door H. Sytstra\* en T. R. Dijkstra\*. De belangstelling is dan algemeen, zowel voor volks-*S.s* (Grimm) als voor cultuur-*S.s* (Andersen).

De eerste zijn later ook door W. Dijkstra\* en S. K. Feitsma\* genoteerd, en door J. v. Loon\*. Na W.O. II bracht Dam Jaarsma\* uit de Wouden heel wat bijeen. J. P. Wiersma\* heeft Fr. volks-*S.s* gepubliceerd (1948). De grens tussen navolging en oorspronkelijk werk is niet altijd te trekken. Bekende bundels: S. K. Feitsma, *Der wier ris...* (1893); Nynke fen Hichtum, *Tellsjes yn shimerfoun* (1887); Janneke Ratsma\*, *Fr.. mearkesboek* (1924), kunst-*S.s*, evenals S. Kloosterman\*, *Twiljochtteltsjes* (1928, <sup>2</sup>1950). D. A. Tamminga\* vertaalde uit Andersen (*Folksforhalen en mearkes*, 1943); G. Jonkman\* gaf vrije bewerkingen naar Grimm (*De wûndere wâld*, 1950). Er lijkt in het Fr. volks-*S.* de neiging te zijn, het *S.s*-motief te lokaliseren, waardoor het nadert tot de *sage*\*.

Zie: Frisia (1932), 207-210; 227-235; Repert., 362-364; Th. de Vries, *Fr. Stilistyk* (1937), 82-86.

**SPÛKGÛLE**. Spookachtig gehuil van bepaalde honden, dat komend ongeluk (vooral dood) aankondigt. Dergelijke honden zouden 'dubbele ogen' hebben: lichte vlekken boven de ogen. z. Spoken.

**SPURRIE** (Fr.: *sparje*). Plant. *S.* en schijn-*S.*-soorten op de voor elke soort geschikte terreinen.

**SPIJK**. Iets dat spits is, paal, later brug van boomstammen (vgl. Spijktille onder Edens). Misschien ook vooruitspringend land.

Zie: Fr. Plaknamen I, 83-84; Moerman 217.

**SPIJKER** (Latijn: *spicarium*, korenschuur; *spica*, korenaar). In de 16de eeuw veelal deel van de *weme*\* in de Wouden.

Zie: G. J. Haslinghuis, *Bouwkundige termen* (Utrecht 1953), 331.

**SPIJKERBOOR**. Als aardrijkskundige naam voor water (soms afgeleid ook voor land) genoemd naar de bocht van de booromslag; dus: bochtig water.

Zie: T.K.N A.G., 2de serie LVI (1939), 81-84.

**SPIJS EN DRANK**. Zoals elk land, elke streek haast zijn eigen gerechten heeft, heeft ook Frl. die, al is er niet meer de verscheidenheid van vroeger.

Wij weten nog van Dokkumer taai\* en Sneker boterdrabbelkoeken, maar is Drachtster koek overall bekend of

Workumer lange koek? Vroeger kende men o.a. Franeker drabbelkoeken, Makkumer en Surger (anij)s)krakelingen\*, Amelander plattekoeken, Sneker bollen, Dokkumer fluitjes. In deze eeuw is er veel meer uniformiteit gekomen. Toch mogen bepaalde dingen, specialiteiten van de Fr. *petiele*\*, worden gememoreerd, bijv. dat Friezen meer thee dan koffie drinken (uitzondering de Wouden). Ook zijn er nog typisch Fr. bakkerswaren: suikerbrood (Fr.: *sûkerbôle*), puntbroodje met weinig krenten (*stút*), kraambol (*kreampof*), steur, stroopbroodje (*sjerpboltsje*), kalverpoot (*keallepoat*), kantkoek\* *koarstekoeke*), oud\* wijf (*âld wiif*), soeskrakeling\*, *dûmkes*\*, (Sneker) drabbelkoeken\*, Oranjekoek\*, Fr. Deventerkoek (z. Reepkoek), Fr. kruidkoek\*, Zwitsers\* taartje.

Bij de vaste spijsen moet de meelspijs genoemd worden: *potstrou*\*. Ouderwetse mensen gebruiken betrekkelijk weinig groente (zo mogelijk afzonderlijk, liefst niet rauw). De 'Fr. kaas' (magere kruidkaas) wordt niet meer gemaakt. Schapekazen worden hier vers, wit en slap gegeten, maar ook wel gedroogd (het drogen gebeurde in kastjes met vliegengaas, opgehangen aan de N. gevel). Pannekoeken in biest gebakken zijn nog bekend, hoewel dit mindert, nu e fabrieken ook de biest aannemen.

Frl. kent weinig speciale dranken meer. Vroeger nuttigde men 'boerejonges' (brandewijn met rozijnen) uit mooie zilveren brandewijnkoppen\* en dronk men 's winters 'over ijs' 'boerekofje\*'. Rijst met rozijnen (de rijst steeds in melk gekookt) was rijkeluisseten, getuige het spreekwoord: *It libben is net altiten rys mei rezinen, mar ek wolris groat mei krôdde* (het leven geeft niet steeds rijst met rozijnen, maar ook wel gort met onkruid). De karnemelk\* en karnemelkseppap behoren vanouds tot het volksvoedsel. Op sommige plaatsen, o.a. Het Bildt, werden kleine haringen in een hoepel in de zon gedroogd ('sonfisk').

Zie: W. Dijkstra, *Uit Frl.s volksleven I*, 394-403; S. Kloosterman, *De Fr. petiele* (1938); Leeuw. Cour. (17.8.1957).

**STAAK, Jurjen**, glasschilder. Trouwt te Sneek (1742), werkt daar met zijn broer Ype S.

Wrk.: Oudega, Smallingerland (1717), Drachten (1743), Oudkerk (1744), Engwierum (1746), Wartena (1780).

**STAAK, Ype**, glasschilder (?-Sneek 12.5.1808). Trouwt te Sneek (1744), werkt daar met zijn broer Jurjen S.

Wrk.: Oudega, Smallingerland (1717), Surhuizum (1734), Drachten (1743), Engwierum (1746), Idaard (1774), Goingarrijp (1770), Wartena (1789), Scherpenzeel (1788), Oudemirdum (1790), Suameer (1770).

**STAAL, Abraham**, theoloog (Gouda 1752—?), doopsgez. predikant te Goes (1779), Bolsward (1787) en Lwd. (1788). Als vele doopsgezinden was S. patriot, ca. 1795 komt hij naar voren.

Door volksrepresentanten benoemd tot raadsheer in het Hof Prov. (1796); door zijn radicalisme moeilijkheden in de gemeente, 1798 emeritus om zich geheel aan de politiek te wijden. Pas 1804 wordt het fonds voor pensionering van predikantsweduwen gesticht, waartoe S. 1794 de stoot gaf in de Fr. doopsgez. sociëteit.

**STAARTSTUKKLOK**. Klok bestaande uit een

door een boog afgesloten rechthoekige kast voor het uurwerk en de zgn. staart, een platte aan de onderzijde breder uitlopende kast voor de slinger. De halve boog boven de wijzerplaat is beschilderd, soms met bewegende scheepjes, terwijl er ook klokken zijn met zon en maan, in metaal uitgesneden, die door het uurwerk in beweging worden gebracht.

De bloeitijd van deze 'Fr. klok' viel ca. 1850. De Jouster klokkenmakerijen leverden in 1857 ruim 4000 stuks af. Na 1880 begon de import van goedkopere klokken uit het Schwarzwald, speciaal van régulateurs, die de S. in diskrediet brachten. In onze tijd is er weer belangstelling voor de S., die na de stoeltjesklok\* opkwam, z Schipperke.

Zie: Vr. F. XXVII (1924), 229-267.

**STAATSBOSBEHEER.** Tot beheer van aan de staat toebehorende bossen, bebossingen, ontginningen en woeste gronden werd 1899 het S. opgericht.

In 1906 begon men onder Appelscha de bebossing van stuifzandgronden. Op Vlieland en Terschelling is in die tijd met duinbebossing\* aangevangen, doch deze eilanden hoorden toen nog bij N.-Holland. Na 1942 verwierf de staat ook elders grote en kleine complexen (o.a. bij Bakkeveen, Duurswoude, Elslo, Oldeberkoop en op Ameland). Per 1.1.1955 had S. in Frl. de zorg voor bijna 14000 ha (de zeer uitgestrekte terreinen op Vlieland en Terschelling inbegrepen). Van deze opp., ca. 20 pct. van de totale opp., die onder S. ressorteert, waren toen 2766 ha bebost.

Het beheer over deze staatsgronden heeft voor Vlieland en Terschelling de houtvester te Haarlem, voor de bossen onder Appelscha de houtvesterij 'Assen-West' en voor de overige gronden de bosbouwconsulent voor Frl. te Lwd. Zijn werkzaamheden omvatten, naast het beheer van deze gronden, de volgende werkzaamheden voor de hele prov.: a. bosbouwvoorlichting; b. uitvoering van de wettelijke bepalingen betreffende de bosbouw; c. landschapverzorging; d. natuurbescherming. Onder het laatste punt valt ook alles wat gebeuren moet voor aankoop en beheer der staatsnatuurmonumenten\*. Bij deze uiteenlopende activiteiten worden bovengenoemde houtvesters en de consulent terzijde gestaan door tien bosbouwkundige ambtenaren.

**STAATSKERK.** Ged. Staten waren tijdens de Republiek 'voedsterheren' der geref. kerk. Hun macht was groot, ook waar wij dit niet verwachten (predikantsberoeping\*, bijbelvertaling\*, psalmberijming\*). De kerk had macht door de staat. Waar de belangen botsten moest de kerk het gewoonlijk verliezen. In de strijd tegen de volkszonden\* steunde de staat de kerk nauwelijks, tegen de 'kettters\*' ook niet steeds. Als de kerk voet bij stuk hield, ontstonden felle conflicten, bijv. met de magistraat in Sneek, Dokkum en Lwd. In bewogen tijden durfde de kerk soms vrijmoedig de klachten (kuiperij\*, ambtsverkoping) te formuleren (1627, 1672). z Cock, G. Th. de; Commissarispolitiek.

Zie: Cuperus, Kerkelijk leven II, 187-207.

**STAATSNATUURMONUMENT.** Nadat de Ver. tot Behoud van Natuurmonumenten in Ned. in 1906 het Naardermeer aankocht, heeft Staatsbosbeheer\* al sedert 1908 verschillende delen van voor bebossing bestemde staatsgronden officieel als S. aangewezen.

Zo zijn langzamerhand ruim 80 terreinen, samen meer dan 11 000 ha tot S. verklaard. Hiervan liggen 13, samen ruim 6200 ha, in Frl. Naast aanwijzing van deze reservaten op staatsgronden, worden sedert 1942 met gelden van het ministerie van O.K. en W. gronden aangekocht alleen om ze wegens hun natuurwetenschappelijke betekenis voor de toekomst in stand te houden. Er worden in Frl. thans vijf zulke O.K.W.\*-reservaten, samen ruim 150 ha, door Staatsbosbeheer verzorgd, z Natuurbescherming.

Zie: Th. Weevers, De betekenis van de natuurreservaten van het Staatsbosbeheer. Gedenk. Staatsbosbeheer 1899-1939; M. C. Bloemers, Het aandeel van de overheid. Vijftig jaar natuurbescherming in Ned. (1956).

**STABIJHOUN.** Een echte Fr. hond. Herkomst onzeker. De wetterhoun\* kwam enige honderden jaren geleden in Frl. voor, maar S. is later ontstaan door kruising van nog heden op hem lijkende rassen, als Drentse patrijs, Heidewachtel en misschien ook wel Espagneul Breton.

Hoe dit zij, S. kwam, evenals de wetterhoun, vóór zijn erkenning als rashond (1942) hoofdzakelijk in Frl. voor, stellig door het feit dat hij de wetterhoun evenaart in het vangen van allerlei schadelijk gedierte. Voor de bunzing\*-jacht is S. ook prima, maar op den duur verdraagt de wetterhoun het koude water beter dan S., omdat hij nog dichter en fettiger onderhaar heeft. Ook voor het 'uit de grond slaan' van de mol\* is S. een zelden falende helper. Vooral in de Wouden is S. een gewaardeerde hond. Bij het jagen 'voor de voet' meestal bruikbaar dan de wetterhoun, omdat er vrij veel exemplaren zijn die het wild goed 'voorstaan' (bij de wetterhoun komt dit sporadisch voor). Ook als huishond zeer aan te bevelen: trouw, waaks en betrouwbaar.

*Raspunten:* stevige sluikeharige hond, meer gestrekt dan hoog, droge hals, vooral geen hanglippen. Behoorlijk zwaar hoofd, niet te brede schedel, iets langere snuit dan de wetterhoun. Stop matig, gebit sterk en scharend; oren niet te lang en evenals bij de wetterhoun moet de vouw in 't oor beginnen bij de inplanting, daar anders het oor niet vlak langs het hoofd hangt. Het onderste deel van het oor vertoont kort haar; de ogen zijn donkerbruin voor de zwart-witte of blauwschimmelbehang; voor de bruin-witte of oranje-witte lichter van kleur. Neus zwart voor de eerstgenoemde kleuren, bruin voor de tweede categorie. Vrij brede borst, met als gevolg wijde stand der voorbenen; lichaam massaal, met goed geronde ribben, iets langer dan het lichaam van de wetterhoun. Liefst een mooie sabelstaart met volle pluim. Beharing zgn. sluikeharig, behalve op het hoofd, onderste deel van de oren en voorzij der benen. Kleur: zwart-wit, bruin-wit, oranje-wit en blauw-schimmel; hoogte reuen graag tot 55 cm, teven iets kleiner. Vanouds heet S. 'Bijke'.

Zie: Leeuw. Cour. (25.1.1958).

**STAD.** In Frl. sedert de late M.E. een van land\* of deel\* (grietenij\*) afgezonderde rechts- en bestuursgemeenschap met vergaande

zelfstandigheid, onder eigen organen.

Het betrof meestal één woonkern met weinig omringend platteland; omwalling was voor het begrip niet nodig (Workum en IJlst zijn nooit versterkt). Al worden namen van enkele latere steden (Staveren, Dokkum) vroeg genoemd, de eigenlijke stedenvorming\* vindt pas in de 14de en vooral 15de eeuw plaats. Markt\* en marktrecht schijnen de aanloop geweest te zijn (Joure, als markt, heeft het nimmer tot S. gebracht). S-verheffing door een landsheer was niet mogelijk, alleen Staveren is in zijn ontwikkeling soms door de Hollandse graven begunstigd, z Buitenen, Klokslag, Stadsfries, Stadsspeelman, Stadsvlaggen, Stadswapens, Stadszegels.

Zie: A. Telting, Het Oudfr. S.-recht (Den Haag 1882); Vr. F. XXXVI (1941), 102-130.

**Stadsboeken.** Codices van stedelijk recht. In de S.s-boeken is voor het jonge stedelijke gerecht vastgelegd, in hoeverre zijn normen afweken van het voordien gebruikelijke (land- of deelsrecht, dat rondom ten plattelande bleef gelden), of dit aanvulden. Soms (Franeker) blijkt dit S.s-recht tot stand te komen met medewerking van het grietenij bestuur (dus Franekeradeel). Later (Bolsward, Sneek) geschiedt het autonoom.

Staveren had een S.s-recht, waarin 13de-eeuwse elementen, met Hollandse kenmerken. Het S.s-recht van Lwd. (wrsch. niet compleet overgeleverd) is een bonte verzameling uit verschillende tijd. De Franeker\* Buurbrief (1417), met zijn voorloper het Marktrecht (1402), duidelijk gedateerd, toont de samenhang met verleden en omgeving. De inhoud is nog weinig systematisch: de hoofdeling\* Sicke Sjaerda zal met drie raadsliden kleine zaken berechten, de zware blijven aan het gerecht van Franekeradeel. De S.s-boeken van Bolsward (1455, herzien 1479) en Sneek (1456, later uitgebreid), die elkaar wederzijds beïnvloed hebben, zijn het meest uitgewerkt: afdelingen over civiel recht, straf-, proces-, burger-, kiesrecht, raadsbestelling, regeringsvorm, politietoezicht enz. Van een aantal steden zijn geen S.s-boeken bewaard; of ze hebben nooit bestaan, of er is geen eigen S.s-recht geweest. Organen, genoemd in de S.s-boeken, zijn: burgemeester\* (te Lwd. en Dokkum; olderman\*); schepenen\* (niet te Franeker); reedslide, z Reedsman (niet te Staveren); de zesendertig\* (Bolsward, Sneek); de mene trettene (Lwd.); de mene meente\*, secretaris\*, bode, dragers, brandmeesters enz.

Uitgave: A. Telting, De Fr. S.-rechten (Den Haag 1883).

**STADHOUDER.** Plaatsvervanger, nl. van de Saksische (later Bourgondische) landsheer\*, sedert 1499. Praktisch was hij de regent. Zodat dan ook de Staten-Generaal bij de opstand een tegen-S. benoemden (1576). Deze verving dus niemand meer.

Willem\* Lodewijk werd 1584 door de Fr. Staten benoemd. Dit bleef zo tot 1675, toen het S.-schap erfelijk werd, en benoeming dus overbodig. De S. had allerlei functies: hij zat het mindergetal\* voor, was kapitein-generaal, deed benoemingen (alleen, of met anderen). Belangrijk was zijn recht van keuze van de magistraat in de meeste steden (tot 1637 met het Hof, daarna alleen, z Magistraatsbestelling) en der grietmannen\* (sedert 1582, met Gedeputeerde\* Staten). z Nassau, Survivance.

Zie: C. J. Guibal, Democratie en Oligarchie in Fr. (Assen 1934), 23-24.

**Stadhouders in Friesland.** VAN DE SAKSEN: Willibrord van Schaumburg (1498-1500), Hugo van Leisenach of Leisnig (1500-04), Willem Truchses von Waldburg (1504-06), Hendrik graaf van Stolberg en heer van Wernigerode (1506-09), Everwijn graaf van Bentheim (1509-15).

VAN DE BOURGONDIËRS: Floris van Egmond heer van IJsselstein (1515-17), Willem vrijheer van Roggendorf (1517-21), George Schenck van Toutenburg (1521-40), Maximiliaan van Egmond graaf van Buren (1540-48), Johan van Ligne graaf van Arem-berg (1548-68), Charles van Brimeu graaf van Megen (1568-72), Gillis van Barlaymont heer van Hierges (1572), Caspar de Robles heer van Billy (1573-76).

VAN DE STATEN-GENERAAL: George van Lalaing graaf van Rennenburg (1577-80). Hij werd aan Spaanse zijde opgevolgd door François Verdugo (1580-94), aan Staatse zijde door Willem I prins van Oranje (1580-84) met als luitenant Bernard de Mérode.

VAN DE FR. STATEN: Willem Lodewijk (1584-1620), Ernst Casimir (1620-32), Hendrik Casimir I (1632-40), Willem Frederik (1640-64), Hendrik Casimir II (1664/79-96), Johan Willem Friso (1696/1707-1711), Willem Karel Hendrik Friso (1711/31-51) en Willem V (1751/66-95).

Zie afzonderlijke trefwoorden.

**STADSDIJK.** Dijkvak, waarvan het aardwerk, oorspronkelijk in onderhoud bij ingezetenen, met de dijk aan het stadsbestuur is overgedragen (te Workum bijv. vóór 1680).

De *Sen* van Staveren (met de Stadsfennedijk) en Hindeloopen zijn 1884 aan het waterschap overgedragen. Thans nog Workum (met sluis) en Harlingen (ca. 275 m met de schutsluizen Z.- en N.-sas\* en het Landsziltje voor afwatering). Workum kreeg door deelname aan bepoddering Workumer Nieuwland en aanleg van de Nieuwlanderdijk (1621-24) deze er bij als zeewering (ca. 0,6 km). Daarvoor nam het waterschap 1,8 kin oude zeedijk over. Workum heeft in eigendom 2515 m IJselmeerdijk, die in beheer is bij (en beschermd door een steenglooiing van) Westergo's IJselmeerdijken.

**STADSFRIES.** Plaatselijk dialect van Lwd., Franeker, Harlingen, Dokkum, Bolsward, Sneek en Staveren.

De administratie taal in deze steden was tot ca. 1525 Fries. Toch waren daar al vroeg lieden die ook een andere taal kenden en schreven: geestelijken, kooplieden en edelen, die bij verkeer met 'Nederlandse' en 'Duitse' streken zich bedienden van een Nederduits gekleurd 'Nederlands'. Door de inlijving bij het rijk van Karel V nam de vreemde invloed toe; het Fr. wijkt ook uit de omgangstaal en wordt vervangen door 16de-eeuws 'Nederlands'. Het ontstane dialect vertoont in zinsbouw en uitspraak veel Fr. kenmerken, de woordenschat is meest 'Nederlands', hoewel er nog Fries uit de agrarische en huiselijke sfeer in voorkomt, z Bildts, Ameland (Taal).

Zie: K. Fokkema, Het Stadsfr. (Assen 1937); Ts. voor Ned. T. en L. (1940); H. Burger, Avondrood (Assen 1944); K. Fokkema, De Liwwadder an 't wood (Assen 1948); Estr. XVII (Groningen 1956).

**STADSSPEELMAN.** Reeds in de M.E. zijn onkosten genoteerd voor zangers en speellieden, die bij feestelijkheden meewerkten.

In 16de, 17de en 18de eeuw bestaat het ambt van S. Aanvankelijk was er een klein ensemble, dat dagelijks en bij hoogtijden speelde. Later slechts één S., met een omvangrijke instructie. Hij moest 's nachts op de toren na het slaan van de klok een lied op de trompet blazen, en goed opletten of er nergens brand was. Verder moest hij zich elke morgen een half uur laten horen op een instrument, dat vaak stadseigendom was. Bij bijzondere gelegenheden werden muzikanten ter aanvulling geëngageerd. De 19de-eeuwse stedelijke muziekkorpsen kunnen niet direct in verband met de speellieden worden gebracht.

Zie: Leeuwarden 1435-1935, 239 e.v.; B. XVI (1954), 201 e.v.

**STADSVLAGGEN.** In Frl. bekend sedert 1700. C. Allard (*Nieuwe Hollandse Scheepsbouw*, 1695) geeft al wapenvlaggen van Harlingen, Lwd. en Staveren. G. Hesman\* (handschrift wapenboek 1708) geeft banenvlaggen van dezelfde steden en van Dokkum, Franeker, Hindeloopen en Workum. Deze zijn gewoonlijk in de wapenkleuren. Ook later komen ze weer voor. Voor de eerste drie steden sluiten ze zich aan bij Allard. Voor de nieuwere S. z Gemeentevlaggen. IJlst is de enige stad zonder vlag.

Zie: Geneal. Jierb. (1955), 16; Nav. XCVI (1956), 106.

**STADSWAPENS.** In Frl. overgeleverd o.a. op zegels\*, gevelstenen\* en in wapenboeken\*. Zeer oude elementen der Fr. heraldiek\* met weinig gemeenschappelijks.

Enige S. heeft men in verband gebracht met wapens van hoofdelingen\* (Dokkum, Lwd, Sneek, Workum), maar dit kan niet juist zijn. Staverens wapen herinnert aan zijn abt, dat van Bolsward aan de Hanze. Hindeloopen en Sloten hebben sprekende S., dat van Lwd. is pseudo-sprekend.

Zie: Vr. F. XXVII (1924), 77 (Sloten); Fr. Jierb. (1943), 131 (Bolsward); Vr. F. XL (1950), 68 (Lwd.); B. XVI (1954), 140 (Dokkum); H. Halbertsma en W. H. Keikes, Drie kronen met ere (1956), 91 (Sneek).

**STADSZEGELS.** Van alle Fr. steden uit de 14de of 15de eeuw bewaard. Verschillende voorstellingen: op de oudere vaak een kerk of een patroonheilige, op de jongere vaak het stadswapen, meermalen een combinatie van beide. Dit geldt mutatis mutandis ook van de zegels van deel\* en go\*, z Zegel.

Zie: Fr. Oudheden (1875), platen XVI, XXV e.v. met tekst (afbeeldingen niet steeds betrouwbaar).

**STAFRIJM,** z Alliteratie.

**STAKING.** Tussen 1870-1900 is de economische situatie in Frl. slecht. Oorzaken: a. de turfgraverij ondervindt zware concurrentie van nieuwe soorten brandstof, als steenkool (z Vervening); b. in de agrarische sector heeft men veel last van de

goedkope Amerikaanse en Russische granen (z Landbouwcrisissen). Grote armoede op het platteland is het gevolg. Velen wijken uit naar Amerika (z Emigratie). Die hier achterblijven trachten lotsverbetering te verkrijgen. S.en zijn het gevolg. In twee streken is er vooral beroering:

In de *veengebieden* zijn na 1880 steeds woelingen en S.en. Militairen trachten, dikwijls vergeefs, de orde te handhaven. Woningen van veenbazen (gedwongen winkelnering!) en armvoogden vernield. De opkomende Sociaal Democratische Bond heeft hier vaak de hand in. Hij regelt de hongeroptochten en de appels (z Bollejeije). Zijn blad 'Recht voor Allen' staat achter iedere S. Eerst als het getij ca. 1900 kentert, luwt dit alles.

In *Het Bildt*, met zijn grote tegenstelling tussen arm en rijk, werd in 1890 algemeen gestaakt, met tamelijk succes. Leiding gaf 'Broeder-trouw\*'. Ook een jaar daarna S.en. Dit keer zonder succes. De boeren gaven toen niet toe, maar lieten liever de oogst verrotten. De S.s-kas raakte spoedig uitgeput en de stakers moesten toegeven. 'Broedertrouw' kreeg hiervan de schuld en verloor haar invloed. Ook later is er gestaakt, maar niet meer algemeen en zonder de achtergrond van de afschuwelijke armoede, z Bezettingstijd.

**STAL.** Koe-S. a. groep-S. (Fr.: *bûthûs*). In de Fr. S. staat het vee met de kop naar de muur. Er is één gang, de mestgang (*mielgong*), achter de dieren en tussen gang en koestand de groep (*groppe*) voor de uitwerpselen. De oude Fr. S. was een dubbele rij in het langhuis (z Boerderij). De dieren stonden met de achtereinden naar elkaar. Later werd de dubbelrijige S. ingebouwd in de Fr. schuur\*. Eerst zonder zolder, doch met een tegenkap (*tsjinkape*). Op de binnenmuur was een scheef dakvlak tegen het buitendak geplaatst. In deze eeuw werd de tegenkap vervangen door een zolder. Het werd daardoor mogelijk hooi en stro over de zolder te voeren (*werkbeparing!*).

Thans wordt in Frl. een koe-S. met een voergang vóór de koppen van de dieren aangeraden (Hollandse S.). Deze maakt het werken gemakkelijker, doch de bouwkosten zijn hoger. De nieuwe S.en met voergang kunnen een, twee, drie, vier rijen hebben. De eerste twee komen het meeste voor. Helaas zijn, vooral na W.O. I, deze S.en met verkeerde S.-maten en met te grote inhoud gebouwd, wat koud en vochtig was. Eerst met te lange standen, waardoor de dieren zich bevuilden. Daarna te kort, zodat ze niet makkelijk konden liggen. De bevestiging is in deze S.en moeilijker, omdat er geen muur is die ze tegenhoudt, zoals bij de Fr. S. De Amerikaanse beugel (Engels: *stanchion*) beviel niet: duur, veel slijtage, te weinig bewegingsvrijheid, toch vuile dieren. Overdwarse bevestiging, met kettingen ter weerszijden, liet de koeien te veel naar voren komen of gaf, bij te kort vastzetten, moeilijkheden met de schouderbladen (boegigheid). Rekken, planken of muurtjes voor de dieren belemmerden het voeren. De Rijkslandbouwconsulent voor boerderijbouw ontwierp een hangketting van de zolder tot de vloer, 15 cm achter de rand van de voergoot, in de stand, die goed vastzetten mogelijk maakt. Met goede maten van stand, voergoot, knieboom en groep hebben de dieren het op een S, met voederang even goed als in een Fr. S (z Boerderij).



Belangrijk zijn verder hoeveelheid en verversing van de lucht. De inhoud moet niet groter zijn dan 15 m<sup>3</sup> per dier. Beter is 12 m<sup>3</sup>; 10 m<sup>3</sup> is geen bezwaar. Een te grote inhoud leidt tot een koude S., die vochtig wordt, daar men om de kou te weinig lucht. Er moet voldoende aan- en afvoermogelijkheid zijn voor de lucht. Aanvoer 300-500 cm<sup>2</sup> doorsnede door holle afsluitbare drempels onder de ramen of bij de muur, afvoer 900 cm<sup>2</sup> doorsnede per dier, door afsluitbare schuivende luiken onder de zolder. Gewenste temperatuur 10-15 gr. C. (gemiddeld 12 gr C.). Een te warme S. kan de melkgift van goede melkgeefsters drukken. De S.-lucht komt in de schuur, zodat in het dak voorzieningen moeten worden gemaakt voor het luchten. Ter weerszijden, 1 m onder de nok, tegenover elkaar, uilepannen\* om de 2 m en in een rieten dak draineerbuizen. Deze afvoer is veel goedkoper en even goed als luchtkokers, die naar de nok moeten worden gebracht en goed isolerend moeten zijn, daar ze anders onvoldoende trekken. Moet op de S.-zolder worden getast, dan kunnen tafels van 1 m hoog boven de luiken worden geplaatst, die tot de kant van de tas reiken, zodat ze voor afvoer van de lucht en als voerluiken beschikbaar blijven. Ze geven minder last bij het tassen dan luchtkokers. Het lichtoppervlak van de ramen moet 1/15 van het vloeroppervlak bedragen. In een lichte S. werkt men beter en zindelijker, gebreken en ziekten vallen eerder op.

*b. loop-S. voor koeien* (Fr.: *rinstâl* of *potstâl*). Na W.O. II kwamen er berichten uit de Ver. Staten omtrent het los houden van melkkoeien gedurende de winter. In Frl. zijn enkele van deze S.en met een afwijkende inrichting beproefd (o.m. te Weidum en te Rottevalle). Bij onderzoeken in Nederland is gebleken, dat de dieren het leven in een loop-S. goed verdragen. De melkopbrengst ondervindt er geen nadeel van. Er is nog onvoldoende bekend in hoeverre op bouwkosten en op arbeid kan worden bespaard. Nadere onderzoeken zullen moeten aantonen in hoeverre deze S. een voordeel betekent. Het groter verbruik van stro kan voor weidebedrijven een nadeel vormen, z Boerderij, Potstal, Schuur. → Potstal.

**STALKRUID** (Fr.: *katteneil*). Plant. Kruipend S. op de eilanden. Kattedoorn eveneens, en bovendien in de buurt van de kust op klei.

**STALT**, *a.* boenstap; *b.* beschoeiing (in de uitdrukking: *S.en* en barten\*).

**STAM**, Joris (George), musicus (Rotterdam 2.7. 1905-). Leerling van C. de Wolff en Amsterdams conservatorium. Leider Leeuwarder muziekvereniging (1931-49). Organist Grote Kerk; dirigent Toonkunstkoor Concordia, Bachvereniging, Fr. Orkest\*. Vele Fr. organisten hebben hem een degelijke vakopleiding te danken. Tot 1956 voorzitter van de Nederlandse Organistenvereniging; thans directeur Rotterdams Conservatorium.

Wrk.: Orgel- en koorcomposities.

Zie: Het Orgel (juli 1949); Mens en Melodie (1953), 158.

**STAMBOEK RONDE EN PLATBODEMJACHTEN.** In 1952 stelde het Fr.

Scheepvaart\* Museum te Sneek een Commissie Stamboek voor Fr. Ronde Jachten in. Hieruit groeide in 1955 de Stichting *S.R. en P.*, die de belangstelling voor het ronde en platbodemd jacht wil bevorderen. Er zijn al meer dan 250 schepen ingeschreven, waaronder vele van Fr. afkomst, terwijl gegevens zijn verzameld over geschiedenis, tradities, bouw en bouwers dezer schepen. De stichting beschouwt 'haar' schepen als 'varende monumenten'. Toen prinses Beatrix 15.6.1957 het Lemsterjacht 'De Groene Draeck' kreeg, aanvaardde zij de functie van beschermvrouwe der stichting.

**STAMBOEKVEE**, z Rundveestamboek.

**STAMBONEN.** Bruine en witte bonen worden in Frl. weinig geteeld (in 1956 24 ha). Van de in Nederland geteelde S. komt 75 pct. uit Zeeland.

**STANDEN.** Uit wezenlijke verhoudingen gegroeide, door traditie in stand gehouden, groeperingen, in het bezit van bepaalde privileges, uit het bewustzijn waarvan zij (uit zich zelf en door de erkenning door anderen) een bepaalde plaats in de sociale rangorde\* innemen.

Van oudsher kent Frl. als S.: adel», geestelijkheid\*, poorters der steden en boerenstand\*. Langzamerhand zijn deze S. als zodanig verdwenen. De adel verloor zijn privileges en steunde verder op bezit, afkomst en (geenszins kritiekloos) respect. De geestelijkheid was na de hervorming geen gesloten groepering meer en was meer dan de adel van het bestuurlijk leven uitgesloten. De poorters en de boeren verloren hun standskarakter, enerzijds doordat zij in zich zelf onderverdeelde groeperingen waren, die echter samen als 'oude' middenstand tot 'klasse' werden, anderzijds doordat de basis van deze klasse (het bezit) ondergraven werd door een nieuwe economisch georiënteerde groepering, die van de 'nieuwe' middenstand (gebaseerd op inkomen), al is deze klasse, althans op het platteland, nog niet erg belangrijk. In 1814 werd nog een driedelige S.-indeling gemaakt: steden, adel (z Ridderschap) en eigenerfden\*, die, apart vertegenwoordigd, eikaars leden mochten verkiezen. De grondwet van 1848 maakte hieraan een eind.

Als woord leeft 'stand' in Frl. nog meer dan 'klasse'. Deze term heeft alleen ingang gevonden voor de vóór 1850 voorbijgeziene (en nog immer vage) collectiviteit der arbeiders. Vgl. voor S. in de M.E.: horige\*, hoofdeling\*, huisman\*, oeradel\*; voor de Saksisch-Bourgonische tijd landdag\*, staten\*; voor de tijd van de Republiek kamer\*, kwartieren\*.

**STANDERMOLEN.** Molen\* die, op standers geplaatst, in zijn geheel moet worden gekruid. De laatste in Frl. stond te Rottevalle. Hij zou worden herbouwd in Lwd., maar werd 1921 door storm verwoest.

Zie: Het Huis, oud en nieuw, XV (1917-18), 283-295.

**STANDFRIES, De.** Jaarboekje van de Provinciale\* Fr. Werkliedenvereniging (1872-76).

**STANDBEWUSTZIJN**, z Adel, Boerenstand, Standen.

**STANFRIES**, standfries. Naam voor de geïdealiseerde 'echte' Fries, die met zijn leven heet te belijden: *Wy Friezen knibbelje allinne foar God* (Wij Friezen knielen alleen voor God), z Stijf kop, Volkskarakter. Deze spreuk wordt ten onrechte toegeschreven aan Gemme v. Burmania\*, die volgens P. Winsemius\* en Jac. Scheltema\* de woorden bij de inhuldiging van Filips II in 1555 zou hebben gezegd. Uiting van de zin voor Fr. vrijheid\*. De Friezen, die onmiddellijk onder keizer en rijk stonden, hoefden de eed niet knielend af te leggen.

Zie: Bijdr. Vad. Gesch. 7de reeks IV (1933), 143-150; B. X (1948), 7-9.

**STANIA**. Hoofdelingengeslacht o.a. te Reitsum en Holwerd, vermeld 1441, uitgestorven 1580.

Zie: Stb. I, 371; II, 258.

**STANIASTATE**. Landgoed te Oenkerk, genoemd naar Jeppe v. Stania (tak van het uit Reitsum afkomstige geslacht). Ca. 1700 kwam het in bezit van Hans Hendrik v. Haersma, die het ca. 1740 verbouwde en de nieuwe tuin door J. H. Knoop\* liet ontwerpen.

Na zijn dood verkochten de erven S. aan Jan de With, gezagvoerder der Oostindische Compagnie, die het 'Hofwegen' noemde, naar zijn schip. Diens zoon Michiel verkocht S. 1808 aan Jacob Nanning baron du Tour. In 1843 werd T. M. T. Looxma eigenaar en bouwde een nieuwe S., met tuinaanleg van L. P. Roodbaard\*. S. kwam 1877 aan W. J. v. Weideren baron Rengers\*, schoonzoon van T. M. T. Looxma. Het St.-Anthony gasthuis te Lwd. kocht S. in 1932 en stelde het beschikbaar als uithof voor het Fr. Museum\* (1934-54). In 1953 kocht Jhr. Van Loon het landgoed, dat aan een stichting kwam en nu als conferentieoord dienst doet. Er is een permanente landbouwtentoonstelling en een jeugdherberg in een nevengebouw.

Zie: Leeuw. Cour. (9, 13, 17, 20, 24.7.1934); Repert., 211.

**STANSIUS, Theodorus**. Van 1674 tot zijn dood in 1705 een vooraanstaand man te Harlingen, medevolmacht ten landdage en gecommitteerde raad ter admiraliteit\*.

Zie: V.A. (1895), 106.

**STAP, Jan A.**, landarbeider (Sint Jacobi Parochie 1859-Paterson, Ver. Staten, 15.12.1908). Baanbreker der arbeidersbeweging in Frl., vice-voorzitter van 'Broedertrouw\*'. Later sigarenhandelaar en brochureverkoper. Schreef: *Het ontstaan en de werking der Ver. Broedertrouw te Sint Jacobi Parochie*. Moest, door de nood gedwongen, emigreren.

Zie: Sannes, Het Bildt IIIB (1956).

**STAPELKAMP, Christiaan**, filoloog (Oud-over onder Loosdrecht 2.3.1879-). Directeur chr. H.B.S. te Groningen (1917-46). Schreef verschillende schooluitgaven en letterkundige werken. Gaf veel aandacht aan het Fries (E. Mem(d)erts, Gysbert Japicx, S. en J. Althuysen, V. Ringers, Frisiaca). Publikaties inde serie Estrikken. Met D. Simonides\*

te zamen gaf hij uit *De Fryske gedichten fan E. Meinerts* (1952), en alleen: *Hôndert Psalmen fin David... byrymme trog J. Althuysen* (1957).

Zie: B. XI (1949), 97-168; Estr. I, III, V, VIII, X, XVI, XXIV.

**STAPERT**. Naam van twee eigenerfde geslachten uit Wommels, vermeld sinds 1511. Het ene stierf reeds 1615 uit; voortzetting in vrouwelijke lijn na 1650. Uit het andere werden vier broers 1555 in de rijksadel verheven, onder wie Sipcke Hansz. (Cyprianus Vomelius\*).

Zijn tak leefde tot de 18de eeuw te Spiers (juristen en kanunniken), de overige stierven voor 1700 in Frl. uit. Vele afstammelingen in vrouwelijke lijn namen de naam over; zo de nog levende takken te Minnertsga en op Het Bildt en uitgestorven takken, o.a. Gijsbert S. (1742-92), advocaat te Amsterdam, Focke S.\* en Hans Douwes S. (1577-1647), lakenkoper en burgemeester te Franeker. Via een zusterszoon van laatstgenoemde ging de naam over op het nageslacht van diens stiefdochter te Eestrum, waarvan de oudste tak zich 1719 te Lemmer vestigde en door houthandel e.d. tot aanzien kwam. Hiertoe behoorde Sjoerd Jouwerts (1735-1816), waterbouwkundige en scheepsbouwer, patriot. Deze tak leeft te Roermond en Amsterdam voort, de jongste in Frl. z Nassaus Grafuimte.

Ten slotte werd de naam 1811 overgenomen door een zwager van een afstammeling in vrouwelijke lijn uit het oude geslacht, boer te Baijum. Diens nageslacht leeft nog in en buiten Frl. Van een lid daarvan stamt de S.-collectie te Franeker.

Zie: Suffridus Petrus, De scriptoribus Frisiae, Decas III, C. I; J. C. H. Matile, Hist. aanteekeningen betr. het adellijk geslacht S. (1895, supplement 1914); Geneal. Jierb. (1955), 23; (1957) 50; v. d. Aa X (S), 296; N.B.W. IV, 1263; IX, 1226; x, 959; Romein, Naamlijst, 109, 462, 481.

—, **Focke**, kapitein ter recherche en schilder (Harlingen 1683-1736). Was ca. 1790 leerling van Matthijs Naiven te Amsterdam, schilderde interieurs met figuren. Werk in Fr. Museum.

Zie: 126ste verslag Fr. Gen. (1954); Jierb. Gen. Wurkforbân (1955).

**STAR NUMANBOSSEN**, z Lycklamabossen.

**STARTER, Jan Jansz.**, dichter (Amsterdam 1593-Hongarije sept. 1626). Vestigde zich 1614 als boekverkoper te Lwd., waar zijn rederijkerswerkzaamheid (kamer met de zinspreuk: Och, mocht het rijsen) hem weldra in conflict bracht met de overheid. Studeerde een poos in Franeker, maar trok, toen de grond hem daar te warm onder de voeten werd, naar Amsterdam. Stierf als courantier en historieschrijver van de graaf van Mansfeld. Is voor de Fr. literatuur direct van belang, omdat hij een Fr. klucht (*Sotteclucht van een Advocaat en een Boer*) en een paar Fr. liedjes schreef, indirect omdat hij een literair klimaat schiep en o.a. Gysbert\* Japicx beïnvloedde.

Zie: J.H. Brouwer, J. J. S. (Assen 1940); B. XV (1953), 193-233 (met bibl.); Vr. F. XLII (1955), 107-117.

**STATE**. Oorspronkelijk: huisstee, later ook: huis (met of zonder omgeving van hornleger\*, appelhof

enz.). Zo heeft zich een afgeleid begrip *S.* gevormd: aanzienlijk huis (bijv. een stins\*), dat dan mede zijn naam aan de hele saté\* gaf. Was het huis minder opvallend, dan heette de hele plaats\* naar het land: de zus-en-zo-sate. → Compendium, Hoe de Friezen heten en waar zij wonen (kaart van 'Edele Staten').

Zie: Spahr van der Hoek, Fr. landb. II, 546 e.v.

**STATEN** (in oorsprong hetzelfde als standen\*). De volksvertegenwoordiging in de landsheerlijke periode (na 1498) en tijdens de Republiek (na 1576). In de eerste periode geen regeringsorgaan, maar indirect van invloed op wetgeving en bestuur, doordat de *S.* aan het toestaan van belastingen voorwaarden verbonden.

Na 1576 het hoogste gezag, dat de soevereiniteit heeft. De *S.* bestonden aanvankelijk uit prelaten en priesters (in 1576 verdwenen), edelen, eigenerfden\* en burgers als afgevaardigden van hun stand of privé, voor hun goederen. Door de groepering naar standen heen komt weldra een territoriale indeling naar kwartieren\*: Oostergo\*, Westergo\*, Zevenwouden\*. Wanneer dan in 1579, door opstand en geldnood, de steden niet alleen als stand, maar ook als kwartier erkenning vinden, bestaan ze voortaan uit vier leden (kwartieren) met ieder één stem in de besluitvorming (2 Mindergetal). Sedert 1578 is het gewoonte dat voor de drie plattelandskwartieren de grietenijen\* een edele en een eigenerfde (gekwalficeerde personen) als volmachten\* (die zonder ruggespraak konden handelen) naar de landdag\* zenden, telkens voor één jaar.

De *S.* kwamen éénmaal in het begin van het jaar in gewone en vaker soms in buitengewone zitting bijeen. In de landsheerlijke tijd werden ze bijeengeroepen door stadhouder\* en Hof\*; sedert 1577 door stadhouder en Gedeputeerde\* Staten (het dagelijks bestuur). Eerst kwam men afwisselend in Franeker, Harlingen en Lwd., na 1594 uitsluitend in Lwd. bijeen in het Landschapshuis\*. z Provincie.

Zie: C. J. Guibal, Democratie en Oligarchie in Frl. (Assen 1934), 9-19.

**STATENDIJK.** Voormalige zeedijk, door de prov. 1702 aangelegd wegens de slechte toestand der Overijselse dijken. De *S.* liep van Sliijkenburg, waar hij aansloot tegen de Oude Lindedijk, tot Schoterzijl\*. De *W.* voortzetting is het dijkvak Schoterzijl—Zuiderzeedijk, aangelegd door de Contributie\* van de Zeven\* Grietenijen en de stad Sloten. De *S.*, door de aanleg van de Noordoostpolder Slaperdijk\* geworden, is nog geheel intact, en in beheer bij het rijk.

**STATENHEIDE**, z Bergum.

**STATENHOOFD.** Door het land aangelegd hoofd\* op de grens van de zeeverende waterschappen de Vijf Deelen Zeedijken Binnendijks en Het Oud Bildt, ter hoogte van Dijkshoek onder Firdgum.

**STATENJACHT.** Schip, speciaal voor de reizen van stadhouder\* en hoge regeringscolleges gebouwd. Het huidige *S.* 'Friso'\* meegerekend zijn er vijf bekend: het eerste is van 1632, de volgende van 1640, 1681 en 1739. Het vierde is 1796 naar Emden verkocht. Een model bevindt zich te Harlingen, waar de *S.en* meestal lagen.→

Scheepstypen.

Zie: Historia x (1944-45), 83-86.

**STATIE.** Van ca. 1600—1855 post van een r.k. priester, die er pastoorswerk deed.

Kort na 1600 zijn de meeste *S.s* gesticht door regulieren\* (jezuïeten, franciscanen, kapucijnen, dominicanen), later meer door seculieren\*, die ook de meeste reguliere *S.s* overnamen. Op het platteland omvatte een *S.* enige dorpen; in de stad kon men zijn kerk kiezen. In de *S.s* hadden de kerkmannen vrij veel invloed. De *S.s* zijn 1855 omgezet in parochies\*.

**STATUTEN, ORDONNANTIËN EN COSTUMEN VAN AMELAND,** Wetboek door Sicko v. Camminga als erfheer van Ameland opgesteld en 1622 gedrukt.

De *S.*, later meermalen herdrukt, bevatten regels betreffende de procedure (eerste boek) en het personenrecht (tweede boek); de Zeerechten van Ameland vormen een aanhangsel.

**STATUTEN, ORDONNANTIËN EN COSTUMEN (VAN RECHTE) IN FRIESLAND.** Algemeen wetboek van Frl. tijdens de Republiek. Door nieuwe plakaten\*, ordonnanties e.d. was de Saksische\* ordonnantie in de 16de eeuw verouderd. Zo besloten de staten 28.2.1601 tot een verbeterde uitgave.

Deze *S.* zijn 1602 te Franeker gedrukt en 24.11.1602 tot wet verheven. Het wetboek is herzien en aangevuld, o.a. in 1628, '32, '37, '38, '50 (door commissie van acht), 1655, '59 en '73. Latere teksten zijn meest getiteld Landsordonnantie\*. Uitgegeven in het Charterboek dl. IV, 1138-1238; dl. V (met verwijzing naar latere wijzigingen), 1-986. Commentaar op de Landsordonnantie van 1723: *S.* Binckes\*, *Verklaaringen van de Statuten, Ordonnanties, Reglementen en Costumen van Rechte in Frl., anders genaamd 's Lands Ordonnantie*, 4 dln. (1785-86).

**STAVEREN** (Fr.: *Starum*; misschien: bij de palen, afsluiting). Gem. en stad in Westergo, tijdens de Republiek de zesde in rang. Ligt op de vooruitspringende zuidwestpunt van Frl. De reeds lang gebezigde naam is wrsch. een derde naamval meervoud en betekent dan 'bij de palen'. Gedacht moet worden aan de afsluiting van de watertoegang (en) tot de stad door middel van palen. Vgl. de Kleine en (vroeger) Grote of Hoge Palen te Sneek.

**WAPEN.** Een schild dwarsdoorsneden. Het bovenste gedeelte goud en het benedendeel rood waarop twee bisschopsstaven verwisseld van kleuren en metalen met die van het schild. Het schild gedekt met een gouden kroon. → Stadswapens.

**BEVOLKING.** In de bevolkingsbeweging sinds 1714 weerspiegelt zich het verval. In 1714 1604 inw., in 1796 1236, in 1848 nog slechts 574. In 1900 waren er weer 874 inw., op 1.1.1958 1006. De laatste jaren vinden geen grote verschuivingen plaats; het geboorten- en vertrekoverschot wegen tegen elkaar op. **TAAL.** Van de 93 schoolkinderen sprak in 1955 15-16 pct. Fries, 8-9 Hollands en 87-94 Stadsfries. **KERKELIJKE EN POLITIEKE SITUATIE.** Kerkgebouwen zijn aanwezig voor hervormden, gereformeerden,

baptisten en doopsgezinden. De verdeling naar godsdiensten was op 1.1.1957 als volgt: herv. 43,4 pct., geref. 22,7, doopsgez. 9,9, baptisten 9,3, overige kerken 3,4, geen kerkgenootschap 11,3 pct. Bij de kamerverkiezingen in 1956 was de verdeling als volgt: P.v.d.A. 34 pct., C.H.U. 31,4, A.R.P. 26,4, V.V.D. 6,3, K.V.P. 0,5 en C.P.N. 0,26 pct. Gemeenteraad (1958): 3 C.H.U., 2 A.R.P., 2 Gem. Belang.

**GRENZEN EX OPPERVLAKTE.** S. wordt aan de oostzijde begrensd door Hemelum Oldeferd. Aan de zuidwest- en noordwestzijde het IJselmeer. De opp. van de driehoek is 350 ha, waarvan ca. 300 agrarisch worden gebruikt, 10 ha zijn bebouwd, terwijl het overige deel door water, havengebied en spoorwegemplacementen wordt ingenomen. De oostgrens loopt langs sloten en dijkjes grotendeels door de na 1613 drooggemaakte Noorder- en Zuidermeerpolders. — Hemelum Oldeferd.

**BODEM.** Op diepten van 4-6 m ligt pleistoceen dekzand\*. Hierop rust laagveen, dat weer met een tot enkele meters dikke kleilaag is bedekt. Het slappe veen is oorzaak dat een deel van S. in de loop van de eeuwen is weggeslagen.

**HOOGTE EN AFWATERING.** De droogmakerijen liggen tussen — 1 en — 2 m. Het overige polderland ligt tussen 0 en — 0,5 m. De Warnservaart is boezemwater, tevens belangrijk als vaarweg en afwateringskanaal van Morra en Fluessen uit. De betekenis als vaarroute ging achteruit door de aanleg van het Prinses-Margrietkanaal, die voor de afwatering doordat na de afsluiting van de Zuiderzee geen getijverschil meer optreedt in S.

**BESTAANSMIDDELEN.** Op een 15-tal vrij grote bedrijven werkten in de veeteelt 58 personen (1950). In handelen verkeer waren werkzaam 170 personen; hierbij zijn vrij veel schippers die te S. domicilie hebben. In industrie en ambacht werkten 72 personen; visserij is de enige industrie van belang. De visserij leverde in 1950 nog 18,8 pct. van het plaatselijk inkomen. Betekenis neemt steeds af: de visserij ging achteruit en de snelste weg naar Holland ging voortaan niet meer over S.

**GESCHIEDENIS.** S. is ontstaan nabij het 'klooster' van St.-Odulf aan de Vliestroom. In 991 al belangrijk genoeg om de Noormannen aan te lokken; in de 17 Keuren\* is het het eindpunt van een der vrije landwegen. De Brunonen\* sloegen er munt; van hen afkomstig is ook het stadsrecht dat in 1118. door Heinrich V bevestigd werd en dat o.a. afschaffing van het gerechtelijk tweegevecht inhield. Het dreef handel op Oostzee en Rijn, deelde als enige Fr. stad in het Ommelandvaardersprivilege (1251), beconcurrerde de Bremers in Noorwegen, stuurde zijn schepen naar Engeland, Holland en allerlei Zuiderzeesteden, en had een 'vitte' op Skanör in Z.-Zweden. Het deed mee aan sommige Hanze-oorlogen en werd ca. 1385 lid van de Hanze. Zie hierna: Vrouwtje van S. Politiek schikte S. zich meestal in de Hollandse aanspraken (huldiging van Floris V, 1292) zonder de banden met het achterland te verbreken' (z. Warns), tot Albrecht\* van Beieren die breuk forceerde. De zeeroof van de Likedelers\*, land verlies, de verplaatsing van de

haringvangst, alles werkte S. tegen. Focko Ukena\* veroverde het voor de Vetkopers, na hem kwam Jan\* van Beieren; bij de verdwijning van zijn gezag is S. verbrand. De grachten zijn toen binnenwaarts verlegd. De abdij werd naar buiten S- verplaatst, maar evengoed had S. te lijden van de partijschap tussen Galama en de abt. In 1497 nam Jost van Schauenburg S. in bezit voor Albrecht\* van Saksen. In 1515-16 en 1517-22 was het Gelders, Karel V voorzag het van een blokhuis\*. De scheepvaart bleef belangrijk: in 1557 behoorde een derde van de Fr. Sontvaarders in S. thuis. In 1572 bezetten de geuzen de stad, maar het blokhuis bleef Spaans en bij het keren van de kans moordde de bezetting de burgerij uit. Na het verraad van Rennenberg\* hield Rienk van Dekama\* S. voor de koning bezet (1580-81). In de 17de en 18de eeuw kende S. een redelijke bloei door de zeevaart en ook als havenstad. Tegen 1800 hield de zeevaart op en S. hield alleen de oversteek naar Enkhuizen, die in 1863 vastgelegd werd in een spoorlijn. → Penninge.

**KLOOSTERS, a.** kapittel, ontstaan ca. 830 door toedoen van Odulf, na verval in 1132 omgezet in een abdij van benedictijnen, die weldra van de paus exemptie\* kreeg. Ze bezat de kerken van Sudergo als eigenkerk\*, de abt trad er op als aartsdiaken\*. Uithoven\* waren o.a. in Rijs, Hemelum, Harich, Oudega (Wymbritseradeel). Sindsca. 1235 leed de abdij schade door de opdringende zee. In de strijd tegen Holland stonden de bewoners meestal aan de Hollandse kant; ca. 1400 schijnt ze verwoest te zijn. In 1415 begon de herbouw in het zuiden van de stad, maar de abt en een deel der monniken vestigden zich in Rijs en Hemelum, zodat toezicht ontbrak. De abdij werd zwaar geteisterd door de Galama's; in 1495 werd ze verplaatst naar Hemelum.

**b.** benedictinessen, afhankelijk van a.; vóór 1245 verplaatst naar Hemelum.

**c.** regularissen, gesticht 1474 en afhankelijk van Ludingakerk en Anjum. Zij leefden o.a. van weverij. Na een brand in 1549 is het klooster opgegaan in Bethanië te Tjummarum (1552).

**MONUMENTEN EN OUDHEDEN.** De herv. kerk is in de 19de eeuw geheel verbouwd. Preekstoel (17de eeuw), zerken en een rest van een familiebank (16de eeuw) zijn nog te noemen. In het Rijksmuseum te Amsterdam wordt een buffelhoorn (16de eeuw) bewaard van de 'grootschippers'; te Lwd. (Fr. Museum) een hoorn van het St.-Antonisgilde (1397). G., C. D.; O., H.

Zie: K. Heeringa, Het oude S. (Groningen 1893); Reg. Leeuw. Cour., 58; Repert., 211-212.

**Vrouwtje van Staveren.** Bekende Fr. overlevering, eigenlijk een legende: God straft de trotse weduwe die, als haar schipper, uitgezonden om het kostbaarste ter wereld aan te voeren, met een lading graan in S. aankomt, hem gebiedt het koren in zee te storten. Er ontstaat dan een zandbank, het Vrouwezand\*, en met haar glorie en die van de stad is het gedaan.

Deze moraliserende historie komt voor het eerst in 1599 voor bij Ocko Scharlensis\*, maar reeds Cornelis Kempius\* (1588) laat i.p.v. de hooghartige vrouwe rijke kooplieden van S. een schip uitzenden. In de kronieken staat het verhaal meestal als: de 'verweende (verwende, ontaarde) kinderen van S.' Het verhaal is tot in de 20ste eeuw op velerlei wijzen beschreven, verteld, berijmd, geparodieerd of als exempel aangehaald. In Frl. is vooral het straatlied (19de eeuw?) bekend geworden, terwijl in onze tijd o.a. D. A. Tamminga\* het motief voor een ballade, H. F. Faber\* voor een toneelstuk en W. Altena\* voor een parodie heeft gebruikt. Het ringmotief is jonger dan dat van de loze korenaren: De Haan acht het niet uitgesloten dat het door C. von Bönninghausen, die een lezing aan Grimm zond (ca. 1815), is ingevoegd.

Zie: Tj. W. R. de Haan, Volk en dichterschap (Assen 1950), 74-80.

**STAVEREN, Magtildus van**, theoloog (Delfshaven 22.10.1815-Lwd. 24.7.1900). Predikant te Lwd. (1847-81). Behoorde tot de Groninger\* richting. Gaf vele theologische geschriften.

Zie: N.B.W. X, 962-963; Repert., 139.

**STAVERSE JOL**, z Jol.

**STAVERSE MEER**. Voormalig meer O. van Staveren. Octrooi tot droogmaking aan de stad verleend (1613), overgedragen aan particulieren (1620), daarna bedijkt en drooggemaakt. Een kanaal, aangelegd door het smalste deel, verdeelde S.M. in Noorder- en Zuidermeerpolder. twee particuliere polders. *Noordermeerpolder* (ca. 236 ha), laagste punt ca. 1,4 m — N.A.P. Bemaling door één windmolen, sinds 1947 met hulpmotor. De polder inundeerde bij stormvloed (1825). *Zuidermeerpolder* (ca. 200 ha), laagste punt ca. 1,7 m—N.A.P. Bemaling eerst door twee molens, later door één, 1922-23 uitgebreid met windmotor. Windmolen afgebroken in 1916, elektrisch gemaalje gesticht in 1940.

Zie: v. d. Aa, Aardrijkskundig Woordenboek, 676.

**STEDENVORMING**. Een stad\* differentieert zich van het platteland in het verwerven van stadsrechten en in een niet-agrarische bevolkingsconcentratie. De S. valt in Frl. meest in de late M.E. (voor Staveren en Dokkum eerder). De stadsrechten geven geen datum voor de overgang van dorp tot stad.

Om stad te worden moest een dorp zich kunnen aanpassen bij elke belangrijke cultuurontwikkeling (ook buiten de naaste omgeving). Hiertoe waren in Frl. vooral de volgende factoren beslissend: a. gunstige ligging voor de zeevaart; b. een omgeving die mensen overhad voor niet-agrarische bevolkingsconcentratie; c. een ruim achterland met op de wereldmarkt gewilde produkten; d. strategische ligging en goede leiding voor de economische machtsstrijd; e. vroegtijdige ontwikkeling (het einde der periode waarin stadsrechten verleend werden, valt ca. 1500).

De S. in de Zuidwesthoek had dus een voorsprong door: a. de ligging aan de Zuiderzee (Lemmer,

Staveren, Molkwerum, Hindeloopen, Workum, Makkum) ; b. de onvervalste weidecultuur, die weinig arbeidskrachten nodig had; c. belangrijke jaarmarkten\* en vroege weekmarkten\*, vanwege een achterland, dat — meer dan het noorden, en zeker meer dan het oosten — produkten voor de wereldmarkt leverde (Workum, Bolsward, Sneek, IJlst, Joure); d. de mogelijkheid om belangrijke binnenwateren af te sluiten (Woudsend, IJlst), evt. met steun van ingezeten adel (Woudsend, IJlst), of van de kerk (Bolsward). Deze punten alleen al verklaren de concentratie van zeven der elf steden, en van een aantal, voor de 'echte' S. te laat opgekomen, vlekken\*. Wrsch. verklaart dit mede de vroegtijdige verbrokkeling in de staatsrechtelijke indeling\* van de Zuidwesthoek. Voor de Wouden was wat alle vier punten betreft het tegendeel het geval, zodat de overige vier steden over de klei verspreid liggen. In Dokkum en vooral Harlingen stond de zeevaart voorop (voor Kollum en Berlikum werd deze vroeg afgesneden door landaanwinning) ; in Lwd. - dat eerst alles mee had - en Franeker lieten later meer de markt en de invloed van de adel zich gelden. De vroeg opgekomen Zuidwesthoekse kuststeden bleven geleidelijk achter, maar de overige vonden in de markten een blijvende basis (als ze de concurrentie vol konden houden - wat voor Sloten en IJlst niet meeviel). Eerst in 17de en 18de eeuw bracht de vervening\* in de Wouden nieuwe, niet-agrarische bevolkingsconcentraties, die pas in onze tijd door industrialisatie\* zich verder ontwikkelen.

**STEEGH, Jan Siebrands van der**, bakkerschrijver (Irnsom 23.5.1831-Sneek 17.8.1882). Volksschrijver, vereerde Multatuli\*, keerde zich tegen de dominees. Soms tekent hij het volksleven goed. Zijn toneelstukken werden graag vertoond. O. Stellingwerf\* gaf veel van zijn werk uit (*In oantinken*, 1884).

Zie: N.B.W. IV, 1264-1265.

**STEEN, Hendrik**, theoloog (Anjum 21.11.1895-Haren 12.9.1953). Geref. predikant in gemeenten buiten Frl., die de geboortestreek niet vergat. Schreef: *Uit fel bewogen dagen. Gesch. van de Doleantie in Anjum* (1931), en onder pseud. Sibe v. Aangium een 20-tal jongensboeken, vaak in N.O.-Frl. spelend. Promoveerde 1937 te Munster; emeritus in 1951.

**STEENBAKKERIJ** (Fr.: *tichelwurk*, *panwurk*). Er zijn in Frl. vooral in Westergo en meest langs de kanalen vele S.en geweest.

De oudste al in de M.E. Bekend is, dat dorpskerken vaak gebouwd zijn van ter plaatse gebakken stenen. De geestelijken van de Oldehove hadden in de 16de eeuw een eigen S. op Schilkampen. Nog in de 19de eeuw zijn er vele, waaraan soms een naam herinnert (Stienser Tichelwerk). De bakperiode van de oude Fr. steen

duurde van 12.4.-12.8 (9). z Baksteen, Baksteenfabrieken.

Zie: B. II (1940), 29-32; Fr. Plaknammen VI (1953), 65-68.

**STEENBERGEN VAN GOOR**, Jan Willem Jacobus, boekhandelaar (Amsterdam 30.9.1778-Haarlem 1.10. 1856). Studie letteren en rechten te Amsterdam; leraar te Gouda, advocaat te Amsterdam; kwam 1801 te Lwd. en wijdde zich aan vertaalwerk ten huize van de boekhandelaarsweduwe J. P. de Boy, die hij later trouwde (1810).

Hij beheerde nu de zaak (tevens leesbibliotheek) en gaf vele zelfvertaalde boeken uit, die opgang maakten. Toen S.v.G in 1844 een beroerte kreeg, bezorgde A. v. Haemael\*, tot wiens 'Contanter\*- kring hij behoorde, hem een plaats in het oudemannenhuis te Haarlem. Vertaalde voor het toneel en speelde zelf mee.

Zie: N.B.W. IV, 664-665.

**STEENBICKER, Jacobus**, franciscaan (Kampen 1049-Franeker 22.10.1719). Sinds 1679 missionaris te Franeker, waar hij een schuilkerk\* inrichtte (1693) Schreef over de wording van de statie\* en de gebeurtenissen van zijn tijd (vooral vervolgingen en onenigheden) : *Deductie stationis Franekeranae*.

Zie: Ons Noorden (29.6; 6, 13, 20.7.1956).

**STEENBOETE**. Boete, in steen te voldoen. Nog in de 16de eeuw had de geestelijkheid bijv. te Lwd. bij de Oldehove het recht S. op te leggen voor geestelijke en burgerlijke misdrijven. Zo kwam de kerk aan stenen voor de kerkbouw. Bedevaarten\* kon men ook tegen stenen afkopen.

Zie: Eekhoff, Gesch. beschr., 93, 161.

**STEENGOED** (Fr.: *stienguod*). Aardewerk. Vroeger ventten Duitsers in Frl. met aardewerk, z Poepen.

Potschippers brachten deze waar met hun sloopje aan de vrouw. Terwijl de *stienguodspoepen* of *stienkrobben* (*stienkrob* is letterlijk de naam voor pissebed) reeds lang verdwenen zijn, heeft 1957 ook de laatste potschipper zijn bedrijf opgegeven.

**STEENHUIS, Jacob Frederik**, geoloog (Westernieland 17.6.1883-Haarlem 15.1.1958). Promoveerde 1916 te Groningen op: *Bijdr. tot de kennis van de diluviale ondergrond van Drente en Frl.*

Geoloog bij het Rijksbureau voor Drinkwatervoorziening (1913-21), daarna districtsgeoloog bij de Geologische Stichting te Haarlem. Als zodanig bewerkte hij de geologische kaart (r : 50 000) van Frl. Schreef o.a. *De geologische bouw en gesch. van den ondergrond der prov. Frl.* (1919).

**STEENKERK**, of Mariënbos. Klooster van cisterciënzer zusters te Katrijp, vermoedelijk gesticht in 1301 uit Bloemkamp, onder incorporatie van de parochiekerk.

Ca. 1375 ging het over naar de Duitse Orde, werd verplaatst, eerst naar Nes (1401), toen naar Oudeschoot. Keerde ca. 1514 terug tot de oude plaats en regel. Vestigde zich 1518 in Luinjeberd, waar de prior pastoor werd. Opgeheven 1580.

Zie: V.A. (1890), 28-35; Einder Jahrbuch XXXVII (1957), 17-

20.

**STEENMARTER** (Fr.: *stienmurd*). Marterachtig dier. In Frl. niet vaak waargenomen, het laatst te Sint Nicolaasga in 1955. z Fluwijn, Huismarter.

**STEENRAKET** (Fr.: *púnraket*). Plant. In het oosten vrij veel in bermen en op ruige plaatsen. Andere soorten, bijv. witte S., wel adventief\*.

**STEENSTRA, Haring Wiegers** (ca. 1800-?), onderwijzer te Dongjum, gepensioneerd in 1845. Schreef als een der eersten enige Fr. streekgeschiedenissen.

Wrk.: Oudheidkundige aantekeningen van de dorpen en kloosters der grietenij Barradeel (1836); idem, ...Franekeradeel (1836); Alg. Gesch. van Frl. Een volksleesboek (2 dln., 1845).

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 22.

**STEENTIJD**, z Mesolithicum, Neolithicum, Paleolithicum.

**STEENUIL** (Fr.: *stienûltsje, waerûltsje*). Vogel. Vroeger vrij algemeen, vooral bij boerenhofsteden. Na 1940 door strenge winters schaars.

**STEFFEN GEERTS**, z Samplonius, J. G.

**STEFONG**. Schakingsprocedure in de M.E. Bij een huwelijk kocht de man het gezag ('were') over zijn bruid van haar maagschap (bruidkoop). Als de bruidegom zijn bruid schaakte, volgde een S.

De frana\* bracht de bruid naar de volksvergadering en zette twee staven in de grond (*werandstef*, symbool van de 'were'). De maagschap van de bruid nam bij de ene, de bruid bij de andere staf plaats. Koos de bruid de staf van de bruidegom, dan ging deze vrijuit; koos zij de zijde van haar maagschap, dan verviel de bruidegom in een zware boete, z Huwelijk.

Zie: W. Steller, Das altwestfr. Schulzenrecht (Breslau 1926), 18.

**STEGGERDA**. Dorp (1166 inw.), Z.O. van Wolvega, in Weststellingwerf. Herv. en r.k. kerk. Openb., r.k. en chr. lagere school. R.k. lagere landbouwschool, r.k. kleuterschool. Taal Stellingwerfs. R.k. centrum. Coöp. zuivelfabriek.

**STEGHE, Isebrant ter**, drukker (1573-78). Een der eerstbekende drukkers te Lwd., die ook voor het Hof werkte. Opgevolgd door P. H. v. Campen\*.

**STEGHE, Johan ter**, z Wou, Geert van.

**STEINBERG, Johannes Melchior**, theoloog (Genève 25.11.1625-Franeker 25.11.1670). Predikant en hoogl. te Genève (1649), te Herborn (1656), te Franeker (1669).

Zie: Boeles I, 2de dl., 244-247.

**STEINDAM, Abraham**, filosoof (Hallum 1639-Franeker 7.2.1672). Hoogl. te Franeker (1664). Aristotelicus.

Zie: Galama, Wijsg. Onderwijs, 63-66.

**STEINFELD**. Abdij van norbertijnen in de Eifel. Moederklooster van Mariëngaarde (z Frederik van Hallum) en Dokkum. Werkte veel samen met de Fr. kloosters: opleiding van novicen over en weer, bijstand in rechtszaken, enz.

Zie: P. Riek, Das Kloster S. (Steinfeld 1954).

**STEINFORT, Lieuwe**, theoloog (Goïnga 20.2.1823-Breukelen 10.9.1885). Na 1850

vermaard rechtzinnig predikant, van 1875-85 te Amsterdam.

Zie: B. XIV (1952), 187-192.

**STEKELBAARS** (Fr.: *toarderke, toarnfiskje, toarnkneppele, tânrettel, stikelbears*). Kleine vis. *a.* de zee-*S.* kwam vroeger in de zeegrasvelden van de Waddenzee zeer algemeen voor, maar schijnt sedert 1932 vrijwel geheel verdwenen, *b.* de driedoornige *S.* komt in zee-, brak en zoet water voor. De in zee levende vorm heeft schilden op de flanken en komt in Frl. in de Waddenzee voor. *c.* de tiendoornige *S.* is algemeen in sloten en vaarten, niet in zee. Is met de vorige ook op Terschelling aangetroffen.

**STEKELNOOT** (Fr.: *stikelnút*). Plant. Gedoomde en ongedoornde *S.* soms talrijk op het adventiefterrein bij Wartena.

**STELLER, Walther**, Duits filoloog (Breslau 1.10.1895—). Privaat-docent (1922) en buitengewoon hoogl. (1928) te Breslau. Stichter en leider van het instituut voor Duitse volkskunde. Om politieke redenen overgeplaatst naar Kiel (1937). Hier sedert 1940 bijzonder hoogl. Gaf aandacht aan de Fr. taaistudie. Schreef in 'De Holder' en 'Fr. Jierboek'.

Wrk.: Das altwestfr. Schulzenrecht (Breslau 1926); Altfr. Granima-tik... (Halle 1928); Festschrift zum 70sten Geburtstag Prof. Theodor Siebs (1933).

Zie: Repert., 139.

**STELLING**. Buurrechter (bestuurder-notaris) in de Stellingwerven. Er waren voor 1504 drie trimdelen\*, elk met een *S'*, aan het hoofd. De *S.en* bestuurden samen de grietenij\* ; ze wisselden ('werfden') elk jaar.

In 1504 werden de trimdelen samengevoegd tot de grietenij Stellingwerf, die 1917-24 in tweeën gesplitst is. De *S.* is te vergelijken met de Drentse schulte (hoewel deze meerlandsheerlijk ambtenaar was) en met de Fr. dorpsrechter\* of ehera\*. Nog in de 18de eeuw is de naam *S.* in gebruik voor dorpsrechter\*.

Zie: T. H. Oosterwijk, De vrije natie der Stellingwerven (Assen 1952).

**STELLINGWERF, Jacobus**. Achttiende-eeuws tekenaar, woonachtig te Amsterdam. Maakte ca. 1721-24 honderden, vaak onnauwkeurige, tekeningen in Oost-indische inkt en sepia naar Fr. kerken, staten enz., bestemd voor de collectie van M. Brouerius van Nidek. Deze is later verdeeld.

W. Eekhoff\* heeft de Fr. tekeningen zoveel mogelijk verzameld in zijn collectie *Frisia illustrata*, later via A. Quaestius\* in het Prentenkabinet van het Fr. Museum gekomen. *S.* trouwde in 1723 als weduwnaar te Amsterdam een dochter van Arnold Houbraken van Dordrecht. Hij stierf dec. 1727.

Zie: Stedelijke kunstverzameling Lwd. (1875), 125; Noorderland I (1941), 345-349.

**STELLINGWERF, Oebele**, journalist-politicus (Tsjum 24.9.1848—Lwd. 29.1.1897). Na opleiding tot onderwijzer en enkele jaren praktijk blind geworden (1870). Met W. Dijkstra\* aan het hoofd

van het 'Fr. Volksblad'\* (1876-99), dat zich van liberaal in socialistische richting ontwikkelde.

*S.* vestigt zich te Lwd. in 1880 en wordt daar een centrale figuur bij alle acties voor sociale gerechtigheid, bij de strijd voor algemeen kies- en stemrecht, geheelonthouding, antimilitarisme, landnationalisatie en straks ook socialisme. Gesteund door zijn vrouw G. C. S. Jentink pleit hij voor een brede volksbeweging, 1887-91 ontstaan als Er, Volkspartij\*, waarin naast linksen ook rechtsen staan. *S.* legde nadruk op het verbindende en pleitte voor het Fr.-eigene. De gedachte van de 'soevereiniteit in eigen kring' leefde bij hem. Voor de gedachte van de doorbraak heeft hij betekenis. In wezen religieus, verzet hij zich tegen alle dogmatisme. Het Fr. toneel\* heeft hem veel te danken, z Gysbert Japicx, Socialisme.

Zie: J. J. Kalma, O. S. (1940).

**STELLINGWERFF, Auke**, zeeofficier. Onderscheidde zich als kapitein in de Noordse Oorlog (1658-59). Pas benoemd tot luitenant-admiraal, sneuvelde hij in de slag bij Lowestoft (13.6.1665). Tsj. H. de Vries\* volgde hem op.

Zie: v. d. Aa XVII, 992.

**STELLINGWERFF, Frederik**, jurist (begin 17de eeuw). Advocaat te Lwd., conrector te Bolsward, rector te Sneek. Bekend door: *Politijck Discours nopende den Staet van Frieslandt...* (1617).

Zie: N.B.W. X, 972.

**STELLINGWERF-JENTINK, Geertruida Christine**, journaliste (Nijland 9.7.1852-Lwd. 12.7.1918). Domineesdochter (z Jentink, M. A.), na haar huwelijk met O. Stellingwerf (7.12.1884) vurig propagandiste voor geheelonthouding, vrouwenemancipatie en sociale hervormingen. Zij werkte mee aan het 'Fr. Volksblad\*' en sprak veel. Na de dood van haar man (1897) was zij ('it krantewyfkke') o.a. redactrice van het 'Fr. Weekblad' (1900-09).

Zie: Fr. landb. bl. (24.12.1938); M. Braaksma, in: G. C. S.-J., Hwerom Rinkje nei de thé gjin slokje ha woe (1941).

**STELLINGWERFS** (Fr.: *Oertsjongersk*). Een niet-Fr. dialect, door ca. 25000 mensen gesproken. In de gemeente Weststellingwerf spreekt 90 pct. der bevolking nog *S.*, in Ooststellingwerf slechts 50 pct. Buiten enkele rubrieken in plaatselijke bladen wordt het weinig of niet geschreven. Een aanwijzing voor de verwantschap van dit dialect met de Oostnederlandse dialecten is bijv. het gebruik van één vorm 'ie' voor Nederlands 'jij' en 'u' en voor Fr. 'du' en 'Jo'. Tot ca. 1050 hoorden de Stellingwerven bij Drente. Ook in aard verschillen de bewoners van de Friezen. Ze gelden voor zeer gemoedelijk, weinig actief, vasthoudend aan oude vormen, gereserveerd in hun gevoelsuitingen.

In Ooststellingwerf spreken de kleinere dorpen Oldeberkoop, Nijeberkoop, Makkinga, Elslo, Langedijke en Fochtelo *S.* Appelscha, vroeger beschouwd als een Fr. enclave in het *S.e* gebied, spreekt al voor ruim 25 pct. Fr. De cijfers van Oosterwolde, voor een derde Fr. sprekend en voor een vijfde Nederlands, tonen dat het Fr. uit het noorden invloed krijgt op de

grotere plaatsen van dit gebied. In de N. dorpen van de gem. mindert het S. hard: Donkerbroek spreekt voor 85 pct. Fr.; Haulerwijk en Waskemeer hebben nog 5 pct. S. sprekkenden.

In Weststellingwerf spreekt men over het geheel genomen nog S. Toch vindt men in de kleinere dorpen groepjes Fr. sprekkenden, vooral ten noorden van Wolvega. Wolvega spreekt voor 86 pct. S., maar het Fr. en het Nederlands hebben er vaste voet gekregen. In Noordwolde, de andere grotere plaats, is het aandeel van het Fr. zeer klein, maar de helft der bevolking spreekt Nederlands. Hierbij moet men echter minder aan het 'algemeen beschaafd' denken dan aan het 'klonisch', dat zijn naam ontleent aan de Koloniën van Weldadigheid, Bijv. 'De klok heeft chelooien'. z Dialectgeografie.

Zie: H. J. Bargveld, De Stellingwerfers en hun dialect (Assen 1949); A. Sassen, Het Drents van Ruinen (Assen 1953).

**STELLINGWERVEN**, z Ooststellingwerf, Stelling, Werf, Weststellingwerf.

**STELP** (Fr.: *stjelp*). Boerenhuis met alle ruimten, ook het woongedeelte, onder één dak. z Boerderij.

In tegenstelling met de Westfr. stolp (N.-Holland) heeft de Fr. S. geen vierkante, doch een rechthoekige plattegrond. De S. komt meer voor bij het weide- dan bij het akkerbouwbedrijf. Vroegste gegevens omtrent de S. uit de 17de eeuw. Oudste afbeeldingen op een kaart van een deel van de Zuidwesthoek om Staveren (1659). → Boerderij.

**STEMBONEN**. Voor de jaarlijkse burgemeestersverkiezing gebruikte men in de tijd van de Republiek in de steden (roodfluwelen) stemzakken, gevuld met evenveel S. als er vroedschapsleden waren. Uitgemaakt moest worden, wie van de leden mocht kiezen. Dat waren zij die de zwarte bonen trokken.

Zie: Tegenw. Staat XIV, 277-282.

**STEMCEDUL**. Stembiljet. De verkiezing (van bijv. predikanten) door eigenaars van schotschietende\* huizen en ploeggangen\* vroeg grote nauwkeurigheid. Vaak kwamen er klachten en vele zijn de 18de-eeuwse deducties en contra-deducties. Er waren hele en halve, slapende en wakende stemmen. Daarom moest de dorpsrechter\* de S.en bewaren, z Stemrecht.

**STEMHUIZEN** (Fr.: *stimhúskes*). Hier en daar vindt men in Frl. nog huizen die deze naam dragen (bijv. arbeidershuizen W. van Sint Jacobi Parochie). Zulke S. zijn van 1748-95 gebouwd om te voldoen aan art. 3 van het reglement\* reformatoir. Dit eiste nl. voor het stemrecht\*, naast eigendom van een bepaalde hoeveelheid land, een hornleger\* voorzien van een huis. Daar voordien velen stemden op grond van hornlegers zonder huizen, moest men door het bouwen van huizen de stemmen weer geldig maken. De S. waren niet steeds van de beste kwaliteit; soms werden ze in de nacht voor de stemming gebouwd. z Hanestemmen.

Zie: W. Dijkstra, Uit Frl.s volksleven II (1895), 273.

**STEMKOHIEREN**. Registers der schotschietende\* huizen in Frl. In 1640 werd door de Staten besloten de, voordien op de

grietenijgerechten berustende registers der schotschietenden, te reviseren en de dubbelen op het college der Ged. Staten te bewaren. In 1698 werden deze S. herzien en in 1690 in zes delen gedrukt. Daarna werden de S. om de tien jaar herzien, evenals de floreen\*-kohieren. Ze bevatten de namen van eigenaars en meiers\* der goederen. Enkele van deze herzieningen zijn eveneens in druk verschenen.

Zie: C. J. Guibal, Democratie en Oligarchie in Frl. (Assen 1934), 68.

**STEMMEN**, Friese (ook: 'Friesische Stimmen'). Orgaan van de Fryske Rie\*, met nieuwsberichten uit Westerlauwers, Oost-en Noordfrl.; tweemaandelijks uitgave in Nederlandse en Duitse redactie (sinds 1956).

**STEMPELSNIJDER**. In 17de en 18de eeuw heeft Frl. officiële landschap-S.s gehad, meestal zilversmeden.

Zij waren officieel aangesteld om de stempels te snijden voor het geld, dat vaak wisselde, de zegels te maken voor het zegelen der papieren, om de ytig- en brandijzers te vervaardigen, de nijptangen voor het 'ytigen' (merken) der lakens, en ook de medailles te slaan, die de Staten bij heuglijke gebeurtenissen vereerden. Behalve de landschap-S.s kregen vaak anderen opdrachten. Na het verdwijnen van de munt werd bij de dood van J. Jongsma het ambt opgeheven (1782).

Als landschap-S.s zijn bekend: Harmen v. Elmerbuysen (1610), Johan Melchior Oostervelt (1623-39), Thomas Laurens Asperen (1639-57), Hillebrand Brongersma (1657-68), Wybrandus Lollij (1668-71), Pauwels Jansen Barrahuys (1671-74), Matthijs Siderius (1674-76), Johannes Mancadan (1676-95, als valsemunter afgezet), Cornelis Jongsma (1695-1723), Johannes Jongsma (1723-82), daarna zonderde titel Johannes de Wal.

**STEMRECHT**. Bevoegdheid om deel te nemen aan de regeling der rechtsorde. In de oudste tijd hadden alle vrijen S. (de *elmetha*), maar door de opkomst der hoofdelingen\* werd de betekenis van dit S. miniem.

De Saksische en Bourgondische landsheren\* stelden een standen\* -vertegenwoordiging in (de Staten\*), waarvoor zowel adel\* en eigenerfden\* als meiers\* actief en passief kiesrecht hadden. Meestal werden de leden van de Staten echter niet verkozen, maar werd de oudste in jaren afgevaardigd of geschiedde de afvaardiging bij toerbeurt.

Na de opstand bepaalden de Staten (1582), dat de volmachten telkenjare gekozen zouden moeten worden, daarbij terugrijpend op het in 1539 door Karel V ingevoerde kerkelijk S. Toen kregen nl. gebruikers van schotschietende\* huizen of ploeggangen\* het collatierecht\* voor de vacante beneficiën\*. De meiers (met uitzondering eerst van Bildtpachters en kloostermeiers) werden echter van het publieke erf geweerd door actief en passief S. aan de eigenaars der stemdragende goederen te verlenen.

Tijdens de Republiek was dan ook de meerderheid der stemmen in handen van weinige families, die de stemmen — verbonden gedacht aan de hornlegers\* als belangrijkste element der stemdragende goederen - opkochten. Het reglement\* reformatoir



van 1748 trachtte aan het verhandelen van stemmen zonder overdracht van het daarbij horende huis of land een einde te maken, z Hanestemmen, Stemhuizen.

Zie: C. J. Guibal, *Democratie en Oligarchie in Frl.* (Assen 1934), 02 e.v.

**STENEN BRODEN.** In de 16de eeuw waren er in de Dokkumer kloosterkerk vijf *S.b.* Tegenwoordig wordt in de sacristie\* van de r.k. kerk een stuk steen getoond, dat er uitziet als een half roggebrood en kennelijk een natuurprodukt is.

C. Kempius\* (1588) zegt, dat de vijf broden door Bonifatius\* in steen waren veranderd. Hij vertelt dat een vrouw de prediker een stuk brood weigerde, voorgevend dat zij geen brood in huis had. Het brood veranderde toen in steen. Een dergelijke overlevering werd ca. 1850 over een bakker te Rinsumageest opgetekend.

Zie: B. XVI (1954), 135-140.

**STENEN MAN.** Gedenkteken voor Caspar de Robles\*, op de zeedijk Z. van Harlingen, geplaatst 1576, vernieuwd 1774 en 1899.

Ook genaamd 'terminus' of grenspaal, nl. tussen de contributies of waterschappen Der Vijfdeelen Zeedijken Binnendijks (N. tot Het Bildt) en Der Vijfdeelen Zeedijken Buitendijks (Z. tot Makkum). Het heeft een januskop (twee, naar het noorden en zuiden gewende, koppen). De dijkverhoging zal wrsch. een nieuwe fundering eisen. z Commun.

Zie: Vr. F. IX (1862), 24-64; LH. XXXIII (1955), 90-91.

**STENEN UILEBORDEN.** In 1940 door de Duitsers afgebroken boerderij onder Engelum, waaraan een duivelsage verbonden was.

De boer zou met de duivel\* zijn overeengekomen, dat deze hem in ruil voor zijn ziel een complete boerderij zou leveren in één nacht, vóór de haan kraaide. Toen de boerderij klaar was, op de uileborden\* na, dwong de boer de haan voortijdig te kraaien. De duivel kreeg de ziel niet, maar de (houten) uileborden wilden niet blijven zitten. Het huis is toen afgemaakt met *S.u.* Tot 1940 waren deze borden (van hout) geschilderd alsof ze van steen waren. De sage is voor het eerst opgetekend in 1852, maar komt in variaties ook voor in de omgeving van Harlingen, Boer, Swichum, het Heidenschap en Noordahuizum.

**STENSGAARD,** Erling, oud-bibliothecaris (Frederiksborg, bij Kopenhagen, 17.5.1876-). Verbonden aan de bibliotheek te Aarhus (1901-46), kreeg door P. de Clercq\* in 1908 belangstelling voor het Fr. en werkte in Denemarken voor deze taal.

Zie: Leeuw. Cour. (12.5.1956).

**STENSTERA.** Hoofdellingengeslacht te Foudgum (15de en 16de eeuw). Uitgestorven 1561.

Zie: Stb. I. 372; II, 259.

**STEPHANUS.** Een der eerste met name bekende klokkengieters in Frl. Werkte voor 1350. Van hem o.a. een der klokken uit de Martinikerk te Bolsward (nu op het stadhuis) en klokken uit Itens, Eagum, Wirdum, Goïnga en Genum, z Klok.

**STERCK, Salvatore,** vioolpedagoog (Amsterdam 6.5.1895—). Sinds 1918 in Fr. orkesten werkzaam. Altist in het Fr. Orkest\*, lid Collegium\* musicorum.

Zie: Orkestnieuws Fr. Orkest (mrt. 1955).

**STERENBERG,** Joseph Jacobus (Groningen 21.9.1818-Lwd. 26.5.1889). Boekdrukker in de Weerklink bij de Kapelsteeg (straatliederen\*).

**STERFTECIJFER.** Aantal overledenen per 1000 inw. Het *S.* ligt voor Frl. steeds iets hoger dan voor heel Nederland, maar per leeftijdsklasse lager. Van 1930-40 is het Fr. cijfer 9,3-10,9, het Nederlandse 8,4-9,6. De oorzaak ligt dus in de relatief vele bejaarden van Frl. z Bevolkingsverloop, Leeftijdopbouw. De voortdurende daling van het *S.* - tijdens W.O., II tijdelijk onderbroken - is na 1947 weer te zien: gemiddeld *S.* in Frl. 1933-36 9,6, 1952-56 8,7 (Nederland resp. 8,6 en 7,6). Het *S.* voor kinderen onder één jaar voor Frl. was 1952-56 18,8, het Nederlandse 20,9. Dit haalt het Fr. echter snel in.

**STERNSEE.** Zuidduits geslacht, waarvan Christoffel († 5.2.1560) kolonel, drost en olderman te Harlingen, en in 1553 grietman van Barradeel werd. Hij trouwde Cnier Worps v. Ropta (→ Grafzerk). Hun zoon Carel (kinderloos f 14.5.1615) vermaakte Roptastate aan Bocke v. Humalda, mits deze zich von S, zou noemen. Diens tak stierf 1709 uit.

Zie: Stb. I, 2-5; Ned. Leeuw (1886), 36.

**STERNSE SLOTLAND,** z Sjoekelan.

**STERREKROOS** (Fr.: *stjerrekroas*). Plant. Overall in sloten en plassen; de verspreiding der soorten is nog slecht bekend.

**STEUR,** *a.* in zee levende grote trekvis, die in het voorjaar de rivieren optrekt om zich voort te planten. *S.* komt in Nederland nog maar sporadisch voor. Af en toe wordt een exemplaar in de Waddenzee gevangen (Oosterbierum 1939). Op 24.5.1902 werd een groot exemplaar (lengte 2,25 m, gewicht ca. 100 kg) bemachtigd in de Geeuw tussen Sneek en IJlst. *b.* (kerst- of Fr. *S.*, *Krystbôlle*, kerstbrood). Vanouds bekende Fr. soort krentenbrood, langwerpig, plat en breed.

Wordt even voor het in de oven gaat aan beide zijden ingesneden, het middendeel wordt kruiselings tot ruitjes gesneden. Voor het afbakken met witte suiker bestrooid.

Zie: G. W. Barendsen, *Groot en klein luxebrood* (z.j.), 37-38.

**STEURKRAB.** Garnaalachtig kreeftje. Door hengelaars als aas gebruikt. In Frl. in brakke vaarten aan

**STICHTING FRIESLAND VOOR MAATSCHAPPELIJK WERK.** Opgericht nov. 1947. Dienend orgaan voor coördinatie, advies en initiatief. In het bestuur zijn de prov. en de aangesloten gemeenten (44) en organisaties (47) vertegenwoordigd.

Activiteiten: scholingsbijeenkomsten, gesprekskringen,

wergroepen (onderzoek), bibliotheek. Tijdschrift: 'Maatsch. werk in Frl.'.

Zie: Gids voor Maatsch. Werk (uitgegeven door de S., 1958).

**STICHTING FRYSKE AMBACHTS- EN FOLKS-KUNST** (F.A.F.) te Lwd. Oppericht 1948. Officiële ambachtskunst\*-organisatie in Frl., landelijk georganiseerd in het Centraal Orgaan voor het Scheppend Ambacht (C.O.S.A.).

Doel: bevordering van het kunstambacht, o.a. door een kwaliteitsmerk (F.A.F.), tentoonstellingen, een permanente verkoopgelegenheid te Lwd., tijdens het seizoen 'It Diske\*' te Grouw, lezingen (met een in haar opdracht opgenomen film) over het kunstambacht. De S. werkt samen met de Foriening\* foar Fr. Folkskunst (F.F.F.F.) inzake de jaarlijkse Marie\* van Hemertprijsvraag. De ambachtskunstenaars zijn als medewerker aan de S. verbonden. De overheid is in het bestuur vertegenwoordigd, z Noordelijk Scheppend Ambacht, Souvenirs, → Volkskunst.

Zie: Frl., toen, nu en straks (1952), 301; Ambacht V, nr. S.

**STICHTING LEEUWARDEN INDUSTRIEGEBOUWEN**, z Industriegebouwen.

**STICHTING MAATSCHAPPELIJK WERK TEN PLATTELANDE**. De overheid stelde 1936 de Dienst voor de Kleine Boerenbedrijven in. Deze subsidieerde van begin 1938 af de Stichting Huishoudelijke Voorlichting ten Plattelande.

Deze voorlichting werd uitgebreid tot algemeen maatschappelijk\* werk; zo kwam het tot de oprichting van de S. (1941). Van het dep. van Landbouw en Visserij ging de S. 1948 over naar Sociale Zaken en 1952 naar het nieuwe ministerie van Maatschappelijk Werk. Ondertussenkwamen in dezen organen van particulier en kerkelijk initiatief tot stand. De S. heeft belangrijk werk verricht. Verschillende Fr. gemeenten maakten gebruik van maatschappelijk werk(st)ers van de S., andere werden voor dit maatschappelijk werk door haar gesubsidieerd, weer andere kregen advies. De districtsleider verzorgde verder groepsbesprekingen voor de maatschappelijk werk(st)ers, georganiseerd door de Stichting Frl. voor Maatsch. Werk. De S. werd, om de overgang van de maatschappelijk werk(st)ers naar de organen van particulier en kerkelijk initiatief te bevorderen, 1954 in staat van liquidatie gesteld.

Daardoor vertrokken de districtsleidsters en een aantal maatschappelijk werksters naar elders, waardoor het reeds bestaande tekort aan maatschappelijk werksters in Frl. groter werd. Bij de subsidieregeling voor maatschappelijk werk(st)ers vanwege het ministerie van Maatschappelijk Werk geldt tijdens het liquidatieproces een overgangsregeling tot 1.1. 1960.

**STIENNEN MAN**, De. Illegaal Fr. blad (1945). Later strijdbaar nationalistisch orgaan van het Boun\* fan Fr.-nasjonale jongerein; verschijnt thans, behoudens de voorpagina, gefuseerd met 'De Stim\* fan Fryslân'; redacteurs waren o.a. A. Wadman\*, R. v. Tuinen\*, M. Sikkema\*, H. S. Doele, G. Jonkman\*.

**STIENS** (Fr.: idem; ens\*-naam). Hoofddorp, maar

niet de zetel van het gemeentebestuur, van Leeuwarderadeel (2588 inw.). Veeteelt, landbouw, handel (aardappelexport en -veiling, zaaigranen en -zaden), coöp. zuivelfabriek. Herv. kerk (met zerken van Philips v. Boshuysen\* en Georgius v. Burmania), geref. kerk, herv. evangelisatie. Openb. kleuter- en lagere school, chr. nat. lagere school en aardappelteeltvakschool. Bejaardencentrum 'Pyter Jurjenshôf'. Gedenkteken voor P. J. Troelstra\*. Geboorteplaats van R. Brotsma\*.

Zie: Hepkema Memories, 20; Reg. Leeuw. Cour., 58; Repert., 212; Algra, De Historie I, 56-70.

**Stienser Hogedijk**. Planweg W. van S., voormalige zeedijk van de S.er-polder (13de eeuw). Behoort bij de Slagdijk\*. Sloot bij S. op de Godijk\* aan. Ook de naam van de jongere W. dijk van het S.er Nieuwland\* (ca. 1300). z Hoge Dijk.

**STILUS FRISIAE**, z Kalender.

**STIM FEN (FAN) FRYSLÂN**, De. Chr. Fr. weekblad. Verscheen 1928-eind 1941 en wederom sinds 1945 onder redactie van E. B. Folkertsma\*, aan wiens hoofdartikelen het blad vooral zijn betekenis ontleent. Eerst uitgave van de Kr. Fr. Parsforiening, na de oorlog orgaan van het Kr. Fr. Selskip.

**STINKENDE GOUWE** (Fr.: *helersblêd*). Plant. Vooral bij woningen, onder heggen e.d. Op de klei sporadisch.

**STINS**. Eigenlijk: steenhuis. In de M.E. de stenen verdedigingstoren bij de grotendeels van hout opgetrokken state\* der Fr. edelen. De toren, die wij bij de staten geregeld opmerken, is hiervan de rest. De enige S. die nog over is, is de Schierstins\*, z Bouwkunst, Stinsflora, Toren.

**STINS**, De. In 1948 kwam vooral door de Stichting Leeuwarder Gemeenschap een Stichting Clubhuizen voor ongeorganiseerde arbeidersjeugd tot stand. Door vrijwillige bijdragen bij openbare vermakelijkheden wil men een fonds vormen o.a. voor het massajeugdwerk. Het clubhuis De S. te Lwd. werd 6.5. 1950 geopend. Er vindt o.a. groepswerk voor jeugd van 8-21 jaar plaats.

**STINSFLORA**. Planten, niet tot de inheemse Fr. flora behorend, maar alleen aangetroffen bij voormalige Stinsen, oude boerderijen, op kerkhoven, in tuinen van oude pastorieën.

Hoewel men ook buiten Frl. op zulke plaatsen een dergelijke flora wel aantreft (Fraeylamaborg bij Slochteren, kasteelbossen in de Betuwe), valt het aantal vindplaatsen en soorten in Frl. op. De naam 'stinsplanten' is wrsch, door J. Botke\* voor het eerst gebruikt. Zeker is, dat ze hier door menselijke bemiddeling zijn terechtgekomen. Men heeft gedacht dat deze planten zouden zijn ingevoerd als geneeskrachtige kruiden. Voor enkele kan dit waar zijn, voor andere (bijv. wilde tulp) zeker niet. Ook de veronderstelling dat de S. door kruisvaarders meegebracht of restant van kloostertuinen zou zijn, moet worden verworpen. Vrij zeker zijn sommige soorten aangeplant om in het vroege voorjaar bloeiende planten rond de stins te hebben, of als herinnering aan

de zuidelijke omgeving, waar sommige stinsbewoners geboren waren.

De bekendste en rijkste vindplaatsen zijn *Martena-State*\* te Kornjum, waar nagenoeg alle soorten voorkomen, *Dekemastate*\* te Jelsum en *Jongemastate*\* te Rauwerd. Van iets minder betekenis: *Epemastate* te Ysbrechtum, *Harstastate* te Hogebeintum, *Aylva-state* te Ternaard, kerkhof (voormalig *Tjaerdastate*) te Rinsumageest, *Schierstins*\* te Veenwouden. Dan zijn er plaatsen, vooral op de klei, waar een of enkele soorten voorkomen, soms massaal.

De meest algemene stinsplant is de *helmbloem*. Deze treft men haast op elke vindplaats aan. Op de klei is ook de *wilde tulp* algemeen, bijzonder rijk op Aylvastate. Een andere fraaie soort is het *Haarlems klokkenspel*, de gevulde vorm van de knolsteenbreek. Het komt in fraaie begroeiing voor te Veenwouden (*Schierstins*), Oudkerk (*Klinze*\*), Hogebeintum (*Harsta*). *Holwortel* vrij vaak op klei. *Longenkruid* en *sluutelbloem* treft men op enkele plaatsen aan. Mogelijk kwamen deze soorten op meer plaatsen voor, wat ook geldt voor de *winterakoniet* (*Ayttastate* bij Swichum en *Jongemastate*). Vrij veel vindt men weer de *gele anemoon*, *daslook* vertoont een massale vegetatie o.a. op *Dekemastate* en in de pastorietuin te Oudkerk. Massaal groeien ook de *krokussen* op *Epemastate* te Ysbrechtum, die hier stellig tot de *S.* gerekend mogen worden.

Zie: De Lev. Nat. (1935), nrs. 6 en 7.

**STINSTRA, Johannes**, theoloog (Harlingen 10.8.1708-8.1.1790). Studeerde 1726-ca. 1733 te Franeker zowel theologie als filosofie en oosterse letteren. Terug in Harlingen, wilde hij zich aan de wetenschap wijden. De kerkeraad vroeg hem echter voor enkele preken, en 1735 werd hij tot predikant gekozen.

*S.* diende de gem. Harlingen 50 jaar, en bedankte — even bescheiden als geleerd - voor beroepen naar Amsterdam en Haarlem en voor een leerstoel aan het doopsgez. seminarie te Amsterdam. Zijn liberale beginselen blijken behalve uit *De Nature en Gesteldheid van Christus Koninkrijk* (1/41), *Vier en twintig leerredenen* (1746), *Waarschuwing tegen Geestdrijverij* (1750) ook uit zijn *Request en Deductie* van 1740 namens de sociëteit van doopsgez. gemeenten in Frl. W. J. Brouwer\* en Pieke\* Tjommies waren toen nl. door de Staten geschorst wegens socinianisme\*. De vrijmoedige toon van het *Request* en vooral het boek van 1741 deden de geref. classis Franeker en de synode te Bolsward bij de Staten aandringen op schorsing van *S.* Deze vroegen advies aan de Nederlandse theologische faculteiten en verboden - toen vrijwel alle geref. ketterijen in het werk ontdekten — *S.* de openbare prediking (13.1.1742).

Noch zijn verzoek, noch petities van gemeente en sociëteit konden de Staten bewegen. Pas 1757 kreeg *S.* weer preekvrijheid. Hij was het gemeentewerk blijven doen en had gestudeerd. Zijn *Harlinger\* Vragenboek* (1751) is tot lang na 1800 in doopsgez. gemeenten gebruikt. *S.* correspondeerde met Engelse wijsgeren en theologen, en vertaalde o.a. van *S. Richardson Clarissa* (8 dln.) en *Charles Grandison* (7 dln.). *S.*'s opvatting van het

christendom als een redelijk-zedelijk systeem en zijn rationalistisch denken hebben op de doopsgezinden veel invloed gehad en het modernisme voorbereid.

Zie: Chr. Sepp, Johannes S. en zijn tijd, 2 dln. (Amsterdam 1865-66).

**STINSTRA, Pieter**, theoloog (Harlingen 1747-18.12. 1819). Doopsgez. predikant te Harlingen (1771-1800), weigerde een leerstoel; curator der hogeschool te Franeker.

Zie: N.B.W. X, 979-980.

**STOBEGAT** (Fr.: idem; *stobbe*, boomstronk). Dorp in Haskerland (181 inw.). Eerst officieel omgedoopt in Stobbega, daarna in Vegelinsoord\*. De naam *S.* blijft echter leven. Oud veendorp.

Zie: Leeuw. Cour. (9.4.1958).

**STOELTJESKLOK**. De *S.* zal 1650-1700 opgekomen zijn. Het model schijnt van de fraaie voorbeelden uit Zaanse klokkenmakerijen overgenomen, maar bij de *S.* beschermt een rond afdakje, waarvan een klokkekleedje kan hangen, de bellen boven het werk tegen stof.

De zijornamenten van de wijzerplaat zijn van gegoten lood, vaak zeemeerminnen. In de 18de eeuw ontwikkelde zich in Joure een bloeiende klokkenmaken, die tot ca. 1820 *S.* en naar Zeeland verzond. Na 1860 niet meer gemaakt, tot in onze tijd een klokkenmaker, die verder meest reparaties verricht, weer met de vervaardiging begon. De antieke *S.en* zijn duur en gezocht, z Schipperke. → Staartstukklok.

Zie: Vr. F. XXVII (1924), 229-267.

**STOENKHARNE** (Stinkhoek). Buitendijks terrein N. van het schiereiland van Hindeloopen, tot ca. 1940 een belangrijk broedterrein, nu grasland.

**STOEFHUIS**. Woning met uitgebouwd houten portiek, waarin zitbanken en luifel.

Dergelijke stoepen (luifels, luiven), in de 18de eeuw algemeen, zijn nu zeer zeldzaam. Te Lippenhuizen staat een *S.*, dat Ids Wiersma\* gebruikte voor illustratie van de *Rimen\* en Teltsjes*.

**STOETT, Frederik August**, filoloog (Lwd. 5.5.1863-Nijmegen 27.4.1936). Hoogl. te Amsterdam. Betrok ook het Fr. in zijn studie van het 16de- en 17de-eeuwse Nederlands.

Zie: Levensber. Letterk. (1938), 212-220.

**STOFZAAD** (Fr.: *stofsied*). Plant. Op Ameland en Terschelling, en, naar verluidt, ook bij Olterterp.

**STOKE**, Melis (Amelis), politiek schrijver (ca. 1300), 'clerc', wrsch. afkomstig van Schouwen, in dienst van de Hollandse graaf. Schreef ca. 1290-1305 een *Rijmkroniek* over de geschiedenis der Hollandse graven. Roert de vraag aan, wie recht heeft op Frl.: 'hoe verre dat haer ganc met rechte gaet in Vrieslant'. De kroniek is berucht door de uitvallen aan het adres der Friezen ('dit onscamel Vriessche dief).

Zie: J. Bolhuis v. Zeeburgh, Kritiek der Fr. geschiedsch. (1873), 21-25; Romein, Noord-Ned. Geschiedsch. (1932), 51-54; Romein-Bruch, Supplement (1956), 19-20.

**STOKERSVALLAAT**. Schutsluis in de

Opsterland-se Compagnonsvaart, W. van Appelscha.

**STOLBERG** en Wernigerode, Hendrik van, stadhouder (Stolberg 14.1.1407-Keulen 16.12.1508). Kwam hier met de Saksen, stadhouder van George\* van Saksen (1506-08). Deed veel voor Frl. (verbetering waterwegen, dijkwezen, inpoldering van Het Bildt, muntwezen). Vriend en vijand betreurden zijn vertrek.

Zie: N.B.W. II, 1379-1381.

**STOOKHUT** (op de klei: *fjûrhok*; op het zand: *stookhutte*). Los op het erf staande gebouwtjes, tegenover de 'pompstraat'. De wasketel werd er gestookt, soms kookte men er en woonde er zelfs 's zomers. In de 19de eeuw geregeld, nu bijna verdwenen.

**STOOMBOOTMAATSCHAPPIJ**. Sedert 1876 voer de *Fr.-Noordhollandsche S.* mee vier schepen (Frl. I-IV) van Lwd. naar Amsterdam v.v. Daarnaast richtten in 1898 de op Holland varende Fr. beurtschippers samen een rederij op, de *Leeuwarder S.*, met drie schepen (Stanfries i-m). Na hevige concurrentie fuseerden deze beide in 1901 tot de *Nieuwe Leeuwarder S.*, met zeven schepen in dagelijkse dienst op Amsterdam en de Zaanstreek.

Ook de *Franeker S.* (aardappelvervoer) werd kort na 1901 door de *Nieuwe Leeuwarder S.* overgenomen. In 1911 kreeg deze een speciale kaasboot, de Stanfries IX. Ondertussen vervoerde sedert 1855 uit Rotterdam de *N.V. Saint Martin & Co.* met de stoomboten Leeuwarden I en II eerst meest vlas en lijnzaad voor eigen handel, later allerlei waren ook voor derden. Deze N.V. nam 1868 de vergunning van Y. v. d. Meulen te Lwd. over tot een stoombootdienst voor goederen en vee op Rotterdam en Amsterdam (na 1888 ook afvaarten van Sneek en Dokkum). Deze, nu te Lwd. gevestigde N.V. Saint Martin fuseerde 1912 met de *Nieuwe Leeuwarders*, tot de *Scheepvaartlij. Holland-Frl.* Deze voer met 25 stoom- en motorboten.

Ter voorkoming van Fr. concurrentie zijn ca. 1919 meer aandelen in handen van Fr. kooplieden gekomen. In 1933 nam de maatschappij de naam aan van de oude boten der *Leeuwarder S.*: *Reederij Stânfries*. Ze voer met 19 stoom-, zeven motorboten en motordekschuiten en zeven lichters en dekschuiten. Sedert 1935 onderhoudt de Stanfries ook autodiensten. Ze is 1937 overgenomen door de Rotterdamse rederij Van der Schuyt en 1946 overgegaan in *Van der Schuyt—Van den Boom—Stânfries-Reederij N.V.* (S.B.S.) te Rotterdam. Door de oude rederij Van der Schuyt was voor 1940 ook overgenomen de firma *Van der Wal* (passagiersdienst, door de Afsluitdijk verlopen).

De geschiedenis der Harlinger binnenvaartmaatschappijen is niet heel duidelijk. In 1875 voerde *S. Harlingen* met de Willem III via Enkhuizen op Amsterdam. Sedert 1851 waren er al twee vaste stoombootdiensten op Amsterdam, sedert 1883 (opening Enkhuizen-Staveren) sterk achteruitgaand, na 1935 niet meer lonend. De verbinding Lemmer—Amsterdam wordt

onderhouden door de *Groninger-Lemmer S.N.V.*, sedert 1910. Deze maatschappij ontstond uit jarenlange samenwerking (1873-1910) tussen de *Lemster binnen en buitendiensten* (resp. naar Groningen en Amsterdam) en de *Groninger S.* van 1870 (Amsterdam-Lemmer-Groningen).

Buitenlandse stoombootverbindingen worden uit Harlingen sedert 1853 onderhouden op Londen, sedert 1854 op Huil, sedert 1896 op Goole. Van de diensten op Londen en Huil hadden heel lang resp. I. en S. Wiarda en de Gebr. Scheuer de agentschappen voor Engelse firma's. In de jaren 70 is er een poging geweest concurrentie tussen deze te overwinnen in een op te richten *Noordned. S.*, die echter niet lukte. De diensten op Huil en Goole zijn 1935 samengesmolten. Nog steeds bestaan dus twee maatschappijen: de *General Steam Transport Cy.* en de *Scheepvaart- en Steenkolenmij.*

Zie: De Noord-Ned. Stoomvaart Mij. Open brief aan de redactie der Mededeelingen en Berigten van het Hoofdbestuur en de afdelingen der Fr. Mij. van Landbouw en Veeteelt (1875?); E. v. Hinte, Sociale en economische geografie van Harlingen (1936); J. M. Fuchs, De Beurt is aan. Gedenk. Reederij Van Swieten (Wormerveer 1955).

**STOPPELAAR, Reinder Jacobus de**, theoloog (Ureterp 22.8.1873-Enschede 15.4.1948). Doopsgez. predikant te Warga (1911-38). Schreef vele boeken over het waterland\*. Groot natuurliefhebber.

Zie: Leeuw. Cour. (16.4.1948).

**STORM**, Berent, zilversmid (Lwd. 1730-1782). Meester in 1759. Leverde 1777 in opdracht van Ged. Staten een zilveren tuigje, scheerhout en knop voor een hardzeilpartij te Oudeschouw ter ere van een stadhouderlijk bezoek. Nu in Fr. Museum.

**'STORM' VAN 'S-GRAVESANDE**, Jhr. Everard Carel (Breda 15.4.1904-). Sedert 1935 directeur N.V. Intercommunale\* Waterleiding, gebied Lwd.; voorzitter Schoonheidscommissie gem. Lwd.

**STOTER, Johannes**, theoloog (? 20.3.1728-Balk 26.4. 1771). Een der zonderlingste predikanten uit het Frl. der Republiek. Stond van 1752-71 te Balk. Vrouwenhater, verdedigde de zelfmoord, maar werd gehandhaafd.

Zie: Cuperus, Kerkelijk leven I, 18, 79, 148 e.v., 183 e.v.; II, 42 e.v., 54, 122.

**STRAAT**, Hendrik Luitje, chirurg (Groningen 19.2. 1890-). Sedert 1920 te Lwd., voorzitter Diaconessenhuis, secretaris Maatschappij\* tot bevordering v. d. Schilder- en Tekenkunst. Schreef artikelen over medische geschiedenis en kunst.

Zie: Repert., 139-140.

**STRAATLIED**. Reeds 1567 werd een jeugdige zanger uit Bolsward te Harlingen verhoord wegens het zingen en verkopen van liedjes van gezagondermijnd karakter, gedrukt te Kampen. Eén liedje bezong de vernietiging van een geuzenlegertje voor Valenciennes (1567), een ander het verraad door een schipper van geusgezinde edelen in Harlingen, z Donker, J.

Hier is het S. in optima forma: op losse blaadjes gedrukt,

uitgevent en gezongen, handelend overeen actueel feit. Ook het genre leerrijke vermaning is in Frl. vroeg bekend. Kossmann publiceerde er een over een monstergeboorte te Joure in 1592 ('in al zijn boerse onbeholpenheid een treffend voorbeeld van volkskunst'). Tot tegen 1900 heeft het S. zich gehandhaafd. Een kermiszanger als Albert Bakker\* was zeer populair.

Collectie te Lwd. en in andere Fr. steden gedrukte S. *eren* in de Prov. Bibliotheek, z Haan-Kerkhof, L.; Sterenberg, J. J.; Visser, P.

Zie: F. K. H. Kossmann, De Ned. straatzanger (Amsterdam 1941); Leeuw. Cour. (10.9.1949); B. XV (1953), 9-12, 105-111; Tj. W. R. de Haan, Straatmadelieven (Utrecht 1957).

**STRAATNAAMGEVING.** Voor W.O. II kenden Fr. steden en grote dorpen wel officiële straatnamen, soms oud, al werden Fr. benamingen meest vernederlandst, tenzij men ze onvertaalbaar achtte.

Na 1945 hebben ook kleine dorpen hun S. gekregen en vaak Fr., nadat Utingeradeel met de Sinnebuorren (Zonneburen) te Akkrum begonnen was. Zo bijv. in de dorpen van Barradeel, Hennaarderadeel, Smallingerland (behalve Drachten) en in het Fr. sprekende deel van Kollumerland. Elders is de Fr. vorm onder de Nederlandse op de bordjes aangebracht (Hindeloopen, Joure, Drachten). In sommige gemeenteraden zijn over deze Fr. S. brede discussies en soms scherpe debatten gevoerd. De S. wordt vrijwel nergens meer aan het toeval overgelaten; gemeentebesturen roepen de hulp in van adviescommissies, deskundigen en van de naamgevingscommissie der Fr. Akademy\*. Zo worden talrijke historische en zinvolle namen bewaard of hersteld, z Plaatsnamen.

Zie: Neêrlands Volksleven (1957).

**STRAATSMA, Anne Klaas**, theoloog (Biervliet 5.10.1886-). Groeide op te Ferwerd en Lwd. Predikant te Oosterzee. Schreef later boeken, waarin Fr. gegevens: *De kerk in 't midden* (1934); *Uit de kamferkist* (1954).

**STRAATSMA, Klaas**, theoloog (Minnertsgra 21.8.1848-Ferwerd 17.6.1914). Herv. predikant, o.a. te Makkum (1888-95) en te Ferwerd (1895-1914).

Wrk.: o.a. Voor iederen dag, bijbelsch dagboek (1913); Open brief aan ds. H. J. Engelkes te Hogebeintum (1913).

**STRAATVERLICHTING.** Tot diep in de 17de eeuw is de S. primitief. Wie op straat moest zijn nam een lantaarn mee of moest in het donker de weg vinden. Te Lwd. werden in 1680, in navolging van enkele Hollandse steden, de eerste straatlantaarns, een uitvinding van Jan v. d. Heijden, geplaatst. De olielampen werden eerst in okt. op de palen gezet; ze deden slechts enkele uren per etmaal dienst. De kosten werden vnl. bestreden uit de opbrengst van een belasting van een halve stuiver (*lantaarngeld*), te voldoen door reizigers die tijdens de branduren per trekschuit arriveerden of vertrokken. Eerst in 1817 werd de verlichting te Lwd. belangrijk verbeterd door de aanschaffing van (70) reverbères (spiegellantaarns). In 1845, bij de stichting der gasfabriek, volgde de plaatsing van

(250) gaslantaarns, die na 1912 successievelijk vervangen werden (en worden: momenteel, vnl. in Huizum, nog 325 gaslantaarns) door elektrische lantaarns. De laatste jaren gebruikt men naast de gewone gloeilampen (3100) en t(ube) l(ight)-verlichting (320) in het winkelcentrum kwikdamp-(560) en langs de grote invalswegen natriumlampen (40). In andere plaatsen heeft men wel eens een stadium overgeslagen. Zo heeft men in Harlingen (in 1761 olielantaarns) geen reverbères gehad, hoewel er wel proeven mee zijn genomen; men kreeg erin 1857 gasverlichting. Elders in de prov. heeft dikwijls zelfs de gaslantaarn ontbroken en volgde op de olielampen direct de elektrische verlichting.

Zie: Eekhoff, Gesch. beschr. II, 144, 286; V.A. (1895), 103-145.

**STRAATWEGEN**, z Wegen.

**STRANG**, z Streng.

**STREEK.** Een rij huizen of een min of meer aaneengesloten buurschap langs een weg heet vaak de S.: de S. bij Dokkum, Wanswerd aan de S. Boerderijen staan op de klei meest verspreid. Andere woorden voor S. zijn rige\*, rijp\*. In voormalig Engwirden\* noemt men de dorpen Terband, Luinjeberd, Tjalleberd en Gersloot 'de S.', z Ga, Streekdorp.

**STREEKCENTRUM**

**OOSTELIJK**

**FRIESLAND.** Stichting van 1954 tot bevordering van de regionale belangen van de Wouden, gevestigd te Olterterp.

In het gebouw is vergaderruimte en er zijn enkele bureaus gevestigd (o.m. de Waldekommissie van de Fr. Akademy, de Stichting Vorming Bedrijfsjeugd). Het S. weke belangstelling bij de bevolking voor de problematiek van de streek.

**STREEKDORP.** Er zijn *S.en* langs de weg en langs het water. Waterdorpen zijn wegdorpen geworden, naarmate het schip vervangen is door de wagen. Ca. 1700 waren Jutrijp-Hommerts en Oppenhuizen-Uitwellingerga echte *S.en* aan het water, zonder weg. Zeer oude *S.en* langs de weg op de zandgrond bij parallelverkeveling in door- of uitgaande saten. Daar kent men dan vaak de *Boerenstreek*, in tegenstelling met de jongere bebouwing om de kerk. Het S. in de Wouden heeft in 19de en 20ste eeuw dichte lintbebouwing gekregen, thans bestreden door kunstmatige komvorming. Het S. als dijkdorp op Het Bildt is met de kolonisatie ontstaan in de 16de eeuw. z Dorpstypen.

**STREEKJEGOOIEN** (Fr.: *streekjesmíte, sintsjeansmíte, streekjebeule, oanskosje*). Oud, verboden spel, waarbij centen naar een streep of tegen een muur werden gegooid. Wie het dichtst bij de streep kwam, mocht opgooien. Kwam 'de leeuw' boven, dan waren alle andere centen die net zo lagen voor de gooiër, en andersom.

**STREEKVERBETERINGSPLAN.** Door een S. tracht men het welzijn der bevolking in een

agrarisch gebied te verhogen.

Het *S.* is gericht op verbetering der interne produktieomstandigheden (produktieplan, bedrijfsvoering, bemesting, grondverbetering enz.) door voorlichting. Ook agrarisch-sociale en huishoudkundige voorlichting krijgt aandacht. Het *S.* komt tot stand onder auspiciën van het ministerie van Landbouw. De leiding berust bij een commissie, samengesteld in overleg met de standsorganisaties. De rijkslandbouwconsulent is secretaris. In Rottevalle\* en omgeving, op Ameland en in de Haskerveenpolder zijn *S.en* opgezet.

**STREEPZAAD** (Fr.: *kêddebloom*). Plant. Groen *S.* is vrij algemeen op grazige plaatsen. Tweejarig *S.* is aangetroffen op een zonnige dijk op de N. klei.

**STREMSSEL- EN KLEURSELFABRIEK, Coöperatieve**, te Lwd. Bedrijf dat hulpstoffen voor de boter- en kaasbereiding, als stremsel, kleursel, chloorcalcium, produceert.

Bij de *S.* waren in 1956 over heel Nederland 153 coöp. zuivelfabrieken als deelgenoten aangesloten. De omzet bedroeg in dat jaar 550 000 l van alle produkten samen. De *S.* verzorgt ruim 80 pct. van de Nederlandse stremselbehoefte.

**STRENG.** Lange smalle strook land; in de 16de eeuw naam voor smalle voorlanden van de zeedijk. In het oosten van Frl. heten de *S.en* wel 'stripen\*' of 'hagen'.

Zie: Fr. Plaknamen I, 88-90; Moerman, 223.

**STRIIDBOUN 'FRYSLAN FRIJ'**. Opgericht 1948 door radicale elementen uit de Fr. beweging; streeft naar zelfbestuur binnen het Nederlandse rijk. Werkt meer naar binnen dan naar buiten. Geeft pamfletten uit onder de titel 'Wy sels'; grijpt bij actuele vraagstukken in met verklaringen in de pers en brieven aan officiële instanties. Ledental onbekend.

Zie Compendium: De Fr. beweging.

**STRIKEL, De** ('Zeis-scherper'). Fr. cultureel maandblad, opgericht jan. 1958 door de Fr. Bibleteek\*, uitgegeven door de firma Laverman te Drachten; in zekere zin voortzetting van 'It Heitelan\*'. Redactiesecretaris A. A. Jaarsma\*.

**STRIPE.** Streep, smalle strook gras- of bouwland. Ook lange, smalle, onafgegraven strook land in uitgeveende plassen (ook: haag\*). Te Hindeloopen vroeger het klinkervoetpad langs de huizen (ook: strepe). Strook bewerkt naaiwerk, z Streng.

Zie: Moerman, 223.

**STROBOSSER TREKVAART.** Van 1654-56 groef Dokkum, dat het isolement wilde verbreken, een vaart van de stad in Z.O. richting via Westergeest, Augsbuur, Gerkesklooster naar Strobos. Ter ere van dit heuglijk feit werd een penning\* geslagen. De stad moest echter wegens de schuld ('Arrem Dokkum') in 1682 het eigendom van de vaart aan crediteuren afstaan. Deze werd in 1779 prov. eigendom, van 1810-19 was het onderhoud en beheer bij het rijk, van 1819-76 bij de prov. en sedert 1879 weer bij het rijk.

Zie: B. XVIII (1956), 140-146.

**STROOKVERKAVELING.** Ook: doorgaande verkaveling. Veldindeling, waarbij de landen van elke hoeve in principe liggen aan één langgerekte, rechthoekige kavel, waarin zich ook het huis bevindt.

De uitgang\* van de doorgaande\* plaatsen ligt haaks op de rug waarop het Streekdorp\* gevormd is, zodat elke "boer van alle verschillende grondaardstroken zijn deel al vroeg in eigendom kon krijgen. Niettemin bleef de brede strook heide en veen (aan het eind van de uitgang of tussen de bouw- en de hooilanden) vaak lang als meen-schar\* liggen, z Perceelsvormen.

**STROOMKANT.** Boezemwaterschap in Weststellingwerf. Opgericht 1922. Opp. 1500 ha.

Doel: het regelen van de waterstand door bemaling in een deel van het gebied en van de natuurlijke waterlozing in een ander deel. Gedeeltelijk ligt de *S.* tevens in het waterschap de Linde.

**STRUIF** (Fr.: *strou*), *a.* (oud) pannekoek. 'Marijke muoi' tegen de Leeuwarder straatjeugd die om haar koets drong: 'Nei hûs gean, bern, jimme mem bakt strou' (Naar huis gaan, kinderen, jullie moeder bakt pannekoeken). Men at: apel- (appel), spek-, woarst-(worst), en sipel- (uien) strou. Een welkome vrijer kreeg 'strou mei sûker' (pannekoek met suiker), *b.* bofferd, broeder. Meelkost, in een diepe pan gebakken. *c.* potstrou\*. Terecht bijgenaamd 'loaije wive-kost' (luie-wijvenkost).

**STRUIKHEIDE** (Fr.: *heide*). Op de eilanden, op de zandgronden en soms in moerassen, z Heideflora.

**STRUIKSMA, Ate**, schrijver (Wommels 11.6.1852-Lwd. 9.3.1910). Schreef *Soldatebrieven* (1879) en *Yn 'e frouljue fortiisd*, blijspel (1883).

**STRUIKSMA, Nicolaas**, ambtenaar Prov. Griffie (Lwd. 25.12.1876-8.2.1939). Werkte aan de oprichting en reglementering van boezemwaterschappen\*. Leider Leeuwarder Goede Tempeliers.

Wrk.: Alg. Reglement van de Boezemwaterschappen in Frl. (Alphen 1929, met herdrukken).

**STRUIVING, Dominicus Jans**, schilder (Lwd. 7.2.1755-15.9.1817). Schilder van 'antique modes, behangsels en schoorsteenkleeden'. Woonde sedert 1777 aan de Nieuwestad te Lwd., waar nu het *S.*-poortje is.

Zie: Leeuw. Cour. (4.9.1915; 14.10.1916).

**STRÚNJELJE**, strune. In donker om de huizen lopen en naar binnen zien door troepjes jongens. Speciaal op zondagavond als de feinten (vrijers) hun bezoek brengen. Kan ontaarden in hinderlijke overlast, z Nocht oan ûnnocht.

**STRYP**, z Seerijp.

**STUDENTENBIJBEL.** Een spel kaarten. Herinnering aan de tijd toen kaartspelen 'vuile zonde' heette, maar de studentenwereld eigen wetten kende, z Hoantsen.

**STUDIEBEURS**, z Lenen, Studiefonds.

**STUDIEFONDS.** Een prov. *S.* werd in 1948 door de Staten ingesteld voor het verlenen van bijdragen

in de kosten van opleiding aan onbemiddelde jonge mensen van goede aanleg, die in Frl. thuishoren.

Ook zijn er door gemeenten ingestelde fondsen met soortgelijk doel: Ferwerderadeel, Heerenveen, Lwd., Sneek en Weststellingwerf.

Zie: Prov. Almanak (1958), 126, 341.

**STUDINTE-ALMENAK, Frysk.** Sedert 1931 het jaarboek van de Federaesje\* fan Fr. Studinteforienings (met onderbreking in de laatste jaren van W.O. II). Naast het organisatorische deel wetenschappelijke en literaire bijdragen.

**STUIFZAND.** Dekzand\*, tot voor korte tijd nog onder invloed van de wind 'in beweging'. Kenmerkend voor S. is dat het geen of slechts geringe profielvorming vertoont.

In Frl. bij Appelscha en Bakkeveen, door dunnere en soms dieper gelegen keileem\*-ondergrond dan elders in de Wouden. Het pluggensteken heeft de verstuiwing in de hand gewerkt, z Spitkeet.

**STUIVELING, Garmt,** letterkundige (Strobos 21.12. 1907—). Hoogl. te Amsterdam. Schreef in *Rekenschap* (Amsterdam 1941) over Gysbert Japicx en P. J. Troelstra als dichter; in *Boek van Nu* (1953), 21-22, over Rixt.

**STUKBOTER** (Fr.: *pountsjebûter*). Klompen boter zoals de kleinere bedrijven (vooral in Wouden en Bouwhoek) ze leverden, omdat men geen botervat vol kon krijgen.

S. was behalve marktartikel (buiten de waag om) ruilmateriaal: de boer mild eer winkelwaren voor en de winkelier leverde ze aan andere klanten. Kwaad deed de S. in handen van opkopers, die de S. uit Groningen, Drente en de Wouden verzamelden, ze overkarnen en overpakten in Fr. vaten voor export. Dit 'verbeteren' van S. gebeurde in de 19de eeuw vooral aan de Fr.-Groningse grens. De boterhandel is er minder door geschaad dan wel eens gesuggereerd is. z Boter.

Zie: Spahr van der Hoek, Fr. landb. I, 518 e.v.

**STUTTEBOS,** z Oldeberkoop (bossen).

**STUYVESANT, Pieter,** gouverneur van Nieuw-Nederland (Scherpenzeel 1592—New York febr. 1672). Domineeszoon uit Scherpenzeel, studeerde te Franeker, trad in dienst van de Westindische Compagnie. Gouverneur van Curacao (1642). Verloor zijn rechterbeen (1644). Terug in Nederland benoemd tot gouverneur van de ABC-eilanden (1646) en van Nieuw-Nederland.

In de laatste streek deed hij veel goeds, maar door gebrek aan medewerking moest hij 6.9.1664 voor de Engelsen capituleren. Nieuw-Nederland werd New England en Nieuw Amsterdam New York. Terug in het vaderland kon hij zich verantwoorden. Van 1668 tot zijn dood kolonist in New England. Te Willemstad op Curaçao en sedert 1955 ook te Scherpenzeel en Wolvega zijn er gedenktekens voor hem. De verkeersweg Wolvega-Slijkenburg, geopend 1955, heet *P. S.-weg*. z Monumenten.

Zie: Martha Eerdmans, P. S. An historical documentation, met lit. (Grand Rapids 1957).

**STIJFKOP,** Friese. Eenzijdige typering van buitenaf. Liefde tot en trouw aan 'het beginsel' zijn

aanwezig. Men blijft ideologisch meest wat men is: geen overlopers. De 'stijfhoofdigheid' wijst op het secundair functioneren. De Fries is langzaam in zijn overwegingen. 'Het zit er wel in, maar het wil er niet uit' beschrijft een zekere geremdheid, vandaar de schijn van geslotenheid, terwijl er in de conversatie vaak weinig reserve is. De 'stijfhoofdigheid' komt ook

voort uit een gebrek aan fantasie. Men laat zich niet meenemen uit vrees voor consequenties; Friezen nemen iets nieuws steeds laat over en passen het later vaak radicaler toe dan men elders doet (coöperatie, socialisme), g Stanfries, Volkskarakter.

Zie: B. XVII (1955), 33-46.

**STIJL, Simon**, veelzijdig medicus (Harlingen 25.2. 1731-24.5.1804). Vestigde zich na zijn promotie te Franeker als arts te Harlingen, waar hij, ongehuwd, 50 jaar praktijk oefende.

Deed veel voor het toneel\* ter plaatse, schreef stukken, speelde zelf mee (in de oude declamatietoon). Gelegenheidsdichter. Komt ongewild een ogenblik als politicus te Lwd. en in Den Haag naar voren als patriot, maar trad als federalist\* na sept. 1797 terug. Als historicus werkte S. mee aan de Tegenwoordige\* Staat (1785-89). Hoofdwerk: *Opkomst en bloei van de Republiek der Ver. Nederlanden* (1774, meermalen herdrukt). Meer bedoeld om inzicht te geven dan om feiten mee te delen.

Zie: N.B.W. V, 837-839; Vr. F. XXVIII (1928), 128-146; Leeuw. Cour. (8.1.1871; 18.6.1948); Repert., 276.

**SUAMEER** (Fr.: *Sumar; sutha, sua*, zuid). Dorp in Tietjerksteradeel op de N. rand van het zich zuidwaarts uitstreckende zandplateau tussen Wijde en Kromme Ee en Drachten (1482 inw.). Hier lag vroeger de Suameerder heide, na 1900 geheel ontgonnen. Herv. kerk (1769), geref. kerk, geref. kerk art. 31. Openb. lagere school. Oude korenmolen. Natuurbad. In de 19de eeuw bekende voor- en najaarsmarkt voor schapen en lammeren.

Zie: Hepkema Memories, 98; Leeuw. Cour. (20.3.1952); Algra, De Historie III, 93-100.

**SUAWOUDE** (Fr.: *Suwâld*; eigenlijk: Zuiderwoud, z Woudnamen). Typisch streekdorp op een langgerekte, smalle en vrij vlakke zandrug W. van de Wijde Ee in Tietjerksteradeel. Op beide flanken begrensd door laagveenlanderijen (655 inw.). Thans vooral veeteelt. Voetveer over Wijde Hop, richting Garijp. Herv. en geref. kerk. Chr. lagere school.

Zie: Hepkema Memories, 95; Reg. Leeuw. Cour., 58; Algra, De Historie I, 79-91.

**SUBATLANTICUM**, z Holoceen.

**SUCCESSIE**, z Survivance.

**SUDERGO**. De Z. go\* in de oude staatsrechtelijke indeling\* van Frl.; in de 13de eeuw al een vrij vaag begrip. Wrsch. omvatte S., evenals oorspronkelijk Oostergo\* en Westergo\*, twee districten\*, Waghenbrugghe\* en Bornego\* (ofschoon dit laatste ook wel eens tot een nog vager Waldago wordt gerekend), die, na het verdwijnen van S., min of meer aansluiting kregen bij resp. Westergo en Oostergo.

**SUDERGOA**. Stichting, op initiatief van de Fr. Folkshegeskoalle\* in het leven geroepen (1956), om het culturele, sociale en economische leven in de Zuidwesthoek te activeren.

Dit gebied had zijn gouden tijd toen handel en verkeer in de

havenplaatsen bloeiden. Nu is de veeteelt de hoofdbestaansbron, met de bijbehorende zuivelindustrie. Uitbreiding van de weinige industrie en het geringe toerisme\* wordt ook nagestreefd; verbreding van blik o.a. door stichting en instandhouding van een toekomstig streekcentrum. z Zuidwesthoek.

Zie: Leeuw. Cour. (2.12.1957).

**SUFFRIDUS PETRUS**, geschiedschrijver (Lwd. 15.6. 1527—Keulen 23.1.1597). Na studie te Leuven en een kort verblijf te Lwd. (1553) hoogl. in de oude talen te Erfurt. Op aanbeveling van J. Hopperus\* secretaris en bibliothecaris van Granvelle (1562). Een verblijf in Frl. benut hij (1567-70) om historische gegevens en documenten te verzamelen. Van 1577 tot zijn dood hoogl. te Keulen.

Zijn werk is veelzijdig en omvangrijk; door bemoeiingen met de Fr. geschiedenis maakt hij blijvende naam: Ged. Staten van Frl. benoemen hem tot lands geschiedschrijver\* (1590). Hij tracht de kroniek van Ocko Scharlensis\* wetenschappelijk te funderen; mede hierdoor krijgt de zgn. apocriefe\* geschiedschrijving meer aanhang dan goed is voor de juiste interpretatie van het Fr. verleden.

Wrk.: *De Frisiorum antiquitate et origine libri tres* (Col. Agripp. 1590; <sup>2</sup>1698); *De scriptoribus Frisiae, decades XVI et semis* (Coll. Agripp. 1593; <sup>2</sup>1699).

Zie: E. H. Waterbolk, Twee eeuwen Fr. geschiedschrijving (Groningen 1952).

**SUIKERBIETEN**. Teelt niet oud. Het eerst in 1890 (Nederland 1266 ha), maar door slechte prijzen van andere landbouwproducten snel toegenomen. Van 1890-1900 gemiddeld 1964 ha (Nederland 36419 ha). Het maximum tussen 1920-25. Na 1925 neemt S.-teelt af. Tussen 1921-30 gemiddeld 3,855 ha (Nederland 64649 ha). In 1956 1897 ha (Nederland 69080 ha), waarvan 1677 ha in kleibouwstreek (Leeuwarderadeel no ha, Wonseradeel 387 ha, Gaasterland 65 ha). In kleibouwstreek nemen S. ca. 9 pct. van het bouwland in. In Frl. nog geen bietmoeheid. Deze ziekte, veroorzaakt door bietcystenaaltje, meer in Z.-Nederland.

Zeer verbreid waren de rassen Kuhn P, Hilleshög Standaard en Kleinwanzleben E. Kuhn P heeft zich in Frl. lang gehandhaafd (vroegrijpend, hoog suikergehalte). Ook Maribo N en Hilleshög R komen voor. De laatste jaren gaat men over op polyploïde bieterassen met hogere opbrengst. De S.-opbrengst is in Frl. gemiddeld 40000-43 000 kg (5-10 t lager dan de opbrengst in het zuiden). S. worden verwerkt in twee Groningse fabrieken: de Fr. Gron. Coöp. Beetwortelsuikerfabriek G.A. (1916) en N.V. Ned. Beetwortelsuikerfabriek te Vierverlaten (1896). Van 1921-40 had men een gezamenlijke fabriek te Franeker. Door de afnemering van de opp. S. heeft deze fabriek zich niet kunnen handhaven. S. worden meestal in vlak land gezaaid. Te Berlikum ruggenbouw. z Voederbieten.

**SUIKERBROOD** (Fr.: *sûkerbölle*). Zoete luxebroodsoort. Door het stijve, goed afgewerkte melkdeeg (1000 g bloem) worden gelijkmatig 600-800 g kleine suikerblokjes en 5 g kaneel gewerkt. Voor het bakken worden de ca. 800 g zware broden in



het midden geknipt.

Zie: G. W. Barendsen, Groot en klein luxebrood (z.j.), 67.

**SUKERWERKFABRIEKEN.** Frl. telde in 1950 vijf S. (Sneek, Harlingen, Lwd., Dokkum) met 490 personen (6,4 pct. van Nederland en drie van de 28 grote bedrijven). Sinds 1930 groeide deze industrie met 188 pct. (Nederland 116 pct.). Zij legt zich vooral toe op pepermunt; een belangrijk deel van de afzet wordt geëxporteerd.

**SUKKEL.** De mens die zich niet redden kan en wat onnozel doet, wordt vaak bespot. Hij heet een '(om)-koalle'.

Sommige eigennamen hebben de bijbetekenis sufferd, domkop gekregen, hoewel men er - zodra iemand zo heet - niet meer bij denkt. Mansnamen als Oene, Goffe, Olfert, Jochum, vrouwennamen als Gretske, Bretske, Duotsje, Sjutsje, ook Sule, Tutsje, Tutte hebben die betekenis, z Nocht oan ûnnocht.

Zie: P. Sipma, Fr. Nammekunde I (1952), 133.

**SUMINONA.** Pseud. van H. Fennema\*.

**SUNDRAMS,** z Sint-Nicolaas.

**SUPPLETIE.** Toelage in de tijd van de Republiek uit de prov. kas op het lage predikantstraktement. Om te kunnen suppleren (aanvullen) verkochten de Staten 1762-65 vele pastoralia\*. Zij ontvingen ruim /i miljoen en suppleerden toen tot f 500 (1764). In 1794 werd aangevuld tot f 600. z Predikant.

Zie: V.A. (1886), 110-151.

**SUR.** Eerste deel van plaatsnamen (bijv. Surhuizum, Surich). Betekent 'zuider'.

**SURHUISTERVEEN** (Fr.: *It Surhústerfean*, het veen van Surhuizum), a. dorp in het Z. deel van Achtkarspelen, ca. 1600 als veenkolonie ontstaan, thans de belangrijkste industrieplaats der gem. (2995 inw.). Herv. kerk (1685), doopsgez. kerk (1801), twee geref. kerken. Chr. en neutrale kleuterschool, openb. en chr. lagere school, openb. en geref. uloschool, lagere technische en lagere landbouwschool, een rijkswerkplaats\* voor vakontwikkeling en de gem. werkplaats voor mindervaliden 'De Stipe'. Industrie van matrassen en ledikanten, kinderwagens en tuinstoelen, rijwielen en autopeds, koek, beschuit en banket, metselstenen en schelpkalk, zuivel. Het zich steeds uitbreidende dorp heeft kort na 1900 door het dempen van vaarten zijn karakter als veenkolonie verloren, z Stedenvorming, Vlek.

Zie: Hepkema Memories, 389; A. Tjoelker, S. (1947); Repert., 212; Fr. Dagbl. (29.10., 5, 12.11.1956); Leeuw. Cour. (1.2.1958).

b. boezemwaterschap in Achtkarspelen en Smalingerland (1860 ha). Opgericht in 1876-77. Het waterschap heeft o.m. de zorg voor de werken, tevoren in onderhoud bij de zgn. Compagnons: de reeds voor 1700 gegraven vaart van S. naar het Kolonelsdiep, met een sluis bij Rodeschouw. S. verzorgt ook opmaling van water in het kanaal boven de sluis. Met concessie van de kroon heft het waterschap rechten van de scheepvaart. Daarnaast betalen ingelanden waterschapslasten. Voor de afwatering zijn de ingelanden ook betrokken bij het waterschap de Oudevaart, z Compagnie.

**SURHUIZUM** (Fr.: *Surhuzum*, bij de Zuiderhuizen). Dorp in het oosten van

Achtkarspelen, aan de weg Buitenpost-Surhuisterveen (in 1890 1433 inw., in 1957 1411, van wig in Kortwoude 148 en in de Surhuizumer Mieden 390 inw.). De herv. kerk van 1614 heeft een veel oudere toren met gemetselde spits. In het koor drie gebrandschilderde glazen van Ype Staak\* (1734).

Er staat een openb. en een geref. lagere school. Olifernus predikte op het kerkhof van 5, in 1223 de kruistocht, waarbij een blauw kruis aan de hemel verscheen. Door het vergraven van de onder S. behorende hoge venen is in de 17de eeuw Surhuisterveen ontstaan.

Zie: Hepkema Memories, 387; Reg. Leeuw. Cour., 58; Algra, De Historie I, 92-98.

**SURICH** (ook gespeld: Zurich; Fr.: *Surch*, aan de zuider *ich*, rand). Komdorp in Wonseradeel, aan de IJselmeerdijk (340 inw.). Herv. kerk, openb. lagere school. Veeteelt en landbouw. Conservenindustrie. Dichtbij O. einde van de Afsluitdijk\*.

Zie: Hepkema Memories, 184.

**Suriger Oord** (Fr.: *Surger-oerd; oord, oerd, hoek*). Driehoekige strook land tussen zeedijk en Slaperdijk, Z. van S. Plaatselijk wordt de vooruitspringende hoek in de zeedijk 'Hoek van Oard' genoemd.

Zie: Sw. (1919), 41-46, 69-70.

**Suriger Slaperdijken.** Een door de contributie Vijf Deelen (Buitendijks) in 1733 aangelegde Slaperdijk\* Z. van S. achter het Suriger Oord.

De dijk werd aangelegd wegens de door de paalworm\* aangerichte vernieling aan de paalwerken\* voor de zeedijk om het Oord en het diep gelegen strand. Het is een werk van Willem Loré\* (nauwe vallingen\*!).

Zie: Binnendijken en Slieperdijken I, 388.

**SURINGAR.** Harlings r.k. koopmansgeslacht, waarvan in de 18de eeuw enige leden geref. werden. Tjaard Nicolaas S. (1741-1820) komt in de magistraat van Lwd. Zijn nazaten spelen daar in de 19de eeuw een grote rol in het culturele leven.

Zie: Ned. Patr. XVII (1927), 313 e.v.; N.B.W., passim.

—, **Gerard Tjaard Nicolaas**, drukker-uitgever (Lwd. 1.6.1804-13.5.1884). Schafte de eerste ijzeren drukpers van Frl. aan. Lid van 'Constanter\*'. Gaf eerst veel letterkunde uit (o.a. van Bilderdijk, Van der Palm, Borger, Tollens), later ook natuurkundige werken. Bestuurslid, later erelid van de Ver. ter bevordering van de belangen des boekhandels.

Zie: Levensber. Letterk. (1886), 103-168.

—, **Rinse Willem Hugo** (Hugo), boekhandelaar (Lwd. 7.12.1834—Wageningen 20.1.1911). Zoon van T. N. S., die hij 1860 in de zaak aan de Kelders opvolgde (tot 1884). Gaf o.a. Kuypers *Gemeente-atlas* en *Frl. en de Friezen* (1877) uit.

Zie: Ned. Patr. XVII (1927), 322.

—, **Willem Hendrik** (Lwd. 3.8.1790—Amsterdam 17.9. 1872). Tot 1840 zakenman te Lwd., daarna te Amsterdam.

Geboren filantroop. Werkzaam lid van 't Nut, deed veel voor de

gevangenen, richtte mee het Ned. Gen. tot zedelijke verbetering der gevangenen op (1823) en ook Ned. Mettray (1851).

Zie: Hand. Mij. Lett. (1873).

**SURINGBROEK**, Klaas, musicus (Lwd. 1.8.1827-21.4.1894). Organist Westerkerk Lwd. (1847-61), Grote kerk (1861-94). Examineerde orgels, gaf orgelconcerten, werkte als pianist mee aan concerten.

**SURVIVANCE**. Erfelijke opvolging als stadhouder. Ernst\* Casimir kreeg deze in Frl. voor zijn oudste zoon Hendrik\* Casimir I (1632). In 1641 kreeg Willem II ze in het noorden voor het geval Willem\* Fre-derik zonder mannelijke nakomelingen zou sterven. Sinds 1675 was het stadhouderschap in Frl. in mannelijke lijn erfelijk, sinds 1748 ook in vrouwelijke lijn.

**SUYPCOLLEGIËN**. In het begin der 17de eeuw nationale studentenverenigingen te Franeker, waar veel gedronken werd. Lang getolereerd, eindelijk door de overheid verboden (1651, 1668).

Zie: Boeles I, Iste dl., 280-289.

**SWAEN**, Adriaen Ernst Hugo, filoloog (Haarlem 9. 2.1863—Amsterdam 28.10.1947). Hoogl. Engels te Amsterdam. Schreef vele studies over J. J. Starter\*.

Zie: Neophilologus XXXII (1948); B. XV (1953), 232.

**SWALUE**. Vermoedelijk Oostfr. geslacht, waarvan een tak te Lwd. kwam met Otto S. In de 18de eeuw enige beeldhouwers en schilders; in de 19de eeuw ambachtslieden en predikanten.

Zie: hs. geneal. Gem. Arch. Lwd.

—, **Albert Otto**, schilder te Lwd. (?-1768). Bloemen, decoraties. Werk in Fr. Museum.

—, **Eilardus**, houtsnijder en beeldhouwer (Lwd. 2.2.1724-na 1769). Vader van Jacob S. Werk: snijstuk 'Leeuwarden' in Fr. Museum., preekstoel Beers.

—, **Jacob**, beeldhouwer (Lwd. sept. 1750-?). Werk: o.a. snijwerk aan het orgel te Wirdum (1789/90).

—, **Otto, jurist** (Rheine, Westfalen, ?-Lwd. ca. 1613). In 1579 volmacht voor Weststellingwerf op de landdag, voorstander van de Unie\* van Utrecht. Bevriend met Menso Altling\* en Abel Frankena\*. In 1580 zocht deze vurige calvinist in opdracht van Fr. Staten en synode predikanten voor de Fr. kerk in N.-Holland. Daar waren nl. veel gevluchte Friezen. Een der organisatoren van de nieuwe geref. kerk. Deed 1580 onderzoek naar het geestelijk bezit in Oostergo\*. Secretaris van Lwd. (1586-93).

Zie: V.A. (1892), 59-71.

**SWANNEBLOM** (waterlelie\*, nymphaea alba). Beschouwd als de Fr. wapenbloem. z Pompeblèdden, Zwanebloem.

**SWANNEBLOMMEN**. Jaarboekje van het Fr. Selskip\* (1850-1916, 1934-35). Redactie tot 1862 T. R. Dijkstra\*, tot 1884 G. Colmjon\*, tot 1916 O. H. Sytstra\*, 1934-35 J. H. Brouwer\*, W.

Hielkema\* en S. D. de Jong\*. Het Selskip gaf van 1919-22 een tweemaandelijks tijdschrift S. uit, gewijd aan Fr. taal- en geschiedkunde (redactie O. H. Sytstra\*, J. J. Hof\* e.a.).

**SWART, Frans Jurjens**, schilder (Lwd. ca. 1752-11.2.1839). Neef van Frans Willems S. Maakte stadsgezichten, behangsels (landschappen). Leermeester van W. B. v. d. Kooi\*. Werk in Fr. Museum.

Zie: Eekhoff, Kunstverz., 315.

**SWART, Frans Willems**, schilder (Lwd. 7.9.1764-11.11.1809). Maakte o.a. schoorsteenstukken.

Zie: Gedenkb. Lwd. 1435-1935, 171.

**SWARTA SWINGEN**. Oudfr. Westerlauwerse rechts-optekening over enkele zeer zware misdrijven, waarvoor alleen de paus absolutie kan geven. Oudere redactie van vier paragrafen in Codex Jus\* Municipale, een jongere van vijf in Druk\* en Codex\* Unia.

Tekst: Richthofen, Rechtsquellen, 423; M. Hettema, Oudfr. wetten II, 145-146.

**SWARTE, Martinus**, theoloog (Sneek 3.11.1669-Engelum 7.4.1745). Predikant te Engelum (1703-45). Polemiseerde met Th. v. Thuynen\* over het geloof (1723), met J. Mobach\* over het avondmaal (1740 e.v.). S. meende dat ieder openbaar belijder ten avondmaal mocht gaan. Het avondmaal was niet enkel voor de wedergeborenen. z Piëtisme.

Zie: N.B.W. III, 1222-1223.

**SWARTS, Johannes**, boekverkoper (Lwd. 19.3.1817-17.2.1898). Na 1842 jarenlang auctiehouder te Lwd. en secretaris-boekhouder der stadsarmenkamer.

**SWEINS** (Fr.: idem; ens\*-naam). Dorp in Franekeradeel (192 inw.). Veeteelt, landbouw. Ned. herv. kerk (wrsch. 13de eeuw, later gewijzigd).

Zie: Hepkema Memories, 72; Repert., 212.

**SWEINSWEG**, z Zweinsweg.

**SWETTE**, z Zwette.

**SWICHUM** (Fj.: idem; um\*-naam). Dorp in het zuidoosten der gem. Lwd., aan de weg Wirdum—Warga (85 inw.). Herv. kerk met zadeldaktoren (13de eeuw); daartegenover de boerderij Ayttastate (z Ayttabloempjes, Ayttagodshuis). Kerkelijk gecombineerd met Goutum.

Zie: Hepkema Memories, 106; Leeuw. Cour. (14.11.1910); Repert., 212; Algra, De Historie I, 71-78.

**SWIERSTRA, Johannes**, landbouwkundig ingenieur (Oppenhuizen 16.8.1920—). Sedert 1952 secretaris Fr. Mij. van Landbouw.

Zie: Spahr van der Hoek, Fr. landb. II, 507.

**SWILDENS, Johan Hendrik**, jurist (Voerendaal 10.3. 1745—Amsterdam 12.9.1809). Ging na zijn studie naar het Russische hof (1774), verkeerde onder de leiders der Duitse Aufklarung te Berlijn (vrijmetselaar 1777).

Werkte voor de volksverlichting (volksonderwijs) in Amsterdam (1779), hoogl. in natuur-, staats- en volkenrecht te Franeker (1796). Had weinig leerlingen, maar zeer drukke bemoeienissen op staatkundig en maatschappelijk gebied (o.a. met de schoolwet van 1806).

Zie: Boeles I, 2de dl., 666-683; N.B.W. III, 1226-1228.

**SWIN.** Geul in buitendijkse gronden (vgl. *S.en* bij Ameland). Als waternaam bij Friens en Roordahuizum (*it Swinshúske*) en bij Nijega (Hemelumer Oldeferd).

Zie: Fr. Plaknamen I, 92-93; Schönfeld, Waternamen, 215-216.

**SWINDEN, Jean Henri van**, fysicus (Den Haag 8.6.1746-Amsterdam 9.3.1823). Hoogl. in de wijsbegeerte te Franeker (1766), in wijsbegeerte, wis-, natuur- en sterrenkunde te Amsterdam (1785). Lid van het Uitvoerend Bewind van de Bataafse Republiek (1800-02). Veelzijdig, internationaal bekend natuur-, weer- en werktuigkundige.

Zie: Galama, Wijsg. Onderwijs, 177-186.

**SWINDEREN, Van**, Gronings geslacht, waarvan sedert 1825 enige leden burgemeester van Gaasterland waren.

Het laatst was Jkvr. Quirina J. J. v. S. (Balk, huize Rijs, 11.6.1876-7.2.1958) lid van de gemeenteraad van Gaasterland (1927-41).

Zie: N.B.W. X, 1006-1009; Ned. Adelsboek (1952), 237 e.v.

**SWOBS LAUWA.** Valse trouw. De weduwe van de Schieringer Jarich Hottinga, Swob Sjaardema, maakte zich bij de verdediging van haar stins\* te Nijland (1480) door list meester van Skerne\* Wibe. Vandaar de uitdrukking.

Zie: W. Dijkstra, Uit Frl.s Volksleven I (1895), 52-54.

**SYBE JARICHS.** Groninger, die ca. 1535 een *Corte Cronijc* tot op zijn eigen tijd schreef. Hij kende de kroniek van Joh. v. Lemego\*.

Zie: N.B.W. VI, 856-857; H. Bruch, Kroniek der Fr. kronieken (1952), 16-17.

**SYBEL, Adam G.**, tegelschilder\* te Makkum (?-na 1802).

Wrk.: o.a. wandbekleding in het Fr. Museum (1785); schoorsteenstuk te Hempens, afbeeldend de drooglegging van het Hempenser Meer (1787).

Zie: Th. u. B.; Vr. F. XXVII (1924), 18-76.

**SYBESMA, Rintsje Pieters**, auteur (Tjerkgaast 22.1. 1894—). Veearts te Heerenveen. Een der talentvolste Jongfriese\* dichters en schrijvers; redacteur 'De Holder' (1926-29), 'Frisia' (1931-34). Tijdens W.O. 11 nationaal-socialistisch, in 1940 lid van het Driemanschap\* der Fr. beweging.

Zijn eerste verzen, meest sonnetten (*Ta de moarn*, 1927), munten uit door bijzondere sfeertekening en beeldend vermogen; ook zijn proza is gevoelig-impressionistisch (verhalenbundels *Om it hiem*, 1930, en *It anker*, 1932; het grote verhaal *Boerke Thae* - De Holder 1929, voortgezet *Frisia* 1931-32 - is niet apart gepubliceerd). Op de oorlog geïnspireerde bundels gedichten *De tsiende Maeije* (1041, met Duitse vertaling) en *De swetten útlein* (1942). Met J. M. v. d. Goot\* schreef hij: *Boustiennen fen it Fr. nasjonalisme* (1938).

Zie: Kalma, Fr. Skrift. I, 55-56; II, 109-139, 321; Frisia (1928), 27-32; J. H. Brouwer, Fr. Styl (1953); Piebenga (1957), 245-246.

**SYDSULVER** (zijzilver). In de 19de eeuw de naam van de Fr. boerin. 'In boer mei syn S.' De boerin droeg veel zilveren voorwerpen, z Bras.

**SYLVIUS, Stephanus Sybrandi**, geestelijke (Wynje-terp 1507-Groningen 1567). Pastoor te Tsjum (1530-31), raakte daar onder invloed van herv. ideeën. Zeer ontwikkeld, richtte een school te Lwd. op, waar hij ook pastoor werd (1540). Zeer populair. Promoveerde te Heidelberg (1559). In dat jaar door W. Lindanus\* van ketterij verdacht, maar benoemd te Groningen, waar hij bleef.

Zie: Reitsma, H. J., passim.

**SYNAGOGE.** De *Tegenwoordige Staat* vermeldt in 1788 'al van overlang' *S.n* in Lwd., Harlingen en Noordwolde. In de 19de eeuw kwamen daarbij Bolsward, Gorredijk, Sneek, Heeren veen, Lemmer en Hindeloopen. Hiervan waren in 1940 nog vier over.

In Harlingen was in 1785 een *S.* gevestigd op de bovenverdieping van het Huis der zeven gevels, aan de Ossenmarkt. De in 1813 gebouwde en in 1897 vernieuwde *S.* werd in W.O. II door een bom getroffen. Vrijwilligers sloopten verder. Van het in 1836 in Sneek gestichte bedehuis bleven alleen de muren staan, het mooie interieur werd vernield. Gorredijk bezat sinds 1907 de meest karakteristieke dorps-*S.* van Nederland. Ze bleef met haar inhoud, wetsrollen inclusief, geheel ongerept. Het vervallen gebouw moest echter 1953 worden afgebroken. De oudste *S.* van Lwd. stond ca. 1700 bij de Amelandspijp. In de 18de eeuw verrees er een in de Sacramentstraat; in 1805 werd daar een grotere *S.* gebouwd (→ Joden), die in 1865 nog eens vergroot werd. In 1955 werd het 150-jarig bestaan herdacht. Het is de enig overgebleven *S.* in Frl. en, met uitzondering van de Portugese in Amsterdam, de oudste nog in gebruik zijnde in Nederland.

Zie: H. Beem, Verdwenen Mediene (Amsterdam 1950); Fr. Koerier (19, 26.2.; 12.3.1955).

**SYNODE.** Kerkvergadering, waarbij tijdens de Republiek de hoogste wetgevende, besturende en rechtsprekende macht berustte.

De eerste *S.* der Fr. kerk had 1580 te Sneek plaats. Sedert elk jaar een *S.*, beurtelings in de classes\*. De volgorde is eerst Lwd., Sneek, Bolsward, Franeker, Harlingen, Dokkum. Later (1596) komt ook Zevenwouden erbij (Heerenveen tussen Lwd. en Sneek). De *S.* was samengesteld uit afgevaardigden der kerk, uit elke classis twee predikanten en twee ouderlingen. De lopende zaken werden behartigd door de *deputatèn synodi* (vijf predikanten en vijf ouderlingen). In 1588 verschijnt voor het eerst de afgevaardigde van de Ged. Staten, de commissaris\*-politiek, later meestal een tweetal. Ook waren er afgevaardigden van de corresponderende provinciën en de correspondenten uit Frl. naar de provinciën. De *S.*, die zich bezighield met leer en leven der kerk, kreeg in de 18de eeuw steeds minder betekenis. De *S.*-verslagen hebben als tijdspiegel betekenis.

Zie: Cuperus, Kerkelijk leven I, 7-30.

**SYPKENS, Gerhard Jan**, theoloog (Idsegabuizen 1.8.1830-Goor 9.1.1870). Predikant

o.a. te Anjum (1857-61) en Sexbierum (1861-64).

Na zijn bekering een der voormannen van het Fr. Réveil\*, evenals zijn vader Sypko Hayo (te Idsegabuizen, 1828-37) en zijn broer Willem (Longerhou, Scharnegoutum, Hilaard).

Zie: N.B.W. IX, 1096-1103.

**SIJSJE** (Fr.: *syske*). Klein zangvogeltje uit N.Europa; 's winters in troepjes, vooral in elzen. Vroeger veel als kooivogeltje gehouden, vaak gevangen met lijmroede (Fr.: *sysketippe*).

**SYTEMA, Jentsje Sytses**, boer (Grouw 28.9.1824-Haulerwijk 23.10.1885). Doopsgez., verwant aan de Halbertsma's. Begon als broodwinning in 1862 met A. Boonemmer\* Fr. Winter jounenocht\* (tot 1865). Daarna met zijn zoon Johannes (tot 1869). Richtte zich tegen het woordchristendom. Bekend is: *Katechismus fen de leare der wierheid...* (1878).

Zie: Wumkes, Bodders, 569-579; N.B.W. X, 1010; Fryslân (1929), 161-163.

**SYTSEMA** (Sytzama), **Van**. Eigenerfdengeslacht, afstammend van Pier Sytzes, 1484-89 vermeld te Arum. Douwe S. (1548-1607) wordt in 1578 grietman van Idaarderadeel. De kolonel Fecco Dominicus v. S. (1693-1755) koopt in 1745 Rinsmastate te Driesum. Begin 19de eeuw enkele belangrijke prov. notabelen.

Zie: Stb. I, 355; II, 248; Ned. Adelsboek (1952), 252.

**SYTSTRA, Harmen Sytses**, auteur (Midlum 14.1. 1817—Baard 4.4.1862). Onderwijzer te Franeker, Bergum en Baard; een der oprichters van het Fr. Selskip\* (1844). Redacteur van 'Iduna\*' (1845) en de 'Blau\*-Mandeis-krante' (1856-57), vriend van T. R. Dijkstra\*. Vertegenwoordigt de heroïsch-nationalistische romantiek, die verder ging dan het wetenschappelijke patriottisme van het Fr. Genootschap\*. Felle, strijdbare, profetische natuur met sociale belangstelling; zijn poëzie is gevoelig en soms Germaans van allure.

Wrk.: Tsien tuwsen uwt de lottery (1841, <sup>2</sup>1843); It boask fen de kasteleins dochter (blijspel in alexandrijnen, 1842); Hwet habba da Fr. scriûters yn acht to nimen (1845); Fr. Spraakkunst (1854-62); Friesk riim, en onriim (1860); kinderlectuur. Vulde voor een groot deel 17 jaargangen van 'Iduna' met opstellen, fabels, sprookjes, sagen, taalkundige artikelen; van zijn liederen is vooral de Wâldsang populair gebleven. Na zijn dood is uitgegeven een Blomlêzing ut 'e gedichten (1894, <sup>2</sup>1911, door zijn zoon O. H. S.); Proza (1907); D. Kalma, Striid en Dream fen H. S. (1948).

Zie: Wumkes, Bodders, 528-550; voorwoord Blomlêzing van O. H. S. (1911); P. Sipmaen D. Kalma, It H. S.-boek (1918); E. B. Folkert-sma, in: De Holder I, n; D. Kalma. In Fr. lieder (1930); Repert., 276-277; Piebenga (1957), 109-120.

**SYTSTRA, Onno Harmens**, onderwijzer (Baard 10.10.1858-Lwd. 20.11.1939). Werkte sedert 1878 te Lwd. Gaf met P. J. Troelstra\* *It jonge Fryslân* (1881) uit. Was 50 jaar samler\* van de uitgaven van het Selskip\* 1844; gaf in 1925 met J. J. Hof\* de *Nieuwe Fr. Spraakkunst* (z. *Spraakkunst*); ijverde

voor Fr. onderwijs.

Zie: Fryslân (1939), 129-132; (1940) 7; Slj. en Rj. (1939), 742-744, 759-760; Tinkboek Selskip, 192-193; Piebenga (1957), 200-201.

**SYTSTRA, Tabo Wiger** Harmens, bakker (Baard 26.8.1850-Murmerwoude 24.12.1925). Schreef verschillende toneelstukken en verhalen, o.a. *De Polderjonge* (1928).

**SYTZAMA, Douwe** Jan Vincent baron **van**, burgemeester (Lwd. 18.7.1816-11.8.1886). Zoon van J. G. v. S. Na militaire carrière van 1846-76 burgemeester van Dantumadeel; woonde op Rinsmastate te Driesum. Deed veel van zich spreken als filantroop en als persoonlijke vijand van de Fr. dichter H. G. v. d. Veen\*.

Zie: A. S. Wadman, H. G. v. d. Veen (1955).

**SYTZAMA, Johannes** Galenus baron van, militair (Driesum 2.8.1707-Lwd. 9.12.1839). Bood in 1813 aan Willem I een op eigen kosten gevormd ruiterskorps aan. Hiervan werd hij zelf bevelhebber. Later werd dit het eerste regiment huzaren. Lid Prov. Staten.

**SYTZAMA, Maurits Pico Diderik** baron **van**, gouverneur (Driesum 2.6.1789-Lwd. 15.7.1848). Grietman van Idaarderadeel, lid der Staten en der Tweede Kamer, staatsraad (1840) en gouverneur van Fr. (1840-48). → Commissaris des Konings.

Zie: N.B.W. IX, 1103-1104.